

The Department of Public Instruction, Bombay.

GUJARATI FOURTH BOOK.

BY

T. C. HOPE, C.S.,

LATE EDUCATIONAL INSPECTOR, N. D.

STEREOTYPED.

Fourteenth Edition—25,000 Copies.

*Registered for copy-right under the Government of India's
Act XXV. of 1867.*

BOMBAY:

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1884.

All rights reserved.

Price six Annas.

2393

BOMBAY:

PRINTED AT THE "NIRNAYA-SAGARA" PRESS,

મુંબઈ ઇલાકાનું સરકારી કબજાખીખાતું.

ગૂજરાતી ચોથી ચોપડી.

આ,

ટિ. સી. હોપ,

માઈ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર જી. ભા.,

એચોએ રચી. ૨૨૮૦

કાશ્મી હસાની

ચોદમી આદર્શ-૨૫,૦૦૦ પ્રત.

આ ચોપડીની માલિકી સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ માં આકત પ્રમાણે નોંધેલી છે.

મુંબઈ:

ગ્રાજનમેંટ સેફલ બુક-ડીપો.

હસાની સન ૧૮૮૪.

આ પુસ્તક સંબંધી સર્વે અધિકાર સરકારે સ્વાધીન રાખેલા છે.

કોમલ છ આના.

૨૩૧૬

મુંબઈ:
“ નિર્ણય-સાગર ” પ્રેસ.

ચોથી ચોપડીનું સાંકળીઢું.

નીતિસંબંધી.

પાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	પાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	નવી ને જૂની ચોપડી..	૧	૫૧-૫૨	એક સસલાની વાત	૪૮૪૬
૩	પરમેશ્વરની પ્રાર્થના (કવિતા)	૩	૫૭	ઈશ્વરની સ્તુતિ (કવિતા).....	૫૩
૪-૭	પરગળુ છોકરો ..	૪-૬	૫૯	સાહેબ ને સિપાઈ.....	૫૫
૧૦	માખાપના કહ્યામાં રહેલું.	૯	૬૩	ખીડનો કૂતરો	૫૮
૧૧	નહારો નિશાળીઓ	૧૦	૬૪	ઈશ્વરનો ઉપકાર (કવિતા)	૫૯
	કરે છે	૧૦	૭૦-૭૪	વિવેક	૬૫-૬૮
૧૨-૧૩	એજ—(કવિતા).	૧૧	૭૫	મિત્રાચારી (કવિતા).....	૬૮
૧૪	એક આનો કમાયો ..	૧૨	૮૦	ખિલાડી ને ખગલું.....	૭૩
૧૫	દેવ અને ગાડીવાન ..	૧૩	૮૧	જીગારી છોકરાવિષે (કવિતા).....	૭૬
૧૮	ખોદે તે પડે	૧૬	૮૨-૮૪	કૂતરો અને તેનાં સગાંવહાલાં.....	૭૫-૭૬
૧૯	માખીનું ખચ્ચું	૧૭	૮૨	માખાપપર હેત	૮૬
૨૦	એજ—(કવિતા).....	૧૮	૮૩	કેકુવિષે (કવિતા)	૮૭
૨૧-૨૩	સાચો છોકરો ..	૧૯-૨૦	૮૪	સાખરી પાણીમાં જોતા હતા	૮૬
૨૪	ખે ખિલાડીઓ ને વાંદરો	૨૨	૮૬	કેકુવિષે પ્રમાણિકૂં છંદ તથા કુંડળીઓ	૮૨
૨૭	પ્રાણીઉપર હેત ઢાખવા- વિષે (કવિતા).....	૨૫	૧૦૦	માણસઉપર હેત રાખ- વાવિષે (કવિતા)	૮૩
૩૨	જૂઠું ન ખોલવું	૩૦			
૩૭	જગત્કર્તાવિષે (કવિતા)	૩૫			
૩૯-૪૧	ખગલું ધર.....	૩૭-૩૮			
૪૨-૪૩	તપાસ કરવાની ટેવ	૩૯-૪૦			
૪૬	સાચવિષે શિખામણ ..	૪૬			

પાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	પાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૦૧	દાડમ.	૯૪	૧૪૫	ઉંદર અને ઇંડાં. . .	૧૩૬
૧૦૨	શિઆળ અને બકરો. ૯૫		૧૪૮	એક માકરે પોતાનો	
૧૦૩-૧૦૫	એક પેસાની		જીવ આપ્યો	૧૩૯	
વાત.	૯૬-૯૮		૧૪૯-૧૫૧	ગુલામ અને	
૧૦૬	અટકચળો જીવો		સિંહ.	૧૪૦-૧૪૨	
(કવિતા)	૧૦૦		૧૫૩-૧૫૪	લોભીઆની	
૧૧૦-૧૧૧	લાવરી ને તેનાં		વાત.	૧૪૪-૧૪૫	
બચ્ચાં.	૧૦૫-૧૦૬		૧૫૫	શિઆળ ને કાગડો. ૧૪૬	
૧૧૬	પરમેશ્વરના ને માણુ-		૧૫૬-૧૫૭	ટટ્ટુ વેચવા જ-	
સના બનાવેલા ઘાટ. . .	૧૧૦		નાર મીઆની વાત ૧૪૭-૧૪૯		
૧૧૭	સંપવિષે (કવિતા). . .	૧૧૧	૧૫૮	ભુંડાને બદલે ભણું. . .	૧૫૦
૧૨૭-૧૨૮	ટંટો પતાવનાર ૧૧૯-		૧૫૯	કોઇને હલકો ન	
	૧૨૦		ગાણવો (કવિતા).	૧૫૧	
૧૩૫	કુતરો અને તેનો		૧૬૦	શૂકનો છોકરો	
પડાણો	૧૨૭		અને વૈદ	૧૫૨	
૧૩૬	લોભ ને સંતોષવિષે				
(કવિતા)	૧૨૮				

સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી.

૮	ભોજનવિષે (કવિતા).	૭	૬૭	તાંબુ મે લોહું	૬૨
૨૮-૩૧	પીધડી અને તોરેર ૨૬-૨૯		૬૮-૬૯	તોલ તથા માપ. ૬૩-૬૪	
૩૫	ધાયલ કાપણીકરનાર . . .	૩૩	૮૫-૮૬	પંચ ઇંદ્રિયોની	
૩૬	અનાજ.	૩૪	વાત.	૭૭-૮૪	
૪૭	ગરમ લગડાં	૪૪	૯૭-૯૮	જોડા	૯૧
૫૦	સળગી ઉડત્યારે શું કરવું ૪૭		૧૦૭-૧૦૮	ધડીઆળ. ૧૦૧-૧૦૩	
૫૮	ધડીઆળની શીશી. . .	૫૪	૧૦૯	રતુઓનું વર્ણન	
૬૧-૬૨	શરીરનાં અંગ. . .	૫૭-૫૮	(કવિતા)	૧૦૪	
૬૫-૬૬	સોનું ને રૂપું. . .	૬૦-૬૧			

ચોવી ચોપાનું સાંકળાઉં.

પાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	પાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૨૪	ધર	૧૧૬	૧૩૨-૧૩૩	કામ્ય ..	૧૨૪-૧૨૫
૧૨૫	છાપવાની કળા ..	૧૧૭	૧૫૨	ટાંકણી	૧૪૩
૧૨૬	ભેજવાનું ધર	૧૨૧	૧૬૧	ખાણ	૧૫૩

વિદ્યાસંબંધી.

૨	જગત	૨	૧૨૨	મહાસાગર	૧૧૫
૪૮	ગાજવીજ	૪૫	૧૨૩	દરિઆમાંહેના ચમત્કાર	૧૧૬
૫૪	પૃથ્વી	૫૧	૧૨૬	પ્રમુતાં કૃત્ય	૧૧૮
૫૫-૫૬	પૃથ્વી અને અને		૧૩૦-૧૩૧	ગુજરાત ..	૧૨૨-૧૨૩
	નકશો	૫૨	૧૩૪	કપડવંજ	૧૨૬
૭૭-૭૮	વરાળ ને ધુમાડો	૭૭-૭૯	૧૩૭	દ્વારકા	૧૨૯
૭૯	વાદળાં ને વરસાદ ..	૭૨	૧૪૦-૧૪૧	અમદાવાદ ..	૧૩૧-૧૩૨
૯૫-૯૬	બાકરાણુનો સાર ..	૯૮	૧૪૨	અમદાવાદના બધું	
૧૧૨-૧૧૫	કવિતાની રીત	૧૦૬		વિષે (કવિતા)	૧૩૩
		૧૦૯			

વનસ્પતિ તથા પ્રાણીસંબંધી.

૯	આંખા	૮	૭૬	માછલી	૬૯
૧૬	કેળ	૧૪	૧૧૮-૧૧૯	તેજનાનાં આડ	૧૧૧-૧૧૨
૧૭	વાંદરા	૧૫	૧૨૦-૧૨૧	લોકડી ..	૧૧૩-૧૧૪
૨૫-૨૬	પ્રાણી	૨૩-૨૪	૧૩૮-૧૩૯	ખજૂરી ..	૧૩૦-૧૩૧
૩૩-૩૪	કૂતરો	૩૧-૩૨	૧૪૩-૧૪૪	ખાહાદુર કૂતરો	૧૩૪-૧૩૫
૩૮	નાજિઅર	૩૬	૧૪૬-૧૪૭	ખેતાવાડીવિષે	૧૩૭-૧૩૮
૪૪-૪૫	છેટાં ને બકરાં ..	૪૧-૪૩			
૪૬	ગાયવિષે (કવિતા) ..	૪૪			
૫૩	ચાહુડી	૫૦			
૬૦	કબૂતર	૫૬			

ચોથી ચોપડી શીખવવાની રીત.

• ત્રીજી ચોપડીમાં જે બાળબોધ અક્ષરનું જ્ઞાન છોકરાંને થયું હોય તે જતું ન રહે માટે આ ચોપડીમાં જાણનાં નામ તથા પાઠમાં જે કહેવનો આવેલી છે તે બાળબોધ અક્ષરે લખી છે, તે છોકરાંપાસે ધ્યાન રાખી વંચાવવાં.

આ ચોપડીના પાઠ વાંચતાં શીખવવામાં નીચે લખેલી રીત ધ્યાનમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્તવું.

મહેતાજીએ ઘણી સંભાળ લઈ એક વાક્ય બરાબર રીત ને ઢબ-પ્રમાણે છોકરાંને વાંચી સંભળાવવું, ને ત્યારપછી તેનું તેજ વાક્ય તેવીજ રીતે ને તેવી ઢબથી બે કે ત્રણ છોકરાંપાસે જોડે વંચાવવું. પછી તેકેપરથી તે વાક્યની મતલબ વિષે તથા તેમાં જે અક્ષરો શબ્દો લાગે તે વિષે સવાલો આપ્યા વર્ગમાં પૂછવા. અક્ષરો શબ્દોમાં પૂછાણ ને પાઠને મથાળે શબ્દો લખેલા છે તે માંહેલા આવે ત્યારે વિશિષ્ટ કરીને તેકેપર ખૂબ ધ્યાન રાખી તેના અર્થ સારીપેઠે છોકરાંના ધ્યાનમાં ઉતરાવા, તથા તેમની જોડણી અક્ષરો હોય તો તે પણ કુશળી. ક્રમકે એ મથાળાના શબ્દો અક્ષરો જાણીનેજ કહેલા છે.

એ પ્રમાણે એક વાક્ય થયું એટલે બીજું લખે તે પણ પોતે વાંચીને છોકરાંપાસે વંચાવી, મતલબ વગેરે પૂછી શીખવવું. એમ કરવાથી બધા છોકરાંને બરાબર ઉચ્ચાર કરવાની ને બરાબર ઢબથી તથા સમજસાથે વાંચવાની ટેવ પડશે. વિલાયતમાં તો વર્ગમાંના બધા છોકરાંપાસે એકે વખતે જોડે વંચાવે છે, અથવા વર્ગ ઘણોજ માઠો હોય છે તો તેની બે ટુકડીઓ કરીને વારાફરતી વંચાવે છે, પણ આ દેશની નિશાળોમાં એમ કરેથી ગડબડ થઈ જાય એવું લાગે છે, તેથી માત્ર બે ત્રણ ત્રણ છોકરાંપાસે જોડે વંચાવવાનું લખ્યું છે.

ઉપર કહ્યાસુજબ એકેક વાક્ય કરીને આપો પાઠ વાંચી સંભળાવ્યાપછી તથા તેની મતલબ સમજાવ્યાપછી, એકેક છોકરાંને

છૂટક છૂટક વંચાવવું. બધા છોકરા વાંચી શકે એટલા વખત ન મળે તો સૌથી નહારે વાંચનારા છોકરાપાસે પેહલાં વંચાવવું, અને તે બરાબર થયે અને રીતપ્રમાણે વાંચી શકે એવું કરવું.

એ રીતે, ધ્યાન રાખીને વાંચન પાઠ આપવામાં આવશે તો તે પાઠ છોકરાને પાકો થશે. પાકો થશે એટલે સારી રીતે વાંચતાં અને તેની મતલબ સમજતાં આવડશે. જ્યારે એ આવડે ત્યારે જ જાણવું કે પાઠ પાકો થયો. પાઠ મોઢે કડકડાટ ભણી જાય એવી રીતે શીખવવાની મતલબ બિલકુલ નથી, અને તેમ ન થાય એવી હમેશાં મહેતાજીએ કાળજી રાખવી.

દર રોજ અથવા બે ત્રણ દિવસે જ્યારે જોગ બને ત્યારે વાંચન પાઠની મતલબ છોકરાંપાસે ચોપડીની મદદવગર પાઠીપર લખાવવી. એવું કરવાથી બે લાભ થાય છે. એક તો એ કે વાંચનાનો અર્થ બરાબર છોકરાં સમજે છે, અને બીજો એ કે તેમને બાપા શુદ્ધ લખતાં આવડે છે.

ભૂગોળવિદ્યાના પાઠ વાંચતા વખતે જે પ્રકરણ ચાલતું હોય તે ખંડ કે દેરાનો નકશો વર્ગમાં ટાંગેલો રજુ રાખવો. કોઈપણ ગામ કે રોહિર કે દેરા, જેને વિષે પાઠમાં હકીકત વાંચવામાં આવે, તે નકશામાં બતાવ્યાવગર આગળ ચાલતું નહીં. વળી તેવિષે કંઈ જાણવાજેવી બિના હોય તો તે પણ છોકરાંને કહી સંભળાવીને જેમ તેમના મનમાં તે ઠસે તેમ કરવું.

ચોથી ચોપડી.

પાઠ ૧. નવી ચોપડી ને જૂની ચોપડી.

મહેતાજી.—છોકરાં, આજ હવે તમને નવી ચોપડી મંડાવીશું, તે તમને ગમશે કે નહીં! પેલી જૂની ચોપડી તો તમે ઘણા વાર વાંચી ગયાં, મોટે ભાગે વાંચી ગયાં અને કવિતા તમે શીખ્યા તે તો તમને સારીપેઠે આવડતી હશે. એ સમગ્ર જ્ઞાન કોઈને કહેવું હોય તો તમારાથી કહેવાય કે નહીં? પાઞ્ચલી ચોપડીમાં એવી બહુ વાતો ગઈ છે કે તે નાનાં છોકરાં સાંભળીને રાજી થાય; કેટલીક કવિતા તો એવી સુંદર છે કે મોટા મનુષ્ય પણ સાંભળવાને આહે; કેટલાક તો કામ કરતા જાય ને ગાતા જાય, ને નવરા પેસે ત્યારે પણ ગાય. હવે તમારે જૂની ચોપડી શીખવાની તો ખરી, પણ જૂનીમાંથી શું શું શીખ્યા, તે પેહલાં મારે જાણવું જોઈએ. તેમાં તો તમે ઘણું જૂની જૂની વસ્તુવિષે પાઠ વાંચ્યા; પરમેશ્વર, માણસ, પશુ, પુંખી, આડ, છોડવા, સૂરજ, આકાશ, અને પૃથ્વી, એ બધાવિષે પાઠ તેમાં હતા. વાર જોઈએ ત્યારે હવે તમને તેમાંનું શું શું સાંભરે છે. હરીઆ કહે, એ ચોપડીમાં પરમેશ્વરવિષે શું લખ્યું છે.

હરીઆ.—આપણે એવું વાંચ્યું હતું કે પરમેશ્વરે બધી વસ્તુ કરી છે. આદંડા, બાઈડીઆ, છોકરા, છોકરીઓ, પક્ષી, પશુ, માછલાં, કીડા, આડ, છોડવા, ચંદ્રમા, સૂરજ, તારા, અને આપણું જગત, એ સર્વે તેણે સરળ્યું છે. . . .

મહેતાજી.—કલ્યાણી, એવિના ખીજું કાંઈ પરમેશ્વરવિષે જાણતો હોય તો કહે!

કલ્યાણ.—તેમાં ખીજું એવું કહેવું છે કે આપણે પરમેશ્વરને દેખતા નથી, પણ તે આપણને દહાડે ને રાતે સદા દેખે છે.

હરીઆ.—ખરી વાત સાહેબ, તે હરધડી આપણને દેખે છે; અજવાળું હોય કે અંધારું હોય તો પણ તે દેખે છે.

મેહેતાજી.—જુઓ ત્યારે આપણે જો કરીએ તે તો તે દેખે.
હરીઆ, તને માલમ છે કે આપણે તેનાથી શું જાનું રાખી રાખીએ?

હરીઆ.—આપણે તેનાથી કાંઈ જાનું રાખી શકતા નથી.

મેહેતાજી.—અરે, હરીઆ, અને ત્યારે તેનાથી કાંઈ જાનું નથી,
ત્યારે આપણે કેવી રીતે ચાલવું.

હરીઆ.—આપણે કાંઈ ખોટું કામ કરવું નહીં, કેમકે જો કાંઈ
આપણે કરીએ છીએ તે જોઈ તો દેખતું નથી, પણ પરમેશ્વર
જુએ છે અને રાક્ષા કરે છે.

પાઠ ૨. જગત.

રેનડીઆર

ગરડ

ધોધ

જગત ધણું મોટું છે. એની બધાં ઠેકાણાંમાં જોવાનું,
સાંભળવાનું, ને સ્પર્શવાનું ધણું છે. જગતમાં ધણું દેશ છે.
મધ્યા દેશમાં લોક વસે છે. દેશ દેશના લોકની બોલી જુદી છે.
એક દેશમાં એક જાતનાં જનાવર તથા આડ થાય છે, ને ખીજા
દેશમાં ખીજા જાતનાં થાય છે.

કોઈમાં સિંહ ને વાઘ હોય છે ; કોઈમાં હંટ ને હાથી હોય છે ; ને
કોઈમાં રેનડીઆર ને ગરડ હોય છે. કોઈમાં આંખા ને વડ ; કોઈમાં
નાગિએરી ને ખજૂરી ; ટાઢના મુલકમાં જુદી જ જાતનાં આડ થાય છે.
દેશ દેશનાં અનાજ, ફળ, તથા મેવા પણ જુદા હોય છે. વળી કેટલીક
જાતનાં આડ, જનાવર, વગેરે ધણું કરીને બધા દેશમાં મળે છે.

કેટલાએક દેશની ભોંયમાંથી બહુ ધાતુ નીકળે છે, ને કેટલા-
એકનીમાંથી થોડી નીકળે છે.

કોઈમાં પર્વત ને કોતર હોય છે ; કોઈમાં મોટાં મેદાન ; કોઈમાં
મોટી નદીઓ ને સરોવર હોય છે ; કોઈમાં પહાડના મોટા ધોધના
અવાજ સંભળાય છે ; ને કોઈને કિનારે દરિયાની છોળો અથડાતી
હોય છે ; કોઈમાં બગવા પાહાડ હોય છે ; કોઈમાં ઊંચા પહાડીનાં
અગ્ર હોય છે ; કોઈ ઠેકાણે કૂવા બહુ હંડા હોય, ને કોઈ ઠેકાણે
થોડું ખોદીએ કે પાણી નીકળે છે ; કોઈ જગ્યાએ સારાં મીઠાં પાણી

નીકળે છે, ને કોઈ જગ્યાએ પાણીમાં કે ખારાં પાણી નીકળે છે, તે જાગે તો માંદા પડીએ. કેટલેએક કેકાણે તો ઘણા ગાઉમુઠી મુદ્દલ પાણી જડતું નથી. કેટલાક ચંડા દેરામાં, ભોંયમાં ભોંયરાં જેવાં ઘર બાંધી લોક જમીનહો રહે છે, ને હુંક વળવાસ્કર જના-વરનાં ચામડાં ઓઢે છે.

કેટલાક દેરામાં બહુજ તાપ પડે છે, ને કેટલાક દેરામાં ઘણો તાપ પડતો નથી, ને ઘણી ઈંદએ નથી પડતી.

આપણો દેશ ગુજરાત કહેવાય છે, અને આપણે ગુજરાતી લોક કહેવાઈએ છીએ.

ખાંડ ૩. પરમેશ્વરની પ્રાર્થના.

સંસાર પર્વત જોમઃ ઘાતાર પ્રાણીઆ હરૃ

હેરૃશ.

ઓ ઈશ્વર તુએક છે,
સરખ્યો તે સંસાર.
પૃથ્વી પાણી પર્વતો,
તે કીધાં તૈયાર.

તાય સારા રોમિતા,
સૂરજ ને વળી સોમ,
તે તો સંધ્યાં તે રચ્યાં,
જમ્યં તારું જોમ. ૨

અમને અદકાં જાન ગુણ,
જેનો જીવં ઘાતાર.

બુલે પાણી પ્રાણીઆ,
અં તારો ઉપકાર.
કાપ કલેશ કેકસિને.

કાપ પાપ પરિતાપ,
કાપ કુમતિ કરણા કરી,
કાપ કષ્ટ, સુખ આપ. ૪

પાઠ ૪. પરગણુ છોકરો.—ભાગ ૧.

પરગણુ ઢેખરાં બો .

એક છોકરો એક દહાડે સવારે ખીજે ગામ કાંઈ કામસાજ જતો હતો. તે ગામ પેલા છોકરાના ગામથી ત્રણ ગાડી હતું. ત્યાં આખો દહાડો રહેવાનું હતું. મોટે ઢેખરાં બાંધી લીધાં હતાં. રસ્તામાં જતાં એક ભૂખે અધમુખો થઈ રહેલો કૂતરો તેને મળ્યો. તે તેને જોઈને પૂછડી હલાવતો હલાવતો તેની પાસે આવ્યો. અને મોં ઊંચું કરીને જાણે કાંઈ માગતો હોય તેમ દેખાડ્યું. પેહેલ-પેહેલાં તો તેની ગમ તેણે જોયું નહીં. પણ છેલ્લે તેને દયા આવી, અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે આખલું ભૂખ્યો દેખાય છે. જો હું મારા ખાવામાંથી એને આપું તો મારું ભૂખ્યાં ઘેર જરૂં પડે, પણ હું એક દહાડો કદી ભૂખ્યો રહ્યો તો શું થઈ ગયું. હું એને તો ભૂખ્યો નહીં રહેવા દઉં. એમ કહીને પોતાના ખાવામાંથી થોડું કૂતરાને નાંખ્યું. તે ધણી દહાડાનો ભૂખ્યો હોય તેમ વહેલો વહેલો ખાઈ ગયો.

પછી તે છોકરો ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો, ને પેલા કૂતરો પણ તેની પાછળ પાછળ રાજી થઈને ગયો. રસ્તામાં જતાં તે છોકરે એક ઘોડે માંદાજેલો પેટનો દીડો. તેને જોઈને તે તેની પાસે ગયો, ને જોયું તો તે ઘોડાના પેટમાં હાથ હાથના કૃપા પેટેલા દીડા, અને તે એવો લેવાઈ ગયો હતો કે તેને કમા દવાનો જરા શકિત નહોતી. પેલા છોકરાના મનમાં આવ્યું કે જો હું એને ઉઠાડ્યા રહું તો ઘેર પાછો જતાં અંધારે થઈ જાય; 'વળી આ રસ્તામાં ચોરનો પણ બો અંબળાય છે, એ બંધું તો ખરું, પણ એને દુઃખમાંથી છોડવું તો ધણું સારું કામ થાય. મારી સંભાળ તો પરમેશ્વર રાખશે. એમ કરીને તેણે જાહેરે બે ચાર કલા ધાસ આણ્યું, ને ઘોડાના મોંઆગળ મૂક્યું, તે તેણે ખાધું, ને પછી પોતાની પાસે તપેલી હતી તેમાં પાણી ભરીને આણ્યું તે પીધું, એટલે તો ઘોડો જરા ટકાર થયો ને ચરવા મંડ્યો.

પાઠ ૬. પરગંજુ છોકરો.—ભાગ ૨.

પેલો છોકરો જરા આગળ ચાલ્યો એટલે એક માણસ તળાવમાં આયડીઆં ખાતો દીઠો, ને તે બહાર નીકળવાની ધણીએક મહેનત કરતો હતો, પણ તેનાથી નીકળાય નહીં. ત્યારે ને છોકરે તેની પાસે જઈને પૂછ્યું, કાકા, તમને રસ્તો સૂઝતો નથી કે શું? તેણે કહ્યું, ના બાપુ, હું આંધળો છું, મને રસ્તો સૂઝતો નથી. તે સાંભળીને પેલો છોકરે કહ્યું કે હું પણ લીરા તો પણ લીરા, પણ જો તમે તમારી લાકડી મારી બાણી નાંખો તો તેવતી મારાથી થાય તેટલી મહેનત કરીને તમને કાઢું. ત્યારે આંધળે જોણી ગમધી સાદ આપતો હતો તેણી ગમ લાકડી ફેંકી. તે ઝાલીને તે પાણીમાં છીતર્યો, ને લાકડીવતી આગળ જોતો ગયો, કેમકે નહીં તો ખાડોખાડો હોય તો તે ડૂબી જાય. એમ કરી કરીને તે આંધળા-પાસે ગયો, ને તેનો હાથ ઝાલીને બહાર કાઢ્યો. તેને બહુ બહુ આશિષ દઈને આંધળો પોતાના ઘરે જઈ ગયો. રાત પડી જવાની ખીકથી તે છોકરો ઊતાવળો આગળ ચાલ્યો.

પણ તે છોકરો થોડો આગળ ગયો એટલે તેને એક ગરમ સિપાઈ મળ્યો. તેના બંને પગ લડાઈમાં કપાઈ ગએલા હતા, તેથી લાકડીની ઘોડીઓ કાપમાં ઘાલીને ટેકા દઈને ખોડંગતો ખોડંગતો હીંડતો હતો. પેલા છોકરાને જોઈને તે બોલ્યો કે બાઈ, લડાઈમાં મારું પગ કપાઈ ગયું તેથી હું લંગડાઈ છું. મારી પાસે આવવાનું કે પૈસા કાંઈ નથી, અને હું ભૂખે મરું છું. પેલા છોકરાને તેની દયા આવી, ને પોતાની પાસે જોઈતું આવવાનું હતું તે આપીને બોલ્યો કે હવે મારી પાસે કાંઈ રહું નથી, ખાણું હોત તો તે આપત. એમ કહીને ઊતાવળો હીંડ્યો, ને ને ગામ જવું હતું ત્યાં પહોંચ્યો.

પાઠ ૬. પરગંજુ છોકરો.—ભાગ ૩.

આપ

ત્યાં ને કામ કરવાનું હતું તે કહ્યું, અને પાછો પોતાને ગામ જવાને

નીકળ્યો. અરધે રસ્તે પહોંચ્યો એટલે અંધારું થયું, એવું કે રસ્તો
 ઝૂઝે નહીં, તેથી જૂલો પડ્યો. જંગલમાં આડો અવળો ધણો
 ભટક્યો, પણ રસ્તો જડ્યો નહીં, ને જૂખ્યો હતો તેથી થાકી ગયો
 અને આગળ ચાલવાની આય રહી નહીં. માટે એક ડોકાણે ખેડો,
 ને ગભરાઈને પોકેપોક ગુણ્યો. એટલામાં પેલો કૂતરો મોંમાં કાંઈ
 લઈને તેની પાસે આવ્યો. તે તેની પાસેથી તેણે લીધું, તો તે
 પોતીઆનાં કંકડામાં બાંધેલું કાંઈ માલમ મડયું. તેની ગાંઠ છોડી
 એટલે માંહેથી પૂરીઓ નીકળી. પેલો છોકરો આઈને ધરાયો, ને
 બોલ્યો કે મેં તને કટકો દેખાં નાંખ્યું તો તે મને ધરાઈને આજી
 તેટલું આપ્યું. માટે કોઈને ગુણ કરેલો કાંઈ જાય નહીં.

વળતી તે છોકરે વગડામાંથી રસ્તે પડવાને ધણાંમંક ફાંફાં માયાં,
 પણ કાંઈ વળ્યું નહીં. જ્યાં જ્યાં પગ મૂકે ત્યાં ત્યાં કાંટા ભાગે, અને
 કાશ્વ કચરામાં પડે; ત્યારે જે ડોકાણે ખેડો હતો ત્યાં જઈને પાછો
 ખેડો, એટલે ચંદ્રમા ઉગ્યો. તેને અજવાળે તેણે પાસેજ એક
 ધોડો, ચરતો દીડો. તેની પાસે જઈને જોયું તો જે ધોડાને તેણે
 ધાસ અવરાયું હતું તેજ માલમ પડ્યો. તેને જોઈને તે કહેવા
 લાગ્યો કે આ ધોડાને મેં ગુણ કર્યો છે માટે મને ખેસવા દેશે,
 અને એ આ જંગલનો ભોમિઓ હશે, એટલે જંગલ બહાર મને
 લઈ જઈને રસ્તે પાડશે. એમ વિચારીને તે ધોડાગર ખેડો.
 ધોડો તેને ગામભણી લઈ ગયો. એથી 'રાજી રાજી થઈને
 છોકરાએ મનમાં વિચાર્યું કે જો મેં આ ધોડાને સવારે અવરાવીને
 જવાડ્યો ન હોત તો મારે આખી રાત વગડામાં કાઢવી પડત,
 તેથી નજરમાં પકડું આવે છે કે કોઈને ગુણ કર્યો હોત તે કદી જાય નહીં.

પાદ ૭. પરગજુ છોકરો :—ભાગ ૪

‘લેવું મનસુખે અટકળ પરોણાગત ધટારત

પેલો છોકરો આગળ ચાલ્યો, ત્યાં તેને બહુ દુઃખ પડ્યું, શાથી કે
 તે જે રસ્તે જતો હતો તે ઉજડ હતો. ત્યાં તેને બે ચોર મળ્યા.
 તેમણે તેને લૂટવા માંડ્યો એટલે પેલો કૂતરો બેક ચોરને એવો

કરડયો કે બહુ લોહી નીકળ્યું ; તેથી પેલા છોકરાને છોડી દધને તે કૂતરાપાછળ દોડ્યો. કૂતરો ભસતો ભસતો નાહો. એ વખતે પકડો, પકડો, એવી ખૂમ આધેથી સંભળાઈ, તેથી ખીજે ચોર પણ નાશી ગયો. પકડો, પકડો, ખોલ્યો, તે પેલો પાંગળો અણસ, પેલા આંધળા માણસની આંધળિયે બેશીને આવતો હતો.

છોકરાને લંગડાએ ને આંધળાએ કહ્યું કે અમે બે જણ ઠીક વળાસર આવી પહોંચ્યા. તે અમને ગુણુ કર્યો, તે વાળવાને પરમેશ્વરે અમને સારે વખતે મોકલ્યા. પછી લંગડાએ ખોલ્યો કે હું એક ગ્રાડનીએ બેઠો હતો, જ્યાંથી એ ચોર કોઈ છોકરાને લૂટવાનો મનસુખો કરતા કરતા જતા હતા ; તેમના બોલવાથી મેં અટકળ આંધી કે તે છોકરો તમારાવિના ખીજે કોઈજ નહીં હોય. પણ હું તમારી મદદે શી રીતે આવું ? મારા ટાંટિઆ નહીં; એમ વિચારતો હતો એટલે પરમેશ્વરના કરવાથી આ આંધળો તે વખતે આવી ચડ્યો. જોણે મને પોતાને ખુબ લીધો, ને મેં એને રસ્તો દેખાડ્યો.

તે છોકરે એ આંધળાનો પાડ માન્યો, ને તેમને પોતાને ઘેરેતેડી ગયો. ત્યાં તેના બાપે તેમની સારી રીતે પરોણાગત કરી. પેલા કૂતરાને તે છોકરે જીવતાલગણ પાળ્યો.

મોટે જે પોતાનું બહુ ઈચ્છિત હોય તેને ઘટારત છે જે જગતમાં સૌના ઉપર દયા રાખી તેમનું બહુ કરે.

પાઠ ટં. ભોજન.

ભોજન વર્ણન કમોદ વડી પૂરણપોળી કથોરી
ભજ્યાં શીરો પકવાન મડાં પાપડ સેવો

ઓપાઈ.

ભોજન આજ જમ્યાંજે અમો,
તેનું વર્ણન સુણજે તમો.
કમોદનો કીધો 'તો ભાત,
રાજ તણી અતિ સુંદર જાત.

હોં ભાગીને કાધી કડી,
 માંહે નાખી 'તી સુંદર વડી.
 ભાત ભાતનાં તળીઆં રાક,
 બાસુદી પૂરી દૂધપાક. ૨
 પૂરણપોળી લાડુ સાર,
 વડાં કચ્છોરી ને કેસાર.
 ભજીઆં ને બાજી તે ભંલી,
 સુંદર શીરો ને રોટલી. ૩
 પાંચે પકવાનો કહેવાય,
 જમતાં જમતાં અતિસુખ થાય.
 વડાં પાંપડ ને સેવો સાર,
 તળ્યા ચણાનો સ્વાદ અપાર. ૪
 શાસ્ત્રી મજલાલ કાળિદાસ.

પાઠ ૬. આંચા.

'મરવા કાછીઓ શાખો ટોપલા આફસ
 કલમ થીર

જુઓ, આ આંખાનું ઝાડ કેવું મોટું છે! કહો વાહ, એ પડી
 કેમ નથી જતું? એનાં મૂળ બોયમાં ગેંડાં છે તેથી તે ટટાર ગિયું
 રહે છે. જેમ આપણે પગવડ થીર ઊભાં રહીએ છીએ, તેમ ઝાડ
 પણ મૂળવડે ગિયું રહે છે. મૂળીઆં ન હોય તો તે પડી જાય. ઝાડને
 થડ, ડાળાં, ને ડાળીઓ હોય છે. થડ તે વચ્ચેનો ગોળ ભાગ,
 જેમાંથી ડાળાં નીકળેલાં હોય છે. તે ડાળાંમાંથી ખીજી નાની
 ડાળીઓ ફૂટેલી હોય છે. ડાળીઓ પર પાંદડાં હોય છે. 'આ આં-
 ખાને બહુ ડાળાં, ડાળીઓ, ને પાંદડાં છે. અને કૂલ ફેટલાં બધાં
 આંખાં છે. આંખાના કલને મોર કહે છે. ઝાડ બધું મોરથી
 ભરાઈ ગયું છે. હવે થોડો દિવસમાં એ મોર તો ખરી પડશે, ને
 મરવા બેસશે. પહેલાં તો તે ઝીણા ઝીણા વટાણા જેવડા થશે;
 પછી સોપારી, ને લીંબુ જેવડા થશે. એવા નાનાં મરવા આંખાં

તો તૂસ લાગે, પણ થોડા દહાડામાં તો એ વધીને મોટી મોટી ફેરીઓ થશે. મરવામાં ગોટલી હોય છે. જેમ મરવા મોટા થાય છે તેમ તેમાં છણુ અંધાય છે. ત્યારે ગોટલીઓ પણ કઠણ થાય છે ને પછી તેના ગોટલા ઘાય છે. કાચી ફેરીનાં લોક અથાણાં કરે છે. ત્યારે ખરો તાપ પડશે ત્યારે ફેરીઓ પાકશે. • કાચી ફેરી ખાટી લાગે, પણ પાકી તો ગળી લાગે.

આંખાપર શાઓ લટકેલી તમે ઘી છે? કાચીફેરી પાકવાપર આવી હોય, અને પોચી પડી ગઈ હોય, તેને શાખ કહે છે.

જેનો એ આંખો હશે તે ફેરી વેચશે, અને બજારમાં ટોપલા ભરીને વેચવા બેસશે. ત્યાંથી જેને જોઈએ તે પૈસા આપીને લઈ જશે. મુખમાં આકૂસ અને કલમની ફેરી વેચાય છે, તે આ ફેરીઓ કરતાં ઘણી સરસ હોય છે.

પાઠ ૧૦. માખાપનં કહ્યામાં રહેવું.

આજ્ઞા	ધર્મ	લેખાવવું	આભાર
સંભાળ	પાડ	અદ્ધે	ભુંડા

છોકરાંએ માખાપ કહે તેમ કરવું. એનું કારણ એ કે એવી પરમેશ્વરની આજ્ઞા છે. ખાળું, માખાપની આજ્ઞા માનવી એ નાનાં છોકરાંનો ધર્મ છે, કેમકે નાનાં છોકરાં સાં નરસું વિચારી શકતાં નથી. તેમની સાથે માખાપ લે છે. તેઓ જે જોઈએ તે પૂરું પાડે છે. છોકરાંકને જે કંઈ હોય તે બધું તેમનું આપેલું હોય છે, માટે તેમના કલ્યાણી જરા આડું ચાલવું નહીં; જે કહે તે માનવું ને તેમ કરવું. પ્રકટ જાણું બોલવું કે ચોરી કરવી કે એવું ખાળું ખોટું કરવાનું તે કહે તો તે ન કરવું.

છોકરાં ત્યારે મોટાં થાય છે, ને પોતે રળીને પોતાનું ઘર નુભાવે છે, ત્યારે તેમણે પોતે ભલા ભુંડા કામનો વિચાર કરી ચાલવું, ત્યારે પણ માખાપને બહુ માન આપવું, ને તે રાજી રહે તેમ કરવું; કેમકે જુઓ, છોકરાંને માખાપે ફેટલી મેહનત કરી ઉછેર્યાં છે, ને ફેટલું દુખ વેઠ્યું છે. ફેટલાં બધાં વરસસુધી સંભાળ લઈ

ખવરાવી પીવરાવી, લૂગડા લતાં પૂરાં પાડી, તથા બણાવી ગણાવી મોઠાં કર્યાં; તે ધરડાં યાય ત્યારે તેમનો આભાર ન માનો, અને તમારો ધર્મ બૂલી જાયો તો કેવું ખોટું ! તેમના હેતનો ને મહેન-તનો પાડ માગી બદલો વાળવાની વેળા તો એજ છે, મીઠે તમારાથી તેમને જેમ મદદ યાય તેમ કરવી, ને જોડણી સંભાળ લેવાય તેટલી સેવી. તેમને રાજી રાખવાં, ખજવાં નહીં.

પ્રાઠ ૧૧. નઠારો નિશાળીઓ શું કરે છે.

પરખું

બેફિકરું

કાયર

તે નિરાળે મોડે આવે. ખીજ સૌ બેઠાપંઠી પોતે બિસે, ન્યારે તે વાંચવા કે પોતાનો પાઠ બોલવા ગિટે, ત્યારે તેના ટાંટિઆ ધરતા નથી. પોતાનો પાઠ પૂરો સ્વીકારતો નથી, ને ધરબણી જતો નથી. ધેરથી લખી લાવવાનું મહેતાજીએ કહ્યું હોય તે બરાબર લખતો નથી. તે જોડણી કરવામાં બૂલો કરે છે. વાંચતાં વાંચતાં ઠામ ઠામ એટલો અચકાય છે કે તે આપણે સમજીએ પણ નહીં. વાંચી રહે ત્યારે જાણે પોતાની બૂલોને માટે શરમાતો હોય તેમ માથું નીચું ધાલે એ સૌ એના આજસથી ને બેફિકરાઈથી થયું.

તેના મેલા હાથ ને મેલી ચોપડી ઉપરથી તમે નઠારા નિરાળી-આને ઝટ પરખી કાઢો. ચોપડી મોંઆંગળ પડી હોય તો પણ તેમાં જીએ નહીં. વર્ગમાં બેફિકરા નેવો બેસી રહે. ખાદમાં શું કહ્યું છે એ કાંઈ જાણે નહીં. એના દરકત જોઈને હરકોઈ તરત કહેશે કે એ બેફિકર છે. કેવા ઉતાવળે લખ્યા છે! કેવા વાંકા ચુંકા, ને ગ્રધા કેટલા બધા પડ્યા છે! હિસાબમાં પણ ઘણી બૂલો કરે; એની કોઈ ચોપડી અહીં અથગ્રય, કોઈ અહીં પોડલી, ને ન્યારે જોડિએ ત્યારે શોધતી પડે; પાસે બેઠા હોય તેમની જોડ માતો કર્યો કરે, પડે બણે નહીં, ને ખીજને બણવા દે નહીં; ચોપડી વાંચવી કે પાઠ કરવો કડવો એર જોવો લાગે; આખો દહાડો જમવામાં મન રાખે, ને છૂટીની વાટ જો જો કરે; મહેતાજીને કાયર કરે; નિરાળીઆને નડે; નિરાળ-માં મસ્તી કરે; પોતાનાં માખાપને દુઃખ દે; ને જોતે કુજેત યાય.

પાઠ ૧૨. નઠારા નિશાઢીઆવિષે.—ભાગ ૧.

ગુરુ સુમીસાંજ પાપ લવારો ગવાણો પોથી લીખ

ભુજંગી છંદ.

ખીંજ સર્વ પેઠા પછી આપ પેસે,

ખીંજ સર્વ ખેઠા પછી આપ ખેસે ;

ન ધારે ગુરુ કહે તેજ ધારો,

નિશાજે જઈ તે શીખે શું નહારો. ૧

સુમીસાંજ સૂવા તણી વાત સૂઝે,

પછી પાઠ તે વાંચતાં પાપ ધૂલે ;

લખે જેમ લીટા બાણે તો લવારો,

નિશાજે જઈ તે શીખે શું નહારો. ૨

• બલી જોડણી તે નહીં જોડાં બાણે,

અતિરો ન ચિંતાયકીચુક આણે ;

બરે લખણો બાગીને જેમ બારો,

નિશાજે જઈ તે શીખે શું નહારો. ૩

કરે હાથ મેઢા યકી પોથી મેલી,

ધણો તો ગવાણો બરે જેમ ઘેલી ;

• • • • • ધીંખો લેખીએ લગડાંમાં હજારો,

નિશાજે જઈ તે શીખે શું નહારો. ૪

પાઠ ૧૩. નઠારા નિશાઢીઆવિષે.—ભાગ ૨.

આરો	સંગ	પ્રકારા	૩૫	કર્મ
માઠેડા	પિતા	માતા	પુત્ર	લગ

વડી માર વાતે વગે વાત વાણો,

તમે બાળકો તેતણો સંગ ઢાળો ;

ન આવે કશી વાતનો એક આરો,
નિરાણે જઈ તે શીએ શું નહારો. ૫

હડે ને વઢે કાં પડ આડ પાસે,

પછી આપનું રૂપ પૂરું પ્રકાશે ;

ખરો બોલ લાગે સુણી ખૂબ આરો,

નિરાણે જઈ તે શીએ શું નહારો. ૬

નિરાણે ગુરૂને નડે કર્મ કૃત્યો ;

છૂટે તો પછી માકડો જેમ છૂટ્યો ;

પિતામાતને તે નહીં પુત્ર પ્યારો,

નિરાણે જઈ તે શીએ શું નહારો. ૭

ધણે જોર નિરાણમાં લાવી ધાલો,

નહીં ઠીક શીએ રહે ઠોઠાં ઘાલો ;

બરે બીખીને પેટ કાં ચર્યાં ભારો,

નિરાણે જઈ તે શીએ શું નહારો. ૮

૩૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૧૪. એક આનો કમાયો.

પત

સાહુ

જીવણ—અલ્યા વનમાળી, આજે આજ તો આપણે ઉગાણી જઈએ.

વનમાળી—ભાઈ, મારી કને પૈસા નથી.

જીવણ—નથી તો સાહુ, હું આજ એક આનો કમાયો છું. તેનાં કેળાં, ખરફી, અને આદું લાવી આપીએ.

વનમાળી—આનો ક્યાંથી કમાયો, અલ્યા !

જીવણ—મારી પેલાં ચોપડીં દત્તી કે ની, તે કાશીઆને બે આને વેચી.

વનમાળી—એક આને તો એવી નવી મળે છે, તો તને બે આના થાના આપ્યા ?

જીવણ—એની તેને ખબર નથી. એવડાં જાનાં બાળકને

આથી ખબર પડે. મેં કહ્યું કે એના મને ત્રણ આના પડ્યા છે ત્યારે તેણે ખુશીથી બે આના આપ્યા.

૧૧૦.—અરે લુચ્ચા, તેં તો એક આને લીધી હતી ને ત્રણ આના કેમ કહ્યા? તે બાપડાને છેતર્યો.

૧૧૧.—એમાં લુચ્ચો શાનો? મેં ત્રણ આના આપ્યા એમ ન કહ્યું હોય, તો તે મને બે આના આપે હાઈ.

૧૧૨.—જેણે તારાડપર વિશ્વાસ રાખ્યો તેને બે ચાર પૈસાસાફ જૂઠું બોલી ઠગ્યો. જુ તારું કાળું કર. લુચ્ચા, ઠગ, હું તારું મોં નહીં જોઉં. જા, તારા હરામના પૈસાની તું જ ઉઝાણી કર; હું કાશી-આને એ જાત કહીરા; એના તો ચાર પૈસા ગયા પણ તારી તો જામમુંઝી પત ગઈ. હવે તારું કહ્યું કોણ માનશે? ને તારો વિશ્વાસ કોણ કરશે? સૌ તને જૂઠો જુ ઠગ કહીને કાઢી મૂકશે.

૧૧૩.—ના ભાઈના, સારી ફજેતી કરીરા માં; હું જ કાશીઆને કહીરા, ને એનો આનો પાછો ચીપીરા.

૧૧૪.—તો ઠીક ત્યારે, આ વખત હું કોઈને નહીં કહું; પણ હવે એવું કોઈ દહાડો કરીરા મા. મહેતાજી સાહેબે કહ્યું જુ કે સાદું સારું કંઈ એમ ક્યારે જાણવું કે વેચનાર ને લેનાર કોઈ છેતરાય નહીં, એ જાણી ગયો? કોઈને છેતરવું એમાં ખરો નફો નથી, મોટે ફરીથી એવું પાપ કરીરા મા.

પાઠ ૧૬: દેવ અને ગાડીવાનની વાત.

ખંત . . .

ઉદ્યમ

એક માણસ ગાંડું હાંકતો હાંકતો વગડામાંથી આવતો હતો, એવામાં બહુ ઉડો અને ચીકણી કાદવ આપ્યો તેમાં ગાડાનું પૈડું ચોંટી બેઠું તે નીકળે નહીં. વાણી વારસુધી વાટ જોઈ પણ કોઈ માણસ ત્યાં આવ્યું નહીં, ત્યારે ગભરાઈને રોઈ પડ્યો, અને દેવને વિનવિ કરી કે મને સહાય થા, એટલે આકાશમાંથી વાણી થઈ કે તું મરખ જાણાય છે, હાથ પગ જોડીને ખેરી શું રહ્યો છે? જા, ને એક હાથે પૈડાને ટેકો દે, ને બીજા હાથે બગદને જોરથી હાંક. એટલે

હું તને મદદ કરીશ. જે માણસ આજસુ થઈને બેસી રહે છે તેને હું સહાય થતો નથી, પણ જે ઉદ્યમ કરે છે તેનેજ હું આશરો આપું છું. ગાડીવાને તેમ કર્યું એટલે પૈકું નીકળ્યું, ને ગાડું ચાલવા માંડ્યું.

આ જોડી કાઢેલી વાતઉપરથી એમ સમજવું કે પોતાના કામ સારૂ ખીજાઉપર ભરોસો રાખે છે, તેનું કામ બરાબર થતું નથી પોતાનું કામ કરવાની ખંત તે પોડેજ રાખવી, ખીજાઉપર જેમ થોડો આધાર રહે તેમ સારું. આપણું સારું કરવાની જેવી આપણને ગરજ છે તેવી ખીજાને હોય નહીં. ખાજું, પરમેશ્વરપર આધાર રાખીને જે બેસી રહે છે તે બહુજ ખોટું કરે છે, જે પરમેશ્વરનો તે ગુનો કરે છે, કેમકે આજસુ થવાની પરમેશ્વરની આજ્ઞા નથી. જે મહેનત કરતું નથી, તેને તે સહાય પતો નથી. ઉદ્યમ કરે છે તેનુંજ તે ભણું કરે છે.

પાઠ ૧૯. કેલ.

તાપોડીઆં સોનેરી કુંકણી

એ ઝાડ જે દેરામાં તાપ પડે છે ત્યાં ઘણાં ઊગે છે. એનું થડ બાર હાથસુધી ઉંચું હોય છે. એને મથાળે આમપાસ આઠ દરો પાંદડાંનો જથ્થો હોય છે. એ પાંદડાં ઘણાં ઝીઝાં હોય છે, ને તેની વચમાં જડી દાંડી હોય છે. ઊગવા માંડ્યાપછી ચૌદથી તે સોળ મહિનાસુધીમાં ફળે છે, ને ફળ્યાપછી મરી જાય છે. પણ સુવા પેહેલાં તેની બાજુઓમાંથી પીલા ફૂટે છે. ફળને એકજ લૂમ થાય છે, તેપર ૧૫૦ સુધી કેળાં હોય છે. એવું કહે છે કે એટલી ટુંકી મુદતમાં એટલો જથ્થો મેળો ખીજા કાઢીઝાડપર થતો નથી. આ દેરામાં 'શ્વેતકર્ણ' એને લોક 'કર્ણ'ને ખાય છે. કાઢવાર કાચાં કેળાંનું શાક ફરે છે, કે તેને આશીને તેની પૂરીઓ કરીને ફરાળમાં ખાય છે. અમેરિકા ખંડના કેટલાએક લોકની મુખ્ય ખાવાની જાણસ કેળાં છે. કેળાંનાં પાંદડાંમાંથી તથા તેની દાંડીમાંથી રેસા નીકળે છે તેનાં સારાં દોરડાં વણાય છે.

કેળાંની જાતો ઘણી છે. તેમાંની બે જાત ધણુંકરીને શુભરા-
તમાં થાય છે. એ બે જાતનાં નામ તાપોડીઆં ને સોનેરી છે.
તાપોડીઆં લાંબાં ને જાડી છાલનાં હોય છે. તેની વચ્ચેમાં જાડી
નસ હોય છે. એને કોઈ લોક આંસડીઆં કેળાં કહે છે. સોનેરી
કેળાં જરા નાનાં હોય છે, અને તેની છાળ પાતળી હોય છે. તેની
વચ્ચેમાં જાડી નસ હોતી નથી. સોનેરીકેળાં સ્વાદે તાપોડીઆં કરતાં
સરસ હોય છે. કેટલેક ઠેકાણે સોનેરી કેળાં સારાં થતાં નથી. જ્યાં
ઊગે છે ત્યાં ખારે માસ આવતાં નથી. મુંબઈમાં લાલ તથા લીલી
છાલનાં કેળાં થાય છે. તે પકે છે ત્યારે પણ તેની છાલ તેવી જ રહે
છે. એ બેમાંથી લાલ છાલનાં કેળાં બહુ સરસ હોય છે. પાકાં
કેળાંને સૂકવે છે. એ સૂકવેલાં કેળાં કોહોતાં નથી, ને જ્યારે જોઈ-
એ ત્યારે ખવાય છે. એને ફુકણી કેળાં કહે છે.

પાઠ ૧૭. વાંદરા.

નીજ

કાઠું

પવાલું

ગરમ દેશમાં, એટલે જ દેશમાં તાપ બહુ પડે છે, ત્યાં વાંદરા
હોય છે. એ ઘણી જાતના હોય છે. આ દેશમાં ત્રણ જાતના થાય
છે. તેમાંનાં એક જાતના વાંદરાનાં મોં કાળાં હોય છે. બીજી
જાતના આખે ડીલ કાળા હોય છે, ને તેમને નીલ વાંદરા કહે છે.
એ બેજાની પૂછડી બહુ લાંબી હોય છે. ત્રીજી જાતના વાંદરા થાય
છે તેમનાં મોંનો રંગ લાલ હોય છે, ને તેમનું કાઠું ધણું મોટું
હોતું નથી. એ જાતને માકડાં કહે છે. વાંદરામાં કુદવાનું જોડું ધણું
હોય છે. એમનાં બંધાં પોતાની મા મોટી મોટી કાળ ખારે છે,
ત્યારે તેમને પેટે વળગી રહે છે, ને કદી પડી જતાં નથી. વાંદરા
ધણુંકરીને ગ્રાહનાં પાંદડાં ને ફળ આઈને જીવે છે. પક્ષીનાં ઘેડાં
હાથ લાગે તો તે ખાય, ને ગામમાં રહેતા હોય. ને વખતે લોકનાં
ઘરમાં પેસવાનો લાજ રાખે, તો રાંધેલું ધાન્ય કે કાચું અનાજ પણ

આઈ ભય. વાંદરામાં ધણું જોર હોય છે, ને કોઈવાર માણસની સામા પણ થાય છે. વાંદરાનાં બચ્ચાંને પાળી કેટલાંએક માણસ તેમને નાચતાં ને રમતાં શીખવે છે.

૮ બીજાં જ્યાં જનાવરોકડાં એના શરીરનો ઘાટ માણસના ઘાટ જોડે મળતો, આવે છે. મિશિઆની દક્ષિણમાંના બેટોમાં તથા આફ્રિકામાં કેટલીએક જાતના વાંદરા થાય છે, તેઓને પૂછડી નથી હોતી. તે બે પગે ચાલે છે. તે ઝાડમાં પાંદડાંવાળી ઝાળાઓમાં ઝૂંપડી કરી રહે છે. તેને આ બે ડાલે વાળ ધણા હોય છે, તો પણ અજાણ્યો માણસ આઘેથી જુએ તો બૂલમાં એને જંગલી માણસ જાણે.

એક વાર એક વાંદરાને વાહાણમાં બેસાડી વિલાયત લઈ ગયા હતા. તે વાહાણના આરવાસાથે હળીંજયો. તેને તેમનાં જિવાં લગડાં પહેરવાં ત્યાહુ ગમે, તેમની સાથે બેસીને ખાય, ને પવલે પાણી પીએ. વિલાયત પહોંચ્યાપછી થોડે દહોડે ટાટ્યી તે બિચારો મરી ગયો ; પણ જો વાંદરાને ત્યાં સંભાળીને રાખ્યા હોય તો જીવે ખરા.

પાઠ ૧૮. સ્વોદે તે પડે.

દાનત

ગીધ .

ચારચોર હતા તેઓ એક મોટા શહેરમાં નગરશહેરને ઘેર ચોરી કરીને ધણો માલ લાવ્યા હતા, તે વહેંચી લેવાને એક ઝાડીમાં પહોંચ્યા ત્યાં તેમાંથી એક ખોલ્યો કે ચોરી કરતાં આપણે ધણા દિવસ જૂપ એને તરસ વેડી છે, માટે આપણે આજ નિશાંતે આપણે. એ વાત ખા- જાને ગમી, તેથી બે જાણને કાંઈક ચોરીના માલમાંથી આપણે શહે- રમાં મોકલ્યા. “રસ્તામાં આવતાં” તે બે ચોરના મનમાં વિચાર બિડ્યો કે આપણને ચોરી કરતાં કરતાં મરવાની વખત આવી પણ તાલિવાન થયું નહીં, ને આપણને મળેલો માલ ચારે ભાગે વહેંચેથી ઓછો આવશે, ને તેથી ચોરી કરવી આપણે કપાળે ચોટી રહેશે, માટે બીજા બેને મારી નાંખીએ તો આપણે બેને હમણા કરતાં અમણો ભાગ આવે. એવો વિચાર કરી કંદોઈની ફકાનેથી

બચ્ચી, જલેખી, વગેરે મીઠાઈ લઈને તેમાં એર ધાણું. એવામાં પેલા ખીજા બે ચોર વગડામાં બેઠા છે તેમના મનમાં પણ એવોજ વિચાર આવ્યો, ને ધાર્યું ને શહેરમાં ને ગયા છે તે ખાવાનું લઈ આવે, તેવીજ તરવારથી મારી નાંખવા. એટલામાં પેલા બે ખાવાનું લઈને આવ્યા, અને તેમની આગળ મૂક્યું. તેવાજ તરવારથી પેલાએ તેમને મારી નાંખ્યા. પછી પુરાં થઈને પેલી એર ધાણી મીઠાઈ ખાધી, તેથી તે બે પણ મરી ગયા. એવી રીતે એક એકના ઉપર દાનત બગાડી ત્યારે તે સર્વનું મોત થયું, અને માલ માલને ડોકણે રહ્યો, ને ચોરનાં મડદાંને કાગડા, કૂતરાં, ને ગાયે ફોલા ખાધાં. કહેવન છે કે “ચોરનો મા ચંડાકે જાયને પાપી હાથ ઘસનાં જાય.”

પાઠ ૧૯: માસ્ત્રીનું વચ્ચું.

એક નાનું માસ્ત્રીનું બચ્ચું પોતાની માની જોડે ભીંતપર બેઠું હતું. માને ત્યાંથી જવું પડ્યું તેની જાણે બચ્ચાને કહ્યું, હું હમણા આવું છું, તું અહીંજ બેસજે, હું આવું ત્યાંસુધી જઈશ માં. બચ્ચે પૂછ્યું, કેમ વાર ખા?

માસ્ત્રી કહે છે, જો, પેલું ઉકળતું તળાવ જોયું? ચૂનાઉપર નહાવાનું પાણી ઉકળતું હતું, તેની બહાર આંગળી કરી દેખાડીને કહ્યું કે એવી પાસે જઈએ, તો મહા ખોટું થાય.

બચ્ચું.—કેમ એની કને જઈ તો શું ખોટું થાય?

મા.—એમાં તું પડી જાય, બાપુ; એમાં પડે તે મરી જાય છે; તું ત્યાં જઈશ માં.

બચ્ચું.—શાથી મરું મા?

મા.—તે તો હું નથી જાણતી, પણ મેં એવું બહુ જોયું છે. વારતે કહું છું, માટે તારે માનવું. ને માસ્ત્રીનું બચ્ચું ત્યાં ગયું છે તે તેમાં પડી મુર્ચ્છા છે, કોઈએ ઉગર્યું નથી. બચ્ચાના મનમાં શીખામણ જાગી હશે એવું સમજીને તેની મા ઉડી ગઈ. પછી બચ્ચું માની શીખામણને હસવા લાગ્યું, ને પોતાના મનસાથે ખોલ્યું કે આ

એશીને બહુજ ફિકર છે. જેમ જેમ એનાં વરસ વધે છે, તેમ તેમ અકલ ઘટે છે. તળાવકને જય ઊંડું ને રહ્યું, એમાં એના ખાપની શી પુંછ જવાની હતી? શું મારે પાંખ નથી? ને ઉડતાં નથી આધકુતું? ધરડાં માણસને ડાહી ડાહી વાતો કરવાની ટેવ બહુ હોય છે, પણ તેમના કલ્પપ્રમાણે કરવું મને કેમ ગમે? હું તો મારે ત્યાં જંઘરિ. જોડું તો વાઈ શું થાય છે?

એમ કહીને ઉડળતા પાણીના ચરમણી ઉડ્યું; ત્યાં પહોંચતાંજ ઉઝી વરાળ લાગી કે તમર ખાઈ ચરમાં પડ્યું. મરતાં મરતાં ખોલ્યું કે જે છોકરાં માખાપનું કહ્યું નથી 'ફરતાં તે આમ દુઃખ પામે' છે. અરે! મેં આ શી મરખાઈ કરી જે માગી શીખામણ માની નહીં! માગી હોત તો મારી આ વણ થાત નહીં.

નાદાન છોકરાંને મા, ખાપ, મહેતાજી, કે ખાનું કોઈ સારી શીખામણ દે તે કડવી લાગે છે. પોતાને ડાહ્યાં ગણીને શીખામણ માનતાં નથી, ને પોતાની મરણપ્રમાણે કરે છે, એવાં છોકરાં આ માખીના બચ્ચાની પેઠે દુખી થાય છે.

પાઠ ૨૦. માચીનું વચ્ચું.

ઉનામણો ચોટ ડાળવું તત્કાળ અંજાઈ વિનાય દોહરો.

માખી ખોલી મુખયકી પ્યારા બચ્ચાપાસ, • • •
જઈ આપું હું જ્યાંસુધી ઉડીરા મો આકારા. ૧

ઉડજે છે ઉનામણો, જે તે પાસે જાય,
ચૂકે ફરતાં ચોટ તો, હુંવનું જોખમ થાય. ૨

એમ કહી એ તો ગઈ, બચ્ચું બુદ્ધિખાળ
દિલમાં ડાહપણ ડોળવા તે બાકું તત્કાળ. ૩

ધરડાં તો વાતો ધણી કરે વધારી વહેમ.
'ઊડી ફરતાં આટલે કહો મરીરા હું કેમ. ૪

એમ કહી ઊડી ગયું, પહોંચ્યું પાણી પાસ,
અંજાઈ એમાં પડ્યું, વળતી થયું વિનંય. ૫

બોલ્યું મરતાં બોલ તે, જે માણે આ માણ,
માને નહીં માખાપનું, તો તેના આ હાલ. ૬

૬૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૨૧. સાચો છોકરા.—ભાગ ૧.

વર્ગ ભોગજોગે નંબર

કેરાવલાલ કોઈ દહાડે જૂઠું બોલ્યો હોય એવું કોઈને સાંભરતું નથી. તે રોજ સાચું બોલે, ખોટું કામ કરે નહીં, ને અનુભવતાં થઈ ગયું હોય તો કહીવિના રહે નહીં. એની નિશાળમાં એવો ધારો હતો કે બણતી વેળા કોઈએ જરા વાત ન કરવી. એ ધારો તોડે તેના નંબરમાં ૨૫ વધારે. કેરાવલાલને તેના બાપે કહી મૂક્યું હતું કે આ મહિનામાં તારું નામ પેહેલું આવશે તો તને રમવાની નાનીસરખી ગાડી ને તેને જોડવાને લાકડાંને ધોડે અપાવીશ.

નિશાળના વાડામાં લીમડાનું ઝાડ હતું. એ ઝાડની સામેની બાગીઆગળ કેરાવલાલનો વર્ગ બેસતો. ભોગજોગે એક દહાડે એક વાંદરી બચ્ચું પેટે વળગાડી લીમડાપર આવી બેઠી, ને આ ડાળેથી આ ડાળે કૂદે. એવામાં કેરાવલાલ ચોપડીમાંથી મોં કાઢીને તેણીમેર જોયું. વાત ન કરવાનો ધારો સરતમાં નહીં રહ્યાથી તેની પાસેના છોકરાને કહેવાઈ ગયું, નરોત્તમ જો જો, પેલી વાંદરી બચ્ચાને લઈ કેટલી કૂદ કૂદ કરે છે.

નરોત્તમ હસીને બોલ્યો, અરે! એ ક્યાંથી આવી! કેરાવલાલે કહ્યું, ના રે હું બોલ્યો, આપણે વાત ન કરવી જોઈએ.

એટલામાં વાંદરી હજી ઉંતરી, ને બચ્ચું છૂટું પડી બારીબણી ચાલ્યું. તે જોઈ નરોત્તમ બોલ્યો, એનો નિશાળે બણવો આવે છે. એને આપણી પાસે બેસાડીશું. એની આ એને મૂકવા આવી હશે અરે? મહેતાજીએ એ સાંભળ્યું ને પૂછ્યું, તું વાત કરે છે કે?

નરોત્તમે જવાબ દીધો, નાજી, મેં બહુ વાતો નથી કરી : એમ કહી નીચું ધાલી વાંચવા મંડ્યો. મહેતાજીએ કહ્યું, યાંડી પણ કરી તો ખરી. તારું નંબરમાં ૨૫ ઉમેરીશ.

પાઠ ૨૨. સાચો છોકરો.—ભાગ ૨.

ટેબલ.

કેરાવલાલને બાપની કહેલી રમવાની ગાડી ને ધોડો, સાંભર્યા તો ખરાં, પણ છાતી ચલાવીને સાચું બોલી ઉઠ્યો કે સાહેબ, મેં પણ રજાવિના વાત કરી, માફ કરજો.

મેહેતાજી બોલ્યા, મારા જાણ્યામાં નહોતું.

કેરાવલાલે કહ્યું, મેં પેહેલી વાત કરી. હું બોલ્યો ન હોત તો કદાપિ નરોત્તમ પણ વાત ન કરત. હું બૂલ્યો.

મેહેતાજી—તો તારા નંબરમાં પણ ૨૫ ઉમેરીશ. પણ તેં કશી વાત છાતી રાખ્યાવિના ખરેખરે કહી દીધું. તેથી તું સાચો છોકરો છે. છાતું રાખ્યું તે જુદું કહ્યાખરાબર છે. તેં ધારો તોડ્યો એ ખોટું કીધું, પણ પછી તે માન્યું, એ બહુ સાચું કયું.

કેરાવલાલના નંબરમાં અગાઉ કોઈવાર ૨૫ ઉમેર્યા નહોતા, માટે આ વેળા તેને ધણી રાશમ લાગી. ગાડી મળવાની હતી તે ગઈ, ને તેથી ને ને રમવાના વિચાર કર્યા હતા તે ફોકટ ગયા. તે સાંભર્યું તે વારે બહુ ખોટું લાગ્યું, ને રડવા જેવું મોઢું થયું, પણ ધીરજ રાખી ચેયો નહીં.

ત્યારેકેડે કેટલેક દહોડે એવું બન્યું કે મેહેતાજી સાંજરે ઘેર જતી વખત એક પાવલી નિરાજની ટેબલ ડેપર બૂલી ગયા. ખીન્ને દહોડે કેરાવલાલે સૌથી પેહેલાં આવી નિરાજ ઉઘાડી. 'મેહેતાજી આપ્યા, ને જુએ છે તો પેલી પાવલી ટેબલ પર મળે મહીં. પડાણ કરી ત્યારે સૌ છોકરાએ કહ્યું, અમે લીધી નથી ને દીઠીએ નથી. અમે આપ્યા ત્યારે ટેબલ પર નહોતી. ત્યારે પૂછ્યું, આજ પેહેલું કોણ આપ્યું? સૌ બોલી ઉઠ્યા, કેરાવલાલ, કેરાવલાલ. • •

પાઠ ૨૩. સાચો છોકરો.—ભાગ ૩.

આજ

મેહેતાજીએ પૂછ્યું, કેરાવલાલ, તે પાવલી દીઠી છે?

કેરાવલાલ—નાજી, હું એ પાવલીની વાત જાણતો નથી હું આપ્યો ત્યારે ટેબલ પર પાવલી નહોતી.

મહેતાજી બોલ્યા, ધણું નવાઈ નેવું, પણ હું તારી વાત માનું છું. મને તારો ભરોસો છે. તું નિત્ય સાચું બોલે છે, ને તે દહાડે તારો વાંક પડ્યો હતો તે પણ વગર પૂછે માન્યો હતો. વાર હું જોઈ છું, થોડી વારમાં ને હથે તે જણાયે.

છોકરાંને કોઈને સ્નેહ નહીં કે પાવલી કોણે લીધી હશે, માહે માહે એક એકને કહે કે એ તો નકી કેરાવલાલે તો નથીજ લીધી, તેને એવી ટેવ નથી. કાંઈ ખોટું કામ કોઈ ન જાણે એમ થયું હોય તે પણ તે કહી દે. જોની, તે દહાડે પેલી વાંદરીની વાત મંડેવો સાચું બોલ્યો.

નિરાળ છૂટવાની વેળા થઈ ત્યાંમુધી ચોર પકડાયો નહીં, પણ તે વારે ને માણસ નિરાળમાં પાણી ભરતો હતો, તેણે આવીને મહેતાજીના હાથમાં પાવલી મૂકી. મહેતાજીએ પૂછ્યું પાવલી કેવી? તેણે કહ્યું, હું સવારમાં આવ્યો ત્યારે એ ટેબલ પર પડેલી હતી. મેં જાણ્યું કાંઈની પડી હશે માટે લૂઈ તમને ઘેર આપવા આવ્યો, પણ તે વારે તમે ઘેર નહોતા, માટે હવે અહીંઆં લાવ્યો. એ સાંભળી સૌ છોકરાં ધણાં ખુશ થયાં.

કેરાવલાલની ભણી જોઈ મહેતાજીએ કહ્યું, જી, જી, તું ખરો પડ્યો, તારે માથેથી આવળ ઉતર્યું. હવે મને તારો પૂરો ભરોસો બેઠો. તારી સારી આલને લીધે પાવલી તને આપી દઈ છું. તારી આવજ આવજી ધણી વધી. • તારા માપે તને ગાડી આપવાની કહી હતી તે ન આવ્યા, કેમકે તારું નામ ૨૫ નંબર ઉમેર્યાનેલાધે પેહેલું ન આવ્યું. પણ તે તારાં વખાણ કરે છે ને તારા પર બહુ ખુશ છે.

પાઠ ૨૪. બે બિલાડીઓ ને વાંદરો.

પંચાત આવકાર નવાત ત્રાજુડી
પક્ષાં ખચકું ઈનસાફ ઠરગરી

એક ઠુકાણેથી બે બિલાડીઓએ એક રોટલો લાવી. પણ વહે-
ચતાં વહેચતાં તે વઢી પડી; પછી તે વઢવાડની પંચાત કરાવવા માટે
એક વાંદરાકને ગઈ, તેણે એમને આવકાર દીધો. બિલાડીઓ
ખોલી ને આ રોટલાને વાસ્તે અમારે બે જણુવચ્ચે વાંધો પડ્યો છે,
માટે તમે જરા વચમાં પડીને એનો તોડ કાઢો તો સારું. વાંદરો
ખોલ્યો, બલે ખાઈઓ, તમે મારે ત્યાં ક્યાંથી? તમારે ન્યાય હું વાજખી
રીતે કરીશ, કશી ફિકર રાખશો મા. મછીપેલા રોટલાના બે કટકા
ક્યાં, ને એક ત્રાજુડીનાં *પક્ષાંમાં એકેકો કટકો નાંખ્યો, એટલે
એક પક્ષુ નીચું નમ્યું. ત્યારે તેમાંનો કટકો કાઢીને તેમાંથી એક
ખચકું ખાકું, પછી ખાકીનો પાછોપેલાં પક્ષાંમાં મુક્યો, ત્યારે પેલું
ખીજું પક્ષુ નીચું નમ્યું, ત્યારે તેમાંનો કટકો ઘીર્ણ કરડ્યો. ત્યારે તો
બિલાડીઓ મનમાં સમજી, ને વાંદરાને કહ્યું, બાઈ, હવે ને છે તે
અમને શાંછો આપ, અમે અમીશી મેળે સમજીશું. વાંદરે જવાબ
દીધો, ખાઈઓ, જરા ધીરજ રાખો, ઈનસાફને રાહે ઈનસાફ થશે.
એમ કહી બે કટકામાંથી વળી ખચકાં બર્પાં. બિલાડીઓએ

* પક્ષાં એટલે જાણમાં.

ભરાઈને પેલા વાંદરાને કરગરીને કહ્યું જે ભાઈ, કેમ કરતાં અમારું છૂટકો કર, ને આ જે કાંઈ થોડું ધણું રહ્યું છે તે અમને પાછું આપ. પેલા કહે જે ના, એમ કેમ થાય? મેં આટલી વાર મેહેનત કરી તેનું મારે કાંઈ જોઈએ કે નહીં? માટે આ જે રહ્યું, એ તો માત્ર મેહેનતનું રહ્યું, એમાં તમારું કાંઈ લાગે વળગે નહીં. એટલું કહીને પેલા બાકીના કડકા ગટ કરી આ. બાકીનીને માંડું ઠાઉં શાખીને કહ્યું જે બેનો, તમારી પંચાત થઈ ચૂકી. હવે તમારે કરો વાંધો રહ્યો નથી. વાંધાનું જે મૂળ હતું, તેનો ઉપાય મેં તમારા દેખતાં કર્યો, તે તમે જાણો છો. હવે તમે સુખથી ઘેર જાઓ; વળી કોઈ જાપત આવું કામ હોય, તો મને બેલારાક સોંપજો. કહેવત છે કે “બેનો લડાઈમાં ત્રીજો સ્થાન જાય.”

પાઠ ૨૮. પ્રાણી.—ભાગ ૧.

પ્રાણી પથુ પંખી માછલાં
ભૂકો અટક્યાનાં ઉન

મેહેતાજી—ભાઈડા, બાઈડીઓ, છોકરાં, છોડીઓ, એ પ્રાણી છે; એવિના ઈશ્વરે બીજા કયાં કયાં પ્રાણી કર્યાં છે?

ગિરધર—પથુ, પંખી, માછલાં, ને કીડા.

મેહેતાજી—થોડાંક પથુનાં નામ દો.

પરશોતમ—ગાય, ઘેટાં, બકરાં, કૂતરાં, બિલાડાં.

મેહેતાજી—કીડા, એ તો તમે રાજ જુઓ છો તે, પણ જેનાં તમે નામ સાંભળ્યાં હોય, કે ચિત્રેલાં જોયાં હોય તેવાં થોડાંકનાં નામ દો.

ગિરધર—વાઘ, રીંછ, વાંદરાં.

મેહેતાજી—કોઈકોઈ ગાંધીમાં વાંદરાં ધણાં હોય છે.

પરશોતમ—હાજી, હું અમદાવાદ ગયો હતો ત્યાં બહુ વાંદરાં જોયાં. ત્યાં તો વાંદરાં છાપરે છાપરે ફૂટે છે, ને નળીઆનો ભૂકો ફરી નાંખે છે.

મેહેતાજી—બધાં જનાં ગાંધીમાં વાંદરાંનો ઘાટ માણસને બહુ મળતો આવે છે. વાંદરાં બહુ અટક્યાનાં હોય છે.

ગિરધર—સાટેજ અટક્યાનાં છોકરાંને વાંદરાં કહેતા હશે.

મહેતાજી—એ તો ઠીક, પણ કહો, જોઈએ, માણસ અને પશુમાં શા ફેર છે ?

પરશોતમ—માણસને વાચ્યા છે.

મહેતાજી—ખરું, ને ખીજને શો ફેર છે ?

ગિરધર—માણસને એ પગ છે ને પશુને ચાર.

પરશોતમ—પશુને પૂછું હોય છે.

મહેતાજી—હા. પણ ધણાં પશુને છે ને માણસને નથી, એવું ખીજું શું છે ? મારી મરજી તમને વિચાર કરતાં શીખવવાની છે. તમે જાણતાં તો હરો કે માણસ પશુના જેવું નથી, પણ કેમ નથી ? બોલો.

રણજોડ—અંગરખું, ખંડી, પાઘડી, ને જે ખીજું પહેરવાને જોઈએ, તે માણસને વેચાતું લેવું પડે છે, પણ પશુને કીલે તો વાળ કે ઊન હોય છે, તેજ એનાં લગડાં. તેથી એમ કહીએ તો પણ ચાલે કે તે લુગડાંબુદ્ધાં જન્મે છે, એ તેઓને લગડાં તરફની હરકત પડતી નથી.

મહેતાજી—ખરાખર, ખરી વાત.

પાઠ ૨૬. પ્રાણી.—ભાગ ૨.

સ્વાંટી રૂયાળા જ્ઞાન

મહેતાજી—માણેકલાલ, હવે તું કહે. ક્યાં જન્નાવરને સીલે વાળ હોય છે ? ને ક્યાને કીલે ઊન હોય છે ? થોડાં નામ દે એટલે ખસ.

માણેકલાલ—ગાય અને ઘોડાને વાળ હોય છે, ને ઘેટાંને ઊન હોય છે. બકરાને કીલે જે છે તે વાળકરતાં જાડાંને ઊનકરતાં પાતળા હોય છે.

મહેતાજી—ખડુ સાહે, બિલાડીની ચામડીએ શું હોય છે ?

ગિરધર—વાળ, પણ ઘોડા કે ગાયના જેવા નથી, તેથી વધારે સુવાળા ને ઘટે છે, તેને સ્વાંટી કહે છે, નહીં સાહેબ ?

મહેતાજી—હા, ને સસલાં, હરણ, ને ખીજાં કેટલાંક જન્નાવરને પણ સ્વાંટી હોય છે. જોઈ જન્નાવરને વાળ, ઊન, કે સ્વાંટી એમાંનું.

કશું હોતું નથી. હાથીની ચામડીએ આછા વાળ હોય છે, પણ તેમ તેની ચામડીએ ધણી જાડી હોય છે.

રણછોડ—વાધને પણ ફાંટી હોય છે, નહીં સાહેબ ?

મેહેતાજી—ના, તે ટુંકા ને લીસા હોય છે માટે વાણ કહેવાય છે. વાધના વાળ તો કાળા ચઘાપઘાવાળા ને ફાળા હોય છે. માણસ ને પશુમાં વધારે ફેર છે તે કોઈ જાણે છે ?

માણેકલાલ—હાજી, કોઈ કોઈ પશુને પગે ખરી હોય છે, જેમ ઘોડાને, ગાયને, ઘેટાંને. કોઈને પંજા હોય છે, જેમ કૂતરાને, બિલાડીને, ને વાંદરે છે. કોઈ પશુના પગ આપણા જેવા નથી.

ગિરધર—પશુને હાથ નથી હોતા.

મેહેતાજી—ખરી વાત, કેટલાંએક પશુ પોતાના પગનાં આંગળાં ઝાલવાના તથા ખીજા કામમાં લાવે છે ; જેમ કે બિલાડી, વાંદરો, શીંઠ. એ પોતાનાં આંગળાં ને પગ હાથને ડેકાણે કામમાં આણે છે.

માણેકલાલ—માણસ સીધાં જીમાં રહે છે, પણ તેમ પશુથી ઉંચું રહેવાનું નથી.

મેહેતાજી—ખરું. માણસ ને પશુ વચ્ચેના ધણા ફેર તમે કહ્યા. આલો તે ફરીથી ગણી જાઈએ.

ગિરધર—પશુને વાચા નથી. આપણે બે પગ અને તેમને ચાર પગ છે. તેમજ શરીરનું ઢાંકણ હોય છે, એટલે તેમને વાળ, જીન, ફાંટી, કે જાડી ચામડી હોય છે. તેમનાં માથાં આપણી પેઠે ઉંચાં નથી.

મેહેતાજી—હજી એક વાંત કહેવી રહી ગઈ છે, તે એ કે સર્વને સરજનાર જે પરમેશ્વર તેનું જ્ઞાત પશુને નથી.

પાઠ ૨૭: પ્રાણી ઉપર હેત રાખવાવિષે.

હયોડે અનર્થ પ્રભુ મુવાળો શૂની ગેજોલ નમેરી
મનહર છંદ.

ગમે તેમ રમે કોઈ સમે મન બમે ત્યારે,

દયા તજી દમે પ્રાણીને પરોવી ધનમાં ;

કાં તો પગ તોડ પછી છોડ, કાં તો આંખ ફોડ,
કાં તો મારે જોડ કે હથોડ ઘટે ધૂળમાં;
એવો અનર્થ કરે અર્થ વિનાનો અતિ,
અકલ્પિત વિનાનો આગ મેલે આડ મૂળમાં;
તજો તમે તેવાં પાપ ઈશ્વરથી ડરી આપ,
પ્રભુ પ્રીતે ધારો પ્રેમ ભાણીઓનાં કૂળમાં.

૩૦ ૬૦ ૬૦

ચરણાકુળક છંદ.

• પગ પાંખોને પકડી તોડે, રાજી થઈ જોવાને છોડ;
કેક મુવાળે કાંઝો ધાલે, હાથ પગો તરફડતા બાળે;
થળી કાંઘ સોયજકેરી, ધોચી હાથે ધરે નમેરી;
પુંખીપર જે ગલોલ મારે, તે પાપી મિતમાં ન વિચારે.

આજમ દુરગારામ મંધારામ.

• પાઠ ૨૮. પાઘડી અને તોરો.—ભાગ ૧.

પેચ મશકરી ચાદર ઓરડું સકંજો

ઈશ્વરજ્ઞાન કરીને એક છોકરો હશે, તે રોજ નિશાળે બેસવા જાય.
એક દહાડે બિલાડી અને વાંદરાની જોડેલી વાત વાંચીને નિરાળેથી
તરતજ ઘેર આવ્યો, અને લગડાં ઉતારી પોતાની પાઘડી પાંખીપર
મૂકતાં મનુમાં વિચારવા લાગ્યો, કે બિલાડાં ને વાંદરાં જેમ વાતો કરે
છે તેમ પાઘડી લગડાં વાતચીત કરતાં હોય તો કેવી મજે પડે ! એ-
ટલામાં પાઘડીના ઉપલા પેચને વાચા થઈ ને ખોલ્યો કે હુતો પેહ-
લાં આડને માથે બેસતો હતો, તે હવે તમારે માથે બેસું છું. તે સાં-
બળીને ઈશ્વરજ્ઞાન તો હસવા મંજ્યો, અને અચરજ પામીને ખોલ્યો
કે એમ હોયજ નહીં, તમે તો મશકરી કરો છો. આડ કાંઈ પાઘ-
ડી પહેરે ? આડને માથુંજ ક્યાં છે ? ત્યારે પાઘડી ખોલી, શેઠ,
તમે જાણતાજ નથી, હું આડપર હતી ત્યારે તો મને કપાસ
કહેતા. બેતરમાં અમે બહુ મજા કરતા, હીંચકા ખાતા ને રમતા.

વળતી તો અમે બહુ સોખતી એકઠા થયા, તેવારે માણસનું ધાડું ને ધાડું અમે રમતા હતા તેણીમર દોડી આવ્યું; તેમાં બાઈડીઓ, છોકરા, છોડીઓ સૌ હતાં. અમે તો જાણ્યું કે તે બધાં અમારી સાથે હીંચવા ને રમવા આવતાં હશે, પણ તે તો ખોટું પડ્યું. એ બધાંની પછવાડે તો ચાદરની ઝેળીઓ બાંધેલી હતી, તેમાં અમને પકડી પકડીને નાંખવા માંડ્યા. પછી સાંજ પડી કે મોટા ગાંસડા બાંધી વાડમાં લઈ ગયા. ત્યાં મોટા મોટા ઢગલા કરીને પછી એક ચરખો ફરતો હતો, તેમાં ચોરવા માંડ્યા એટલે અમારા સોખતી ને કપાસીઆ તેથી અમે તો છેક છૂટા પડ્યા. ત્યારપછી તો મોટા સહુજ ફરતા હતા તેમાં અમને નાંખ્યા, ને અમારાપરં દશે બાર માણસો ચડીને ઊભા રહ્યા, અને અમને પગવતી દાખવા માંડ્યા. અમે તો જાણ્યું કે હવે તો ચગદાઈને મરી જઈશું. થોડી વારે ટાટમાં અમને બાંધ્યા, ને દોરડાથી ખૂબ કસ્યું. એ ગાંસડીમાં અંધારું તો ખરું, પણ માંહે ડોકાણે ડોકાણે જાળીઓ હતાં, તેમાંથી અમે બહાર જોતા હતા.

પાઠ ૨૯. પાઘડી અને તોરો.—ભાગ ૨.

શુંગળાણું વેણું તાંત પૂણી મળસડું સતરીઓ.

કાંતણું. આંટી. પેપારી વણકર રંગરેજ કસુંબી

પછી તો અમને ગાડામાં બેસાડ્યા. તેમાં અથડાતા ફરતા રોડેરમાં આવ્યા. રસ્તે ટાટ વાવ, તડકો લાગે, ધૂળ ઊડે, તેથી અમે તો શુંગળાઈ જઈએ. એવું એવું દુઃખ કેટલાક દહાડા વેઠ્યા-પછી અંતે અમારો બહાર નીકળવાનો વારો આવ્યો. અમે ને ગાંસડીમાં હતા તે છૂટી, એટલે થોડાં માણસો આવીને અમને બહુ ગયાં. તેમાં કેટલાંક તો દાઢીવાળાં, અને કેટલાંક તો દાઢીવિનાનાં હતાં. અમને પીંજરા કહેતા. તેમણે અમને તાંતપર ચડાવીને ખૂબ પીંજ્યા, ને ત્રપાટા મારી મારીને અમારી ધૂળ કાઢી નાંખી. જળતી સળીપર ચડાવીને અમારી લાંબી ગોળ પૂણીઓ વણી. સવારે મોટા મળસ-

કામાં જીડીને ચક્રણે કે પોળને મોઢે ચતરીઆકનેથી કેટલીક બાઈડીઓ આવીને અમને લઈ ગઈ. તેમણે આખો દહાડો રેંટીઆવતી અમને કાંતી કાંતીને અમારા લાંબા તાંતણા કરી નાંખ્યા. પછી અમારી આંટીઓ કૂરેલી હતી, તે વેપારી લઈ ગયા, અને વાજીનારને ત્યાં આવી. તે વચુકરોએ અમને સાળપર ચડાવી વણ્યા, ત્યારે અમારો આવો લાંબો પાઘડીજીવો આકર થયો. હવે અમને જરા નિરાંત વળી ખરી, કેમકે પછી તો અમને દુકાનની દોરીઓ પર ચડાને ધણા દહાડાલગી હીંચકા ખાવાનું મળ્યું. એ વેળા અમને ખેતરની વાત યાદ આવી.

એક દિવસ તમે ને તમારો બાપ ને દુકાન પર આવી મને લઈ ગયા. મારી જાત ને મારું પોત તમારા બાપને ગમ્યું.

એ બધી વાત ધ્યાન રાખીને ઈશ્વરજ્ઞાન સાંભળતો હતો તે બોલી જાક્યો, હારે હા, ખરી વાત. હવે મનું સરત આવી. પછી બાપા તને રંગરેજને ઘેર રંગવા આવી આજ્યા, ને તું કચુંખી રંગાઈને આવી જે મેં બંધાવી, અને મારે માથે ધાલી.

પાઠ ૩૦. પાઘડી અને તોરો.—ભાગ ૩.

ઓળખાણ ચળકાટ એચિંતું ચાંચવે.

પાઘડી કેમ થઈતે વાત સાંભળીને ઈશ્વરજ્ઞાન બહુ ચમુસ થયો. પછી તે તોરો જોઈને કહેવા લાગ્યો કે આ તો કંઈ રનો થએલો હોય એવું જણાતું નથી. એની વાત તમે કોઈ જાણતા હો તો કહો ને? પાઘડી બોલી, બાઈ, અમારે ને એને તો કંઈ આગલી ઓળખાણ નહોતી. પેલા વણકરને ત્યાં આવીને અમારી જોડે વણાયો મારથી અમે એને જાણીએ છીએ. ત્યાર પહેલાંની વાત એની મરજીમાં આવે તો એ પોતે કહે.

એવું કહેતાં તોરાના બધા તારમાંથી ઝણઝણાટ કરીને અવાજ નીકળ્યો, તેથી ઈશ્વરજ્ઞાન તો ગમરાયો, અને તેમનું બોલતું કાંઈ સમજ્યો નહીં. ત્યારે તેણે કહ્યું કે તમે બધા સાથે બોલો છો, તીકરતં.

એકાદ જાણ તમારી વાત કહો તો ઠીક. તેપરથી છેક છેલ્લો તાર ખોલવા લાગ્યો કે અમે તો ઘણા કાળગણ બોયમાં દટાઈ રહેલા હતા, તેવારે અમારામાં હમણાના સરખો અળકાટ કે રંગ હતો નહીં, પણ બધે ધૂળ ધૂળ હતી. ક્યાંલગણ અમે તે આડામાં બંદાઈ રહ્યા તે અમારાથી કહેવાય નહીં, કેમકે ત્યાં સૂરજ ઉગતો નહીં, તો વરસ કેમ ગણીએ.

ધધરલાલ ખોલ્યો, હાય, હાય, એવા આડામાં અને અંધારામાં કેમ રહેવાય ! હું તો ગુંગાળાઈને મરી જાઉં.

પણ પેલો તાર ખોલ્યો, અમને કંઈ લાગે નહીં તો; અમારે, કંઈ આંખ, કાન, કે નાક છે ?

એમ કરતાં કરતાં એક દહાડા અમે રહેતા હતા ત્યાં ઓચિંતું અજવાળું પડ્યું. અમે મોં ઝિંચું રાખી જોવા જતા હતા એટલામાં તો અમારા પર ધીમાધીપ અંધવાના ધા પડ્યા. પછી દેટાએક જાણે અમને ટોપલામાં ભરીને જાહાર કાઢ્યા. બહાર નીકળ્યા ત્યારે એટલું બહું અજવાળું અમે દીકું કેહેવે તો આંધળા યદ્યંતે એવું લાગ્યું.

પાઠ ૩૧. પાઘડી અને તોરો.—ભાગ ૪.

લગડી ચીપ . કાનસ જતરડો વેપ ચપટા મૂસ . પછી તો આંડી આંડીને અમારો ભુકો કર્યો. ત્યારપછી અમારા પર પાણી રેડ્યું; ત્યારે માટી, ધૂળ, વગેરે જે અમારા બાઈબંધ અમને વળગી રહ્યા હતા, તે અમારાથી નોખા પડ્યા.

વળતી અમને તો ભટ્ટીઉપર ચડાવ્યા, ત્યાં તો અમને તપાની તપાવીને પાતળા પાણીજેવાં કરી નાંખ્યા. પછી લાંબી લાંબી ઘોઠાની મૂસોમાં અમને રેડ્યા, એટલે અમે તો લાંબી જોડડીઓ જેવા થઈ ગયા, ત્યારે અમારું નામ રૂપાની લગડી પડ્યું.

થોડે દિવસે અમારે ને સોનાને બાઈબંધાઈ થઈ. કોણે કરાવી અને કેમ થઈ તે સાંભળજો. પોહોળી પાટાજેવી ચીપનો વેપ લાઈને સોનું આવ્યું. પછી એક માણસે અમને કાનસવતી ખૂબ

ધશીને અમારા પર કાપા પાડયા ; પછી પેલા પાટને અમારા પર લપેટી રાણની દોરીવતી ખૂબ કશીને બાંધી લીધા, અને ફરીથી દેવતામાં મૂક્યા. એમ કરતાં અમારે ને તેને તો સ્નેહ થયો. એવો સ્નેહ બંધાયો કે અમને જતરડામાં ધાલીને ખૂબ તાણ્યા તોપણ અમે એક બીજાને છેડ્યા નહીં. પ્રીતની રીત તો એવી જોઈએ, કેમ, ખરું કે નહીં, નાના શુદ્ધ ! એમ કરતાં કરતાં અમારો બહુ ઝીણો તાર થયો, ત્યારે એરણુ પર મૂકી હયોડવતી ચપડીને અમને ચપટા કર્યા.

પછી અમારે બીજા એકની જોડે ઓળખાણ થઈ. તેનું નામ હીર હું. અમને બે જણાને એક ફિરકી પર ચડાવીને હોરા આમળે છે તેમ આમળી કાઢ્યા. હવે તો અમારું નામ બદલાઈ ગયું. પેહેલાં તો અમે રૂપાની લગડી બાઈ કહેવાતા, પણ હવે તો અમારું નામ કસમ બાઈ પડ્યું. પછી એક ઝૂંડે અમને પાઘડીની જોડે રાત્ર પર ચડાવીને લગડાની પોં વણ્યા, ત્યારે અમારું નામ તોરે પડ્યું. • હજુ એ કોઈ અમને કસમ પણ કહે છે.

પાઠ ૩૨. જૂઠું ન બોલવું.

નિર્દય અપલક્ષણ સલાહ જૂઠાણું

જૂઠું બોલવું એ મહા પાપ છે. પાપી ને નીચ માણસનું એ મોટું અપલક્ષણ છે. જૂઠામાં ગણાયું એના જેવું શરમ ભરેલું બાંજનું થોડુંજ છે. જૂઠાનો સૌએ ધિક્કાર કરવો જોઈએ. તેમજ કોઈને ભરેસો પડતો નથી; કોઈ વાર સમિતિ બોલે તો પણ કોઈ માને નહીં.

હરેક જનનું જૂઠાણું ધિક્કારવાનું છે. બીજાને નુકસાન કરવાને જૂઠું બોલવું એ તો ધણુંજ ખોટું છે. એ નિર્દય માણસનું કામ છે. તમારી એક વાંક પડ્યો હોય તે ઠાંકવાને જૂઠું કહે ત્યારે તમારા બે વાંક થાય છે. પોતાનો માલ પાછો લેવાને કે એક બીજાનો ગુનો છાનો રાખવાને જૂઠું બોલવું, એ પણ બહુજ માફ છે.

જૂઠું તે જૂઠું છે, પછી ગમે તે મતલબથી કહો, માટે કદી જૂઠું ખોલવું નહીં.

કોઈ નાનોસુનો વાંક જાણવામાં આવે કે તે હરખાતાં હરખાતા ઉઘાડો કરતીની હું સલાહ નથી આપતો. એ તો નીચું સ્વભાવ છે. ત્યારે તો જેમ ઘટે તેમ કરવું. પણ તેવિધે કોઈ પૂછે ત્યારે તો જે ખરું હોય તેજ કહેવું, અથવા ચૂપ રહેવું, પણ જૂઠું કહેવું નહીં.

એ પણ તમારે ખૂબ યાદ રાખવું, કે મોઢેથી જૂઠું ખોલવું એ જેમ એક જાતનું જૂઠાણું છે, તેમજ ડોકી ધૂણાવીને અથવા ધિરાત કરીને ખીજના મનમાં ખોટી વાત ઉતારી, એ પણ એક જાતનું જૂઠાણું છે. તમારા ખોલવામાં જે અર્થ હોય, અથવા તમારા મનમાં કાંઈ હોય, ને ખીજને કાંઈ કહેવું, એ પણ જૂઠું ખોલવું છે, ને તેટલુંજ ખોટું છે. છેતરવું એ પણ એક જાતનું જૂઠાણું છે, માટે તેમાં પણ તેટલુંજ પાપ છે.

પાઠ ૩૩. કૂતરો.— ભાગ ૧.

શીકું તકાવડું છલંગ માંચી અંગારા સાચવડું

કૂતરાને વાસ લવાની રક્તિ ધણી હોય છે. એક વખત એક માણસે લાડુનો દાખડો શીકાઉપર મૂક્યો હતો, તેની સોડમ કૂતરાને આવી હશે, તેથી પેમાશીકૂતરક તકાવીને છલંગ મારે. તે શીકું ઉચું હજું, એટલે તેની છલંગ દાખડાસુની પૂગે નહીં. ત્યારે ત્યાં એક માંચી પડેલી હશે, તે દાંતેદાંતે શીકાનીચે ધસડીને લાખ્યો, અને પછી તેઉપર ચડીને છલંગ મારી તે બરાબર શીકાને લાગી, ને દાખડો નીચે પડ્યો. પણ તેનું ઢાંકણું દીધેલું હતું, તેથી દાખડો પડ્યો તોપણ તે ઊધંડ્યું નહીં. પછી તે દાખડો ખસેડી ખસેડીને એક ભીંતપાસે લાખ્યો, ને ભીંતસાથે દાખડાને, રાખીને પોતાના પંજ-વતી, તથા દાંતવતી એટલી તો મેહેનત કરી કે છેલ્લે તે ઢાંકણું ઉઘાડી માંહેના સંધળા લાડુ ખાઈ ગયો.

એક વખત હોરામાં દૂધ ઊનું કરવાને અંગારાઉપર મૂક્યું હતું, તેને

ધણી વાર થઈ ત્યારે દૂધ ઊનું થયું, ને પછી અંગારા ઓલાઈ ગયા, પણ દૂધ કોઈએ લીધું નહીં. ત્યાં એક કૂતરો આવ્યો તે લોટાના કાના મોંમાં ધાલીને લઈ ગયો. તે લોટોએ ગયો ને દૂધએ ગયું. એક વખત એક કૂતરો શેર સાત આઠક આંડ ભરેલી હિરા, તે કોથળી મોંમાં ધાલીને ખાઈ ગયો. તે જોઈ પાંચ છ માણસ તેની પછવાડે દોડ્યા, તો પણ તે કૂતરો કલાયો નહીં, ને ક્યાંક ભરાઈ ગયો, તે માલમએ ન પડ્યો. એટલી ભારે ચીજ જો કૂતરો લઈ જતાં ન દેખાયો હોત તો કૂતરો લઈ ગયો એવો વેહેમ આ દેશમાં કોઈને આવત નહીં. ખીજા દેશના મોટા કૂતરા ૧૫—૨૦ શેરનો બોળે બેંચકી જાય છે.

પાઠ ૩૪. કૂતરો.— ભાગ ૨.

ઉગારું આકાર પુશામત

કૂતરા ધણી જાતના હોય છે. એક એક જાતના આકારમાં ને હંચાઈમાં ફેર છે એટલું જ નહીં, પણ તેના સ્વભાવમાં પણ ફેર છે. કેટલાક પોતાના ધણીનું ઘર સાચવે છે, અને કોઈ અજાણ્યું માણસ ઘરઆંગણ આવે કે ભસવા માંડે, ને ધણીને ચેતાવે. કેટલાક દેશમાં કૂતરા પાણીમાં પેરાંને ડૂબી ગએલાં માણસને બહાર કાઢે છે, ને આંધળા ધણીને દોરી લઈ જાય છે. કેટલાક તો વર ને ખીજાં જતાવરસાથે લડાઈ કરીને પોતાના ધણીનો જીવ ઉગારે છે. એવા કૂતરા ધણીને ઘણું ગુણ કરે છે. કૂતરાંની બરદાશ રાખી હોય, ને સારી રીતે પાળ્યાં હોય, તો બહુ ગુણ કરે છે.

ખીજાં બધાં જતાવરેકરતાં કૂતરાંમાં વધારે અકલ હોય છે. પણ જેમ ધણી સરસ બુદ્ધિવાળા છોરોને બાણાવીએ નહીં તો મૂરખ રહે છે, અને નહારા માણસની સોબતથી છોકરાં બગડે છે, તેમજ આ દેશનાં કૂતરાંને શીખવતા નથી, તેથી તેની અકલ આપણા જોવામાં આવતી નથી. એ કૂતરા જન્મથી જ નહારી સોબતમાં રહે છે તેથી નહારા થાય છે, કેમકે જેવી કૂતરી તેવાં જ તેનાં બચ્ચાં થાય છે. કૂરકૂરીઆંને ઘરમાં રાખીને શીખવીને બરદાશ રાખી હોય, તો

ખહુ મારાં ને કામનાં થાય. એવાં શીખેલાં કૂતરાં જીવને ખુશ કરે છે, ને ખહુ વહાલાં લાગે છે. એવાં કૂતરાં પોતાના ધણીપર તથા ઘરનાં ખાજાં સૌ માણસપર ઘણું હેત રાખે છે. પોતે દુઃખ ખમી પણ તેમને દુઃખ થવા દેતાં નથી. પાળેલાં કૂતરાંને ધણીમારે પણ તેની સામે થતાં નથી, ને તરત ઉઘટાં લાડે છે, ને ખુશામત કરે છે. ધણી મરી જાય છે કે તેને દુઃખ થાય છે, ત્યારે તે ખહુ ઉદાસ થાય છે, ને ખાતાં નથી. ધણે વરસે મળે તો એ ઓળખી કાઢે છે. મા ને છોકરો ધણાં વરસ જૂદાં પડી એકાએક બેગાં થાય ત્યારે જીવું હેત દેખાડે છે, તેવું કૂતરો ધણીને ધણે કાળે મળે છે ત્યારે દેખાડે છે.

પાઠ ૩૫. ઘાયલ કાપળી કરનાર :

હોજ ધોરીનસ હૃદય દાતરું કાપણી મઠ સાવચેતી

એક વાર ખેતરમાં કાપણી કરતાં એક માણસને દાતરું જમું, તેથી તેનો હાથ કપાયો. એ ધા એવો જખરો લાગ્યો કે તેની ધોરીનસ કપાઈ ગઈ. ધોરીનસ ઘણુંકરીને શરીરમાં ધણી જાડી હોય છે, અને એ કપાય છે ત્યારે એમાંથી ધડધડ લોહી વહી જાય છે, કેમકે એ નળના જેવી છે. એક હોજમાંથી નળ મૂકેલો હોય, તે કૂટે તો તેમની નળ પાણી ધડધડ વહી જાય છે, તેમજ ધોરીનસમાંથી પણ લોહી વહી જાય છે. હોજને ઠેકાણે હૃદય સમજવું, અને નળને ઠેકાણે ધોરીનસ. એટલે હૃદયમાંથી લોહી ધોરીનસ વાટે વહે છે, માટે એ કપાય છે તો ઘણું લોહી નીકળે છે. એને બંધ કરવાનો ઉપાય એલોજ છે કે કપાએલા ભાગ અને હૃદયની વચ્ચે ધાણુ કરવું, કે તેથી કરીને તે ભાગની તરફ આવતું લોહી બંધ થાય.

પેલા માણસની ધોરીનસ કપાઈ હતી તેમાંથી ખૂબ લોહી વહી ગયું. તે જોઈને તેની આગળનાં માણસ ગભરાઈ ગયાં. કેટલાંક દોડદોડ કરવા મંડ્યાં, અને કેટલાંક તો મૂઠની પેટે જીભાંજ થઈ રહ્યાં.

એવામાં એક જોરાવર અને ચંચળ છોડી છોડી આવી, અને પોતાના ચણિઆના નાડનો કકડો કાપીને તે પેલા ધાની ઉપર ખેંચી બાંધી લીધો, તેથી લોહી નીકળતું બંધ થયું. તે છોકરીએ જો એમ ન કર્યું હોત, તો તો બિચારો મરણ પામત, માટે એવી ચપ્પતમાં સૌ જણે સાવચેતી રાખવી, અને તરત ઘટતો ઉપાય કરવો. તરત-બુદ્ધિના માણસથી એમ મુણાના જીવ બચે છે.

પાઠ ૩૬. અનાજ.

મુખ્ય સાંઠા ટોચ કૃપા વીતવું.

દેરાદેરામાં ત્યાંની હવાપ્રમાણે જાત જાતનાં અનાજ થાય છે. આ દેરામાં ધઉં, ડાંગર, બાજરી, મે જુવાર, એ મુખ્ય છે. એના છોડ ઘણી વાતે મળતા છે. જે સૌના સાંઠા માર્ગથી પોચા અને પોલા ટોચ છે, તેનાં પાંતરાં લાંબાં ન સાંકડાં હોય છે, ને તેના દાણા ટોચગીપર જથાબંધ થાય છે. અનાજના છોડ એક જાતનું ધાસ છે; એ છોડનો બાંધો ઘણી ચતુરાઈને વિચારથી કીધેલો જણાય છે. તેના સાંઠા હાલ છે તેથી વધારે પાતળા ને નબળા હોત, તો તે પવનથી ભાગી જાત, ને જો વધારે જડા ને મજબૂત હોત, તો તેમાં પક્ષી ને ખીજાં જનાવર રહેત, ને તેમાંનું અનાજ ખાઈ જાત. અનાજ છોડપર હોય છે ત્યારે તેની આમપાસ એવાં કોતરું હોય છે કે તે સૂજના તાપથી એકાએક ઝડાઈ જાય નહીં, ને ભીતારથી જલદી કોહી જાય નહીં, ને કાપણી કરતી વેળા પેરાઈ જાય નહીં. જે દેરામાં અહીંના જેટલો તાપ પડતો નથી ત્યાં આ દેરાના જોવાં અનાજ ધતાં નથી, જેમ કે ડાંગર હંડા દેરામાં ઉગતી નથી, કેમકે એને જેટલું પાણી ને જેટલો તાપ જોઈએ છીએ તેટલો ત્યાં નથી. મકાઈ, જવ, અને ખીજાં કેટલાંક અનાજ ખીજા દેરામાં પાકે છે. પણ ધઉં, ડાંગર, બાજરી, એ અનાજ મુખ્ય છે, તે સધળા દેરાના લોક ખાય છે. પોતાના દેરામાં ન પાકતાં હોય તો ખીજા દેરાથી વેચાતાં લાવી ખાય છે. આપણા દેરામાં પણ અનાજ ધણું

પાકે છે. તો જીવો, ઈશ્વરની આપણાઉપર કેવી કૃપા છે! માટે આપણે હંમેશાં તેનાઉપર પ્રીતિ રાખવી અને તેની સેવા કરવી.

• પાઠ ૩૭. જગકર્તાવિષે.

જગકર્તા પ્રાદ હય વાહન વૈમાન સાજ માનવી
ચોપાઈ.

જગકર્તાએ જગમાં લેહ,

ઉપજાવી વસ્તુઓ તેહ;

મુખ પામે તેથી સંસાર,

ગુણ ગણનાં નહીં પામે પાર.

પૃથ્વી પાણી પ્રાદ પાહાડ,

ઝાડીમાં જે ઝાઝાં ઝાડ;

અગદો હય દીપ્તિ અજવાન,

વાહન તે લેજાં વૈમાન.

ચંદ્ર સિં તારા ચળકાટ,

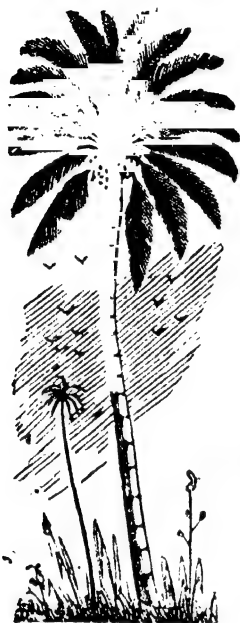
ઠીક ઠરાવ્યો તેજો ઠાડ.

સમા સમાના સુખનો સાજ,

• કીધી માનવીઓને કાજ.

ક. ૬૦. ૩૦.

પાઠ ૩૮. નાળિયેરી.

ચિત્રાં ટટી ન આવલી

નાળિયેરીનું થડ હંચું, તેનાં પાંદડાં ઘણીં લાંબાં, તેઠે ટોચે હોય છે. એ પાંદડાં પક્ષીનાં પીછાંનાં ઘાટનાં, એટલે વચમાં દાંડા જેવી જાડી નસ, ને તેની એ મેર લાંબી લાંબી પાતરીઓવાળાં હોય છે. લીલા નાળિયેરનું છોડું પીળું, સાફ, ને નરમ છે. તેને કાપે છે તો માંહેથી પાણી નીકળે છે, તે ઘણાં લોક પીએ છે. પકિલાં નાળિયેરનું ઉપરનું છોડું ચીપું હોય છે, તેનાં દોરડાં વણાયાં છે. તેનાં માંહેનાં ભાગમાં ટોપર ખાડે છે. તે આધામાં આવે છે. નાળિયેરની માંહેનું પાણી છેક સ્કાઈ જાય ત્યારે ટોપરાનો ગોટો ખંધાય છે; તેવાં ટોપરાંને પીત્ર

ત્યારે તેમાંથી કોપરેલ નીકળે છે, તે આળવા વગેરેના કામમાં આવે છે. પીલતાં કૂચા રહે તેને આળ કહે છે. તે દોરડેને ખવરાવે છે. નાળિયેરીનાં પાતરાંને ગુંથીને ટટીઓ કરે છે, તેને આવલી કહે છે. પાતરાંને ગુંથીને સાદડી પાણુ કરે છે.

નાળિયેરીનાં અડમાંથી રસ નીકળે છે તેને તાડી કહે છે. એ તાડી થોડીવાર રાખીને પીએ તો ફેફસાં યોગ્ય છે. તાડીનો દારૂ થાય છે. કેટલાક લોક તાડી ને દારૂ પીએ છે, તેથી પોતાની આંતર અને પૈસા ખુએ છે, ને પોતાના શરીરનાં બગાડ કરે છે, તેથી તે નહીં પીધો હોય તો ધાણું સાફ. નાળિયેરીનું થડ માંહેથી પોચું હોય તેથી તે સહેજથી કોતરાય છે. તેને કોતરીને પાણી જવાની પરનાળ કરે છે.

પાઠ ૩૯. બલ્લતું ઘર.—ભાગ ૧.

કાસદ અંબાવાળો બેભાન

એક વાર મધરાતને શુભારે શહેરમાં બે સિપાઈ એક કાસદની જોડે એક શેરીમાંથી જતા હતા, તેવામાં એક સુતારના ઘરમાંથી ધુમાડો નીકળતો દીઠો. તે જોઈ પેલા સિપાઈઓએ ઘરનાં ખારણાં ખૂલ દોડ્યાં, ને ખૂમો પાડી, પણ ઘરમાંથી કોઈએ જવાબ દીધો નહીં. પણ તેમના ધાંટાથી શેરીમાંનો એક ખીજે માણસ જાગી ઉઠ્યો, ને ધસીને રસ્તામાં આવ્યો. એ પેલા બળતા ઘરના ધણીને બાઈબંધ હતો. સૌએ મળી વળી ધણી ખૂમો પાડી, ને ખારણાં ખખડાયાં, પણ ઘરમાંથી સુતારે કે તેની બાઈડીએ સાંભળ્યું નહીં. ધુમાડો તો વધારે વધારે નીકળવા માંડ્યો, ને ઘરમાં મોટા મોટા ભડકા તથા ફડકડ અવાજ થતા હતા. સિપાઈ અંબાવાળાને તેડવા દોડ્યા. પેલો બાઈબંધ એકજો રૂહો, તે નીસરણી લાવ્યો. બળતા ઘરનાં ખારણાં ખારી સૌ બંધ હતાં, મોટે નીસરણી માંડીને એકની એક ખારી ભાગી તે ઓરડામાં ફૂદી પડ્યો. ત્યાં તે સુતાર, તેની બાઈડી, ને એક બાળક પથારીમાં ઉઘટાં હતાં. આખો ઓરડો ધુમાડાથી છેક ભરાઈ ગયો હતો, તેથી પેલાં સંતેલાં સંધાઈને બેભાન થઈ ગયાં હતાં ; સુતારને ખૂબ દોળ્યો ને ઘસડીને ખારીકને લઈ જઈ નીસરણી પરથી હેડે ઉતાર્યો. પછી તેની બાઈડીને ઉંચકી નીચે લઈ જઈ તેના વરનીપાસે બેસાડી. વળી બીજી વાર બળતામાં જઈ તેનાં બાળકને લાવ્યો.

પાઠ ૪૦. બલ્લતું ઘર.—ભાગ ૨.

જાગૃતિ

શર

સુતાર અને તેની વહુને તાજાં વાથી જાગૃતિ આવી, તેવાંજ આસપાસ જોઈને બેઉ ગભરાયાં, ને ખૂમો પાડી ઉઠ્યાં. છોકરાં, છોકરાં, એમ કહી ગાંડાજેવાં ખારણાંભણી દોડ્યાં, પણ તે ઉધડ્યાં નહીં ને ભાયાંએ નહીં. નીસરણીએ ચડવા જાય છે તો ખારી.

સળગી હતી, ત્યારે ફરીને કમાડ ભાગવા માંડ્યાં, પણ ભાગ્યાં નહીં. ધરમાં તો પેહેલો માળતૂટી પડ્યો, ને મોઠો ધડકો થયો. બારીઆ ફૂટકડ ઊડી પડી, ને ચોમેરથી ભડકા બહાર નીકળ્યા. આવો રે! આવો રે! એમ ખૂમો પાડી બેભાન જવાં થઈ ગયાં. 'બેભાન થઈ જાય એમાં નતીકાએ શી! છ છોકરાં ધરમાં રહેલાં હતાં. બંબાવાળા આવી પહોંચ્યા નહોતા, ને લોકો ભેગા થયા હતા તેમનાથી કાંઈ મદદ થઈ શકતી નહોતી. પેલા અંચળ ભાઈએ નિરાંત વળે નહીં, પણ તે ગભરાયો નહીં. તેનાં બાઈડી છોકરાં ત્યાં આવી ઉભાં હતાં, તો એ પાણુ તે લાહેમાં પેસવાને પાછો હઠ્યો નહીં. તેમને જોઈ પોતાના ગરીબ મીત્રનાં છોકરાંને બચાવવાને વંચારે શરૂ આવી. પાડેશ-માંનાં સઘળાં ધરમાં ફરી વળ્યો, પણ બળતા ધરમાં ઉતરવાનો લાગ કાઢ્યો નહીં. જ્યાં લાગ ફાવે એવું દીકું, ત્યાં ગયો, પણ બધેથી પાછા ફરવું પડ્યું. અંતે બળતા ધરના પાછલા ભાગના વાડમાં જવાનો એક માર્ગ જડ્યો. પાડેશના વાડાની ભીંજ વચમાં હતી તે ઉપર ચડી ત્યાં ઉતર્યો, એટલે ઉપરના ઓરડામાં છોકરાંને ચીસે ચીસે પાડી રડતાં સાંભળ્યાં.

પાટ ૪૧. બળતું ઘર.—ભાગ ૩.

અણીશુદ્ધ ઉધરાણું • ટીપ.

ત્યારે તે હરખાઈને બોલ્યો, પ્રભુની કૃપાથી હજી તો એ જીવતાં રહ્યાં છે! એમ કહી પાંચરોજ એક બારી ઉપર ચડ્યો, પણ તે માં-હેથી દીધેલી હતી. એક હડસેલો મારી પારણું નીચે પાડ્યું, તેવાંજ બધાં છોકરાં તેની ભણી દોડી આવ્યાં. તેમનાં તળ ઉપર લગડાં પણ પૂરાં નહોતાં, બીકથી યરયર ધૂળે ને એક એક ઉપર પડે. આગ તો છોક્ર આવી પહોંચી, અને ઓરડામાં અજવાળું અજવાળું થઈ ગયું, પણ પરમેશ્વરે તેમનો બચાવનાર મોકલ્યો હતો, તેણે ધીરજ, હિમત, ને ધૃતિથી છ ફેરા બાઈ એક પછી એક એ સૌને નીચે વા-ડામાં ઉતાર્યાં, ને ત્યાંથી બહાર મેદાનમાં લઈ ગયો. એ છોકરાંની

કોઈ તથા તેની દીકરી ઘરમાં હતાં, તેમને પણ કાઢ્યાં. એ રીતે આ છાત્રીવાળા અને દયાળુ પુરુષે અગિઆર માણસના અણીશુદ્ધ જીવ ઊગાર્યાં.

એમ સધીયાં માણસ બધ્યાં ખરાં, પણ લાહે ઓલવાઈ નહીં, ને સર્વ બળી રાખ થઈ ગયું. બાપડા સુઘારનાં લોઢાં વાસણકૂસાણુ, રાચરચીલાં, ઘણોદૂણી, લગડાંલતાં, સઘળું બળી ગયું. એકને એક લગડાંભેર બહાર નીકળ્યાં હતાં, તેસિવાય બીજી કંઈ રહ્યું નહીં.

કોઈ દયાળુ પાડોશીએ તેમને ઘેર આણ્યાં, ને રોરીના લોકે મળી પહેરવા ઓઢવાને લગડાં આપ્યાં.

સવાર થઈ ત્યારે ઘણા લોક મળ્યા. ઉપલી વાત સાંભળી સૌને દયા આવી. તેમણે મળી સુતારને સાર એક દીપ કરી. ને પૈસા એકઠા થયા તેમાંથી સુતારને એક નવું ઘર બંધાવી આપ્યું. ને તેને તથા તેના કુટુંબને જોઈતું હવું તે લઈ આપ્યું. માયાળુ અને પરગણુ પાડોશીઓનાં ઘરમાં થોડાંએક પખવાડીઆં રહ્યાં, પછી તે કુટુંબ નવા ઘરમાં રહેવા ગયું. (ઉપલી વાત ખરેખરી બનેલી છે.)

જાઠ ૪૨. તપાસ કરવાની ટેવ.—ભાગ ૧.

જવાહિરં દરબાર ઝાડો તપાસ સાક્ષી

પરમેશ્વરે સૌને બે આંખો આપી છે, પણ તેને ખરી રીતે વાપરતાં થોડાંને જ આવડે છે. બે માણસ એકજ વસ્તુ જુએ પણ તેથી બેઉના મન પર જુદી જુદી અસર થાય છે, માટે જોવામાં ફેર છે. એવિયે એક વાત નીચે લખી છે.

એક ફકીર આલ્યો આલ્યો વઝાડામાં જતો હતો. તેને એક વાણિ-ઓ સામો મળ્યો. ફકીરે તેને પૂછ્યું, શેઠ ભ્રમારું એમ્મદ હંટ ખોવાયું છે? વેપારીએ કહ્યું, હા. ફકીરે કહ્યું, તેની જમણી આંખ ફૂટેલી છે, ને તે ડાબે પગે ખોડું છે, ખરી વાત કે? વેપારી બોલ્યો, હા. ફકીરે પૂછ્યું, તેનો આગલો એક દાંત પડી ગયો છે? વેપારીએ જવાબ દીધો, હા સાંધ. ફકીર બોલ્યો, તેને તમે એક મર મધ.

લાયું છે, ને ખીજી મેર ધર્મ લાદ્યા છે, નહીં વાઈ ? વેપારીએ કહ્યું, ખરી વાત, મિયાં સાહેબ, તમે એને એટલું ધારી ધારીને જોયું છે ને પારખી રાખ્યું છે, તો હાંડો મને દેખાડો, તે કેણીમેર ગયું ને ક્યાં છે ?

ફકીરે જવાબ દીધો, રૈહ, મેં તમારું ઉંટ જોયું નથી, ને તમે હાલ જે વાત કહી તેસિવાય ખીજી કોઈને મોઢે એવી એની વાત સાંભળી પણ નથી. વાણિઆએ કહ્યું, એ બધું ગ્રહપણ તો જાણ્યું, એના ઉપર જવાહિર હતું તે ક્યાં છે ? લાવને.

ફકીરે ખોલ્યો, શેઠજી, મેં તમારા ઉંટને નથી જોયું, ને તમારું જવાહિર પણ નથી જોયું. એમાંનું હું કાંઈ જાણતો નથી.

એ સાંભળીને વેપારીએ પોતાના માણસપાસે તેને પકડાવી દરખાસ્તમાં મોકલાવ્યો. દરખાસ્તમાં એનો આજો જોયો, ને ખીજી ધણીએ તપાસ કરી, પણ એની કનેથી કશું નીકળ્યું નહીં. એણે ચોર્યું કે એ જુઠું ખોલ્યો એના સાક્ષી મળ્યા નહીં.

પાઠ ૪૩. તપાસ કરવાની ટેવ.—ભાગ ૨.

જાદુગર શાખાશી અનુમાન

ફકીરને જાદુગર જાણી સન્ન કરતા હતા તેવામાં તેણે દરખાસ્તને આપ્રમાણે કહ્યું.

તમને એટલી બધી નવાઈ લાગી, તે જોઈ મને ધણી રમૂજ પડી. તમે અચંખો પામો તેમાં ધણી નવાઈ નથી. હું વેગડામાં એકલો ધણાં વરસ થયાં રહ્યું છું, પણ વેગડામાં તપાસી જોવાનું મને ઘણું મળે છે. રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં મેં ઉંટનાં પગલાં જોયાં, પણ ત્યાં માણસનાં પગલાં નહોતાં તેઉપરથી મેં જાણ્યું કે એ એના ધણીકનેથી નાંહ્યું છે. એના માર્ગના એકજ ગમનાં આડનાં પાંદડાં કર-ઉલાં હતાં તેપરથી મેં જાણ્યું કે તે એક આંખે કાણું હશે. તેનાં પગલાંમાંનું એક એક આંખું પર્યું હતું તેપરથી મેં જાણ્યું કે તે પગે લંગડું હશે. તેણે જે પાંદડાં કર્યાં હતાં તેમાં

વચમાંનો થોડો ભાગ રહી ગયો હતો તેપરથી મેં ધાર્યું કે તેનો આગલો એકાદ દાંત પડ્યો હશે. તેની એક પાસે ઘઉં વેરાએલા હતા તે લઈ જવા કાડીઓ ચડી હતી, ને ખીજી બાજુએ મધમાખી બમણતી હતી તેપરથી મેં જાણ્યું કે એને એક મેર ઘઉં ને ખીજી મેર મધ લાગું હશે, અને કોઈ માણસ જોડે હશે. કેમકે હોય તો ઘઉં વેરાય નહીં ને મધ ઢોળાય નહીં.

એ સાંભળી રાજાએ તેને સામાશી આપી ને છોડી દીધો. આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે આપણે તપાસ કરી જોવાની ટેવ રાખવી ને હમેશાં તપાસ કરવી. તપાસ કરી જોવું એટલે સઘનું ધ્યાનમાં રાખી જોવું, ને તેમાંથી કામમાં આવે તેવું અનુમાન કરવું. કુકીર જે રસ્તેથી આવ્યો તેજ રસ્તેથી ખીજાં માણસ પણ આવ્યાં, ને તેમણે પણ ઉટનાં પગલાં દીઠાં હશે, અથવા ધ્યાન આપત તો જોત. તે કોઈએ પેલા વાણિયાને એમાંનું કશું કહ્યું નહીં, કેમકે તેમને તપાસ કરવાની ટેવ નહીં, માટે જોવા જોવામાં ઘણો શર છે. ચિત્ત દબને જોવાની તથા તેઉપર વિચાર કરવાની ટેવ ઘણી અપની છે, માટે સૌએ તેવી ટેવ પાડવી.

પાઠ ૪૪. ઘેટાં ને બકરાં.—ભાગ ૧.

આકડો

મહેતાજી.—કેમ છોકરાં, આજ ક્યાં જનાવરની વાત કરીશું? વિઠ્ઠલ.—ઘેટાંની વાત કરો, સાહેબ.

રાંભુ.—નાંસાહેબ, બકરાંની વાત કરોને.

મહેતાજી.—આજો, સ્વારે એ બેઉની વાત કરીએ. જોઈએ એ બંને કઈવાતે મળતાં છે, ને કઈવાતમાં જૂદાં પડે છે. જોઉં, કહો, ઘેટો ને બકરો કઈવાતમાં મળતા આવે છે?

વિઠ્ઠલ.—એ બેઉને ચાર ચાર પગ છે.

મહેતાજી.—હા, ને કૂતરાં બિલાડાંને પણ ચાર પગ છે, પણ બકરાના પગ કૂતરાના કે બિલાડાના કરતાં ઘેટાંની જોડે વધારે મળતાં છે.

હરી.—બકરાના ને ઘેટાના પગને તળીએ ખરી હોય છે.

મેહેતાજી.—અરે, પણ ઘોડાને એ ખરી હોય છે, તોપણ બકરાની ખરી ઘોડાની ખરીબ્નેડે નથી મળતી, પણ ઘેટાની ખરી બ્નેડે મળે છે; વિચારો, એમ કેમ ?

કેશર.—બકરાની ખરીને વચમાંથી ફાટ છે, ને ઘેટાનીએ તેવી છે, પણ ઘોડાનીને એમ નથી.

મેહેતાજી.—વારૂકહો, ખીજી શી વાતમાં બકરાને ઘેટાં મળતાં છે ?

રાંમુ.—ખેડ ધાસ ખાય છે.

ધુમાદર.—એ બંનેને રીંગડાં હોય છે.

કસન.—ના ના દામા, ઘેટાને રીંગડાં ન હોય; અરે કે. નહીં, મેહેતાજી સાહેબ ?

મેહેતાજી.—કેટલીએક જાતના ઘેટાને રીંગડાં નથી હોતાં, ને કેટલીએક જાતના બકરાનેએ સ્ત્રી હોતાં, તેથી તમારી બંનેની વાત છે ખોટી નથી. કેટલાએક દેરામાં કોઈ ઘેટાને ત્રણ, ચાર, ને વખતે પાંચ રીંગડાં હોય છે. કેવી નવાઈની વાત !

છોકરાં.—હૈ ! પાંચ રીંગડાં ! એ તો મોટી નવાઈ !

મેહેતાજી.—હવે કહો છોકરાં. એ કઈકઈ વાતમાં નથી મળતાં ?

કસન.—ઘેટાને ડીસે ગિન હોય છે, ને બકરાને ડીસે વાળ હોય છે.

હરી.—બકરા ફુંગરા ને એવી ખીજી ઉંચી જગ્યાએ ચડી શકે છે. ઘેટાથી એ ખરાબર થતું નથી.

કેશર.—બકરાને દાઢી હોય છે, ને ઘેટાને નથી હોતી.

મેહેતાજી.—ખીજા કરામાં ફેર છે ?

વિઠ્ઠલ.—કેટલીએક વસ્તુ એવી છે કે તેને બકરા ખાય પણ ઘેટા તો અડખે નહીં. બકરાં તો ભેટાય તે ખાય, તેઉપર એક કહેવત છે કે “ચંટ મેલે બાકરો ને ચકરો મેલે કાકરો.”

મેહેતાજી.—ખીજા કરામાં ફેર છે ?

છોકરાં.—નાજી, કંઈ સાંભરતું નથી.

પાઠ ૪૯. ઘેટાં ને વકરાં.—ભાગ ૨.

મેંઢાં

ચપળ

ઠરેલ

મેહેતાજી.—અકલ કોનામાં વધારે હોય, બકરામાં કે ઘેટામાં ?
હરી.—ઓહો ! બકરામાં સાહેબ.

કેશર.—પણ મને મેંઢા ગમે છે. ઝૂંનાં બચ્ચાં કેવાં ગરીબ છે.

મેહેતાજી.—હા, સારાં છે, ને તને એમ એમાં શી નવાઈ ! પણ
અકલ તો બકરામાં વધારે. બકરાને માણસ કેટલી કેટલી રમતો
શીખવે છે, પણ ઘેટું તો કાંઈ શીખે નહીં.

દામોદર.—નેં ઘેટો બહુ ધીમો છે. બકરો તો ધણે ચપળ ને
ઘેટો તો ટાઢો છે. ઘેટાથી ડુંગરપર બહુ નથી ચડાવું.

મેહેતાજી.—બકરાંને તો ડુંગરમાં ફરવા ને કૂદવા સરખ્યાં છે.
એનો ઘાટ ડુંગરપર ચડાય એવો છે. જીવી રીતે જીને જન્મારો
કાઠવો હોય, તેવું તેનાથી બની શકે એનો ઘાટ ધધિરે સર્વનો ઘડ્યો
છે. ઘેટાંએ ડુંગરામાં ફરે, પૂર્ણ બકરાંજેટલું નહીં. જે દેરામાં
ડુંગરા છે, ત્યાં નાનાં ઘેટાં થાય છે, તે ચપળ ને ઠરેલ પગનાં હોય છે.

હરી.—ઠરેલ પગનાં તે શું સાહેબ ?

મેહેતાજી.—તેના પગ અશી ન જાય ને ઠોકરાય નહીં. બર-
વાડ એટલાં બધાં ઘેટાં શાસાઈ પાળતા હશે ?

હરી.—વેચવાખાઈ ને તેના દૂધને સાર.

કેશર.—ના જી, જેનું. ગિન કાઠવાસારુ. વળી મુસલમાન,
ખ્રિસ્તી વગેરે લોકો તેને ખાવાને સારુ પાળે છે.

મેહેતાજી.—કેશરનો જવાબ વધારે ખરો છે.

કસન.—હા જી, તમે એકિવાર કહ્યું હતું કે ગિનનો મોટો વેપાર
ચાલે છે, ને તેના લાભો રૂપિયા ઉપજે છે. એટલા બધા ગિનને
શું કરતા હશે ?

મેહેતાજી.—તેનાં લૂગડાં વણે છે. તમે કામળા, કામળીઓ તો
જોયાં હશે. એ ગિનનાં થાય છે, ને સારા ઝીણા ગિનનાં બહુ મોઢાં
લૂગડાં થાય છે. બનાત, શાલ એ બહુ મોઢી મળે છે, તે પણ ગિનની
થાય છે.

છોકરાં—એવું બિન તો અમે નથી જોયું.

મહેતાજી.—એ જીણા બિનથી હું ધણી રહે છે, માટે જો આપણા અરમ દેશનાં મેંઢાંને એવું બિન થાય, તો તે બિચારાં બકાઈ મરે. ન્યાં ટાઢ બહુ પડે ત્યાંનાં ઘેટાંને એવું બિન હોય છે. • ઘેટાંપરથી કાતર્યા પછી બિનને સાફ કરે છે, રંગે છે, ને બીજી કુટલી મેહેનત કરે છે, ત્યારે લૂગડાં વણાય છે.

છોકરાં.—બકરાના વાળ કાંઈ કામમાં નહીં આવતા હોય ?

મહેતાજી.—નહીં કેમ ? કેટલાએક દેશના બકરાના નિમાળા સારા હોય છે, ને તેનું પણ સાઈ કાપડ બને છે.

પાઠ ૪૬. ગાયત્રિષે.

ગુણવાળી શીંગાળી ખડ પગાળી

ચોપાઈ.

ગુણવાળી શીંગાળી ગાય, પાંજુ પીતી ને ખડ ખાંચ;

કેવો છે એનો આકાર, ચાર પગાળી આંચળ ચાર. ૧

ફરીને પગ જો ખરીમાં ફા, ધાયો સૂપાળો ભાળો ઘાટ;

પછવાડે પૂછડે છે વાળ, તિલ્ય ગોવાળ કરે સંભાળ. ૨

હોઠ હલાવે બેઠી હોય, કાળી ધોળી રાત્રી ઢાય;

દોતાં દૂધ બહુ દેખાય, તેનાં દહીં માખણ ધી થાય. ૩

પેંડ બચ્ચી ને દૂધપાક, ખાતાં ખીર ને લાગે થાક;

ખામુદી ને બને શિખડ, ઠરે પેટમાં ઉપજે ઠંડ. ૪

કૃ. ૬૦ ૩૦

પાઠ ૪૭. ગરમ લૂગડાં.

ધટ

ગોકર્ણગાય

લાચાર

ઘેટાંને ટાઢ વાતી નથી, કેમકે તેના ડીલકપર બિન છે. તેમજ બિલાડી ને સસલાંનાં શરીરઉપર સ્વાંઠાં, માટે તેમને પણ ટાઢ હેરાન કરેલી નથી.

ધોડાને નિમાળા અને સુંદર એટલી છે, તે તેની ગરદનઉપર કેવી લખડ છે ! અને ત્યારે તે કૂદે છે ત્યારે કેવી ઉંચા ઊછળે છે !

ગાયોની આમડી જાડી હોય છે, ને તેનાઉપર ટુંકા ટુંકા વાળ ઉમેલા હોય છે, તેથી તેનું રક્ષણ થાય છે.

પંખીઓને પીછાં છે, તે ઘટ. સુવળાં, અને હુકાળાં છે.

ગોકળગાયને અને રાંખડાને રૂવાને નાનું સરખું ધર હોય છે. તેમાં તે ભરાઈ જાય છે, તેથી તેમને જ્યાં પણ ટાઢ વાતી નથી.

ત્યારે નાનાં નાનાં છોકરાંને ટાઢ ન વાય, માટે અવતરે ત્યારે એવું કંઈ ઢાંકવાને હોય છે કે નહીં ?

ના, કંઈ નહીં, તેને તો ઢાંકણમાં નરી પાતળી ને સુવાળી આમડીજ છે. તેમાં જરા કાંટો ભોંકાય તો લોહી નીકળે. નાનાં છોકરાં કેવાં લાચાર છે !

પણ નાનાં છોકરાંને તો જો જોઈએ તે છે. ઝભલું, ટોપી કરવાને જોઈએ તો તે ઝાડપર ઊગેલું તૈયાર છે. ગજાઆણીકે કિન આખની ટોપી જોઈએ તો તેને સાફ રેશમ તૈયાર છે. જોડીઓને સાફ આમડું જોઈએ તો તે પણ તૈયાર છે.

પરમેશ્વરે માણસને અકલ આપેલી છે, તેથી તે જો જોઈએ તે બનાવી શકે છે. પણ પંખી, કૂતરાં, ખિલાડાં માણસની પેઠે કાંતી કે વણી શકતાં નથી, માટે તે અવતરે છે ત્યારથીજ પરમેશ્વરે તેને લગડાં પહેરાવી મુક્યાં છે. નાનાં છોકરાંનું શરીર ઊધાડું ને કોમળ છે, તેનું કારણ હવે સાફ સીમળશે કે તેમને ઓઢવા પહેરવાને જો લગડાં જોઈએ તે તેમનાં આખાપ આણી આપી શકે છે.

પાઠ ૪૮. ગાજવીજ.

વેગ વાયુ મોળું અબકજો કઠારો.

ગાજ્યા બાદ એટલી વારમાં આ શું થઈ ગયું ? જો તો ખરો, મગનમાં રૂચ વાદળાંથી છેક ઢંકાઈ ગયો. આજ તો બહુ કઠારો થાય છે, પવન તો મુદ્દલ મળેજ નહીં. જોને, ઝાડનાં પાંદડાં જણ

એ હાલ છે ? વાદળ કેવું કાળું કાળું થઈ ગયું છે ! ખહાર તો જો, કેવું અંધારું ધોર થઈ રહ્યું છે ! આ હમણાં અખકારો શેનો થયો વાર ? આરડામાં કેવું અજવાળું અજવાળું થઈ રહ્યું હતું ! ઝાઝી વાર રહ્યું નહીં, થયું ને તરત મટી ગયું. એ તે શું હશે વાર ? એ તો વીજળી. જો, વળી 'અમકારો થયો.' એ ગડગડાટ શેનો થાય છે ? જો, હવે તો મોટા મોટા કડાકા થાય છે. હા, એને વીજળીના કડાકા કહે છે. અધધધ ! હવે તો મોટ મોટા કડાકા થાય છે. હવે તો વળી વરસાદની ઝડી આવવા માંડી. ચાલો, આપણે વેહેલા વેહેલા ધોર જતા રહીએ, નહીં તો પડજીશું. એ તો ખરું પણ આ તો મોટાં મોટાં ફોરાં પડવા માંડ્યાં. હવે તો જરા રહીને, જઈએ તો સારું, આ ઝાપટું હમણાં રહી જશે.

વીજળીનો વેગ ધણો હોય છે. વાયુમાંથી વીજળી સોંસરી ચાલી જાય છે, તેથી વાયુમાં પાણીના જેવા મોજા થાય છે, તે મોજા આપણો કાનમાં જઈને અથડાયા છે, તેને લીધે મોટા ધડાકા સંભળાય છે. વીજળીથી થએલી ગર્જનાકરતાં એનું અજવાળું ધણુંજ ઉતાવળું ચાલે છે, માટે એનો અખકારો આપણને વેહેલો દેખાય છે, ને ગર્જના મોડી સંભળાય છે. ગાજવીજ સારીપેઠે થાય છે ત્યારે ઠંડક થાય છે, ને વા ચોખ્ખો થાય છે.

પાઠ ૪૯. સાચવિષે શીસ્કામળ.

વચન

આંચ

કદી જૂઠું બોલવું નહીં. કોઈ વેળા તમે જાંચેલી કે સાંભળેલી વાત કહેવા માંડો, તો તે જેવી હોય તેવીજ કહેશી. તેમાં કંઈ વધતું આછું કરીને કહેવું નહીં. સામા ધણીને વાત સાંભળવાનો સ્વાદ પડે માટે તેમાં મીઠું મરચું ભભરાવીને કહેવી નહીં. માંહે કદી કોઈ ઠેકાણે હૈયેથી વાત જતી રહી હોય તો સારું કહી દેવું જે મને હમણાં સાંભરતી નથી. જેને સ્મારકપર બાવ છે, તે તો મરાકરીમાં પણ જૂઠું બાવે તરી.

પૂરો વિચાર કર્યાવિના કોઈની જોડે વચ્ચને બંધાવું નહીં. કોઈને તમે કદી વચ્ચને આપ્યું હોય કે હું તમારું કલાણું કામ કલાણી વેળાએ કરીશ, ને જો તે પ્રમાણે ન બની આવ્યું તો એ જૂઠું બોલ્યા-બરોબર થયું, કેમકે તમારું વચ્ચને તમે તોડ્યું.

તમારે હાથે કાંઈ બગાડ થયો હોય, ને તમારા જીવને ફિકર રહેતી હોય કે એ વાત જણાશે તો મને મારૂં પડશે, તોએ તે માન્યા-વગર રહેવું નહીં. તમારે હાથે ખોટું કામ થવાનો જો તમને ખરેખરો પરતાવો થતો હોય, ને પછી સંભાળી ચાલવાની ને તેવું કરીને ન કરવાની ટેવ હોય, તો ધણું કરીને કોઈ તમારા પર ખીજે કે તમને મારે નહીં. તમને સાચાંબોલા જણાને સાચી તમારા ઉપર માયા રાખશે, ને મનમાં કહેશે કે એ જે કંઈ કહે તે માનીએ તો તેમાં કંઈ ખોટું નથી, કેમજે તેમને ભરોસો પડી જવાનો જે મારની ખીકથી પોતાનો વાંક સંતાડે એવી એ આશ્ચર્યની નથી. તમારો સૌને ભરોસો પડશે, એથી તમને કાંઈ નુકસાન થવાનું નથી. કહેવત છે કે “સાચને ન લાગે ઘાંચ,” સાચાંબે કરો બો નથી.

પાઠ ૬૦. સઝગી ઉઠે ત્યારે શું કરવું.

કોઈને એવી ટેવ હોય છે કે પોતાનાં લગડાં સજગેલાં માલમ પડે કે તરત દોડાદોડ કરવા માંડે, ને ઘરમાંથી બહાર નીકળી ખૂંચખૂંચ પાડે, પણ એ ઉપાય કાંઈ કામનો નથી. એવી રીતે દોડાદોડ કરવાથી સામાં વધારે લગડાં સજગી ઉઠે, ને ભડકો થાય, ને તેથી હાંથ, મોઢું કે ડીલ સધળું બળી જાય. સૌથી સારો ઇલાજ એટલોજ કે જે છેડે કે કોર લગડાંની સજગી હોય તે હાથેવતી ઢસલી નાંખવી. તે કરતાં તે વધારે સજગી ગયું હોય, તો તે લગડું બને તુરે કાઢી નાંખવું, જેવું કે ધોતીઝી, પિછોડા, પાઘડી; પણ અંગરખોજ સજગી ઊઠ્યો હોય ત્યારે લાંબા થઈને ભોંયપર સૂઈ જવું, ને આળોટવું. પાસે જો કાંઈ જડું લગડું, કામળો, રાતરંજી, કે બીજું એવું જે કંઈ હોય તે પોતાને ડીલ લપેટી લેવું. એ પાસે ન હોય ત્યારે તો સજગેલો

છેડો ભોંયસાથે મસળાને ઓલવી નાંખવો. એ પ્રમાણે કરશે તો તે બધું બળતું ઓલવાઈ જશે, અને લગડાં બખ્યાં તેકરતાં વધારે નુકસાન થશે નહીં, તથા પોતાની જાને સહીસલામત રહેશે. જો કોઈ તે જમોએ હોય તો તેણે એટલું જ કરવું કે પેલાના પૈર શેતરંજ કે કામળાજેવું જાંડું લગડું નાંખવું, અને તે ન હોય, તો બગતાં લગડાં પર પોસો ભરીને ધૂળ નાંખવી, એટલે બગતું ઓલવાઈ જશે.

કોઈ કોઈ વાર રસોઈ કરતાં તેલનો પેણો ચૂલે હોય છે તેમાં પાણીનો ફાંટો પડ્યાથી ભડકો ઉઠે છે, તેથી માળ કે છાપરે નીચાં હોય તે સગમે છે, ને આગ લાગે છે. એવી વખતે સાવચેતી રાખવી જોઈએ. ભડકો થયો, કે અને તો તરત પેણો હેઠે ઉતારી નાંખવો, તેમ ન થાય તો ટોપલો ભરી ધૂળ કે માટી નાંખવી; એટલે તરત બળતું ઓલવાઈ જાય, અને વધારે નુકસાન નહીં થાય.

પાઠ ૯૧. એક રસલાંબા વાત.—ભાગ ૧.

નાળચું

આંધળીશંદળી

એક બાઈડીએ એક નાનું સસલાનું બચ્ચું લીધું, ને તેની ટેવ ને તેનાં લક્ષણ જોવાને તેણે પાળ્યું. એ સસળી હતી. તે લીધી ત્યારે એવડી નાની હતી કે પોતાની મળે ખાય પીએ પણ નહીં. તેને બીક બહુ હતી તેથી પેલી બાઈ ખવડાવે તો પણ ખાય નહીં. મહા મહેનતે તેને દૂધ ને પાણી પાતી. તે પણ તેના હોઠ અને પંજા દૂધે ભીંજવે ત્યારે તે ચાટે. એમ ધીમે ધીમે જુગતીથી દૂધ પીવાની ટેવ પડી. ત્યારપછી નાળચાજેવું કરી તેણેવતી પાય, તેની જોડે રમતાં લીએ, તેના ખોળામાં આવી બેસે, ને તે બોલાવે કે આવે. પોતાને ગમતું અણગમતું તથા ઈચ્છા પણ ઈશારતથી દેખાડતું હતું. રીસ આ રીતે દેખાડતું. પોતાના પાછલા પગ પર બેસી આગલા પગ હાથે નગારે વગાડતા હોઈએ તેની પેઠે તે બાઈના હાથ પર મારતું. જો તે બાઈ ગણકારે મહી, તો

ઓરડામાં ચારે મેર દોડે, ને આગલા પગ જોરથી આકાશે. એ આજુ ત્યારથીજ ઘણી ઉંચી ફાળ મારતું હતું.

ન્યારે સસલું મોટું થવા આજુ ત્યારે તે બાઈ પોતાની નાની કૂતરીને તેની પાસે તેડી ગઈ. એ વખતે ખેડ એક બીજાને જોઈ ઘણાં ગભરાયાં. કૂતરી ઘણીજ બીની, સસલી પણ અચંબો પામીને ઓપાસ દોડવા મંડી. કોઈવાર તે બાઈની મેર જુએ, પૂછતું હોયની કે આ નવું કોણ આજુ છે. કૂતરી પણ પગવચ્ચે પૂછડી ધાલી નાસાનાસ કરે. સસલી આમ આવે તો તે પેલી મેર નાસે. બીકથી આંકૂળીકાંકૂલી આમ જોયે તેમ જોય.

પાઠ ૬૨. એક સસલાની વાત.—ભાગ ૨.

કૂતરી બીકથી આંકૂળીકાંકૂલી આમ જોય તેમ જોય. એમ કરતાં ખૂણામાં એક માચી દીઠી તેના ભરાઈ ગઈ, ને ત્યાંથી કેમે કરી નીકળે નહીં, ત્યારે સસલી ખાવા બાજગી, તે જોઈ તેણે જરા છાતી ચલાવી. કૂતરી ધીમે ધીમે સસલીની પછવાડે વેગળી જઈએડી તેવીજ સસલીએ પાછું ફરી તેની સામું જોયું, ત્યારે કૂતરીએ તેની સામું જોયું, ને એક બીજાને રમવા બોલાવતાં હોય, તેમ જોવા લાગ્યાં. તોપણ સસલી નજીક આવે કે કૂતરી નાસે. પછી સસલી યાકાને એક ખૂણે જઈ બેઠી; ત્યારે વળી કૂતરીને જરા હિંમત આવી, ને તે સસલીની પાસે હજીવે હજીવે ગઈ. એમ કરતાં બેનપણાં થયાં ને ખેડ ભિગાં રમવા મંડ્યાં, ત્યારપછી રોજ ખેડ એક એક જોડે બાડે ને રમે.

એ સસલી એ બાઈજોડે હળી ગઈ હતી, પણ ધરનાં કે બહારનાં બીજા કોઈકને જાણ નહીં, ને કોઈને છેડવા ન દે. તે બાઈને પરગામ જવાનું થયું ત્યાં જોડે એને લઈ જવાય એવું નહોતું, માટે તેને ગામ બહાર છોડી દીધો. ધણી દહાડાપછી તે બાઈ ત્યાંથી જતી હતી ત્યારે તેણે સાદ દીધો કે પેલી સસલી દોડી આવી, ને તેને વળગી બહુ બાડીને વહાલ દેખાડ્યું. માઈ તેને પોતાની જોડે તેડીને.

મઠ, પણ ન્યારે તે રસ્તેથી જાય ત્યારે તેને બોલાવે. સસલી પણ ન્યાં હોય ત્યાંથી આવે.

સસલાસરખું જનાવર પણ ઉપકાર ને માયા બૂલતું નથી, તે એપરથી આપણે કેટલી આખી શીખામણ લેવી જોઈએ! જનાવર તો એ સંભારે એટલું બંધ છે, પણ આપણે તો તેને બદલો વાળવો જોઈએ.

પાઠ ૬૩. શાઉડી.

સિસોળીઆં શાઉડી સાંઘાં ભાર ધોરણું દર

સિસોળીઆંવતી ધણા છોકરા પાટલાપર લખે છે. એ તમે દીઠાં તો હશે. એ સિસોળીઆં શાઉડીનાં થાય છે. નાના છોકરા એવી વાત કરે છે કે ધીમે ઓપડીને રોટલાનો કુકડો અને સિસોળીઉં ધંટીતળે મૂકે તો તે વિઆય, અને તેમાંથી બીજું સિસોળીઉં નીકળે, પણ એ તો ખોટી વાત છે. એમ કંઈ થાય? જેમ કપૂતર કે કાગડનાં પીછાં હોય છે, તેમ એ શાઉડીનાં પીછાં છે. એમાં એકમંથી બીજું કેમ નીકળે?

એ સિસોળીઆં પીછાનાં જેવાં ફવાં નથી હોતાં, પણ તે બીસું અને બે ગમ અણીવાળું હોય છે. તે અરણું કાળું અને અરણું ધોળું હોય છે. કાળી ગમનું બહુ અણીદાર, અને સફેદ ગમનું જરા ઘૂંટું હોય છે.

શાઉડીને આખે ડીલ સિસોળીઆં સિસોળીઆંજ હોય છે. ન્યારે શાઉડી રીસે ભરાય છે, ત્યારે આ બધાં સિસોળીઆં ઉભાં કરીને અણીઓ આગળ કાઢે છે. કોઈ ભારવા અણે તો તેની સાઝં

થવાને એની પાસે એ હથિઆર છે. શાહીની વાત કરે છે, ત્યારે લોકો કહે છે કે એ તો તીરની પેઠે પેલાં સિસોળીઆં ફેંકે છે, પણ એ વાત ખોટી છે.

સારી મોટી શાહી એકાદ ગજ લાંબી હોય છે. એનાં ફેટલાંક, સિસોળીઆં તો અધગજના જેટલાં મોટા હોય છે. એને ભુંડના જેવું લાંબું નાક હોય છે. તેવતી ભુંડની પેઠે ધોરે છે. એ સંસલાંની પેઠે દર ખોદે છે, અને આખો દહાડો તેમાંજ સૂઈ રહે છે, પણ રાતે બહાર નીકળે છે. મૂળીઆં, કળીઆં, અને કૂળ એ ખાય છે. એને પકડીને ખાંજરામાં ધાલીએ તો કંઈ ગરબડ ન કરતાં છૂની-માની રહે છે, પણ સેહેલથી પળાતી નથી.

પાઠ ૫૪. પૃથ્વી.

પ્રદક્ષિણા.

જેઉપર આપણે રહીએ છીએ તે પૃથ્વી છે. એઉપર આપણી નજર પહોંચે ત્યાંલગણુ જોયાથી ચંપટી હોય એવું લાગે છે, પણ એવી કંઈ નથી, એ તો ગાળ દડાજેવી છે. એને કાંઈ આધાર એટલે ટેકા નથી ; ગગનમાં સરજ ચંદ્રની પેઠે અધર રહેલી છે. એ મોટી છે ખરી, તોએ ઝડપથી આલનારં વાહાણુ તણુ ચાર મહિતામાં એની પ્રદક્ષિણા ફરી વળે છે. લોકો સમજે છે ને એ હાલ્યાઆલ્યાવિના સ્થિર રહેલી છે, પણ એમ નથી. ગાડાનાં પૈડાંની પેઠે એ સદા ફરતીજ રહે છે. એનો એક ફેરો ચાંવીસ કલાક કે સાઠ ઘડીમાં પૂરો થાય છે, અને એના ફરવાથી રાત ને દહાડો થાય છે. પૃથ્વીનું ને પાસું સરજબણી હોય છે, 'ત્યાં' અજવાળું રહે છે; ને જેટલી વાર અજવાળું રહે છે તેટલીને દહાડો કહે છે પણ ને પાસું સરજબણી નથી હોતું, ત્યાં અંધારું રહે છે, ને જેટલા વખતસુધી અંધારું રહે છે તેટલાને રાત કહે છે. જ્યારે આપણે અહીંઆં દહાડો હોય, ને સૌ પોતપોતાનો ધંધો કરતા હોય, તે વખત આપણી નીચેના પૃથ્વીના ખીજ પાસામાંના લોકને ત્યાં અંધારું ને રાત હોય છે, ને તે લોક ઉંધતા હોય છે. પૃથ્વી સરજની આસપાસ એક વરસમાં ફરી વળે છે.

પાઠ ૬૬. પૃથ્વી અને એનો નકશો.—ભાગ ૧.

સમુદ્ર ઉત્તર દક્ષિણ પૂર્વ પશ્ચિમ નકશો

પૃથ્વીનો આકાર લાડુ કે દડા જેવો છે ; અને એ દડામાં ધરતી ને પાણી એ બે છે. પૃથ્વી પર ઘણી જગ્યાએ પાણી છે તેને સમુદ્ર, સાગર, કે દરિયા કહે છે.

પૃથ્વીના ઘણા ખંડ છે ; પણ પહેલાં તો તમારે દિશાનાં નામ જાણવાં જોઈએ, અને તે દિશાઓ એટલે શું તે પણ સમજવું જોઈએ. ઊગમણ, આયમણ, ઉત્તર, ને દક્ષિણ, એ ચાર દિશાઓનાં નામ છે. આપણને નક્કો ખબર છે કે ગગનનાં સૂરજ કંઈ એક ને એક ઠેકાણે નિત્ય દીઠામાં આવતો નથી ; સવારે જોઈએ તો એક ઠેકાણે દેખાય છે, બપોરે જોઈએ તો બીજે ઠેકાણે, અને સાંજે જોઈએ તો ત્રીજે ઠેકાણે દેખાય છે.

હવે જે ઠેકાણે સૂરજ સવારે ધેડેલપેડેલો દીઠામાં આવે છે, તેને ઊગમણી કે પૂર્વ દિશા કહે છે, જે જે ઠેકાણે સાંજે છેલ્લો દેખાય છે, તેને આયમણી કે પશ્ચિમ દિશા કહે છે. ઊગમણી દિશાબણી જમણો હાથ ને આયમણી દિશાએ ડાબો હાથ રાખીને ઉભા રહીએ, તો જણી મર આપણું મોં આવે તેને ઉત્તર, ને જોતરફ આપણો વાંસો રહે છે તે દિશાને દક્ષિણ કહે છે.

આખી પૃથ્વીના, કે તેના કોઈક ભાગના, કે દેશના નમુનાને નકશો કહે છે.

આખી પૃથ્વીનો નકશો એક ગોળાઉપર કાઢ્યો હોય તો તેને બૃગોળ એટલે પૃથ્વીનો ગોળો કહેવો.

પાઠ ૬૬. પૃથ્વી અને એનો નકશો.—ભાગ ૨.

નકશા એવી રીતે કાઢેલા હોય છે કે સામા મુક્યા હોય તો મથાળા-બણી ઉત્તર દિશા આવે, નીચે દક્ષિણ દિશા, જમણા હાથ પર પૂર્વ દિશા, ને ડાબા હાથબણી પશ્ચિમ એટલે આયમણી દિશા આવે છે.

આખી પૃથ્વીના નકશામાં મોટા મોટા ચાર કડકા પાડવા હોય એવું દેખાય છે. એમનાં નામ યુરોપ, એશિયા, આફ્રિકા, ને અમેરિકા. આ ચારને પૃથ્વીના ખંડ કહે છે. આવીના એશિયા ખંડની નીચે જમણીતરફ મોટો મુલક એશિયાથી જુદો છે, તેને આસ્ટ્રેલિયા કહે છે. એની ચારે તરફ ફરતું પાણી છે માટે એને ખેટ કહે છે.

આફ્રિકા ને એશિયા એ એ એક ટુકાણે વળગેલા છે. આફ્રિકા એશિયાને વળગેલો ન હોય તો એ પણ આસ્ટ્રેલિયાની ખેટ ખેટ થઈ રહે. એક મોટો દરિયો વચ્ચેમાં આવ્યો છે તેને લીધે અમેરિકા ખીણ ખંડાખંડથી અળગો પડી ગયો છે.

પૃથ્વીના નકશાખણી નજર કર્યાથી વળી માલમ પડે છે કે આફ્રિકામાંહેલો ઘણો એક દેશ પૃથ્વીપર મધ્ય ભાગે છે, અને એજ રીતે એશિયામાંહેના કેટલાક મુલક છે. અમેરિકા ખંડ તો એક છેડથી ખીણ છેડલગણ ઉત્તર દક્ષિણ લાંબો ને લાંબો ચાલ્યો ગયો છે.

યુરોપ અને એશિયા ખંડ તો ઉત્તર બણીજ એમના અંત ચાલ્યા ગયા છે.

પાઠ ૬૭. ઈશ્વરની સ્તુતિ.

નિર્ધન બપ્પશિસ સમર્થ અધિક
યોગ્ય જગજીવન નીત
દોહરા.

ન્યારે ફરવા નીસરં બાહરે શૈલેર બજાર,
બહુ નિર્ધન નજરે પડે, દુખીઓ સૌ સંસાર. ૧

જે બપ્પશિસ મુજને કરે સમર્થ સરજનહાર,
તે સઘળાનો કેમ કરી માનીરા હું ઉપકાર. ૨

યોગ્ય નહીં તો પણ અધિક, આપું જગજીવન,

બહુ જાપ્યા ધર ધર ભમે, મુજને ખાવા અંન. ૩

ઓપાઈ.

ધરતી દરિયો ને આકાશ, તે તારી કીર્તિ પ્રકાશ ।
 ન્યાં દેખું ત્યાં ભારી કામ, નહીં રે કોઈ કંઈ પણ કામ. ૧
 ભરા છે મોટા વાગ બાપ, પ્રભુ મુજને તું ભક્તિ આપ ;
 નીતિ સંગ સદાએ થાપ, અહીંનાં સંકટ સર્વે કાપ. ૨
 સત્યપ્રકાશ.

પાઠ ૬૮. ઘડીઆલની શીશી.

મામલતદાર

પહેરે

કચેરી

મામલતદારની કચેરીમાં કે બીજે કોઈ ઠેકાણે ન્યાં સિપાઈનો પહેરો રહે છે, ત્યાં ધણુંકરીને વખત જાણવાને કાચની શીશીઓ હોય છે. તે બે નાની શીશીઓનાં મોં એકઠાં મેળવીને બનાવેલી હોય છે. તેને ફરતું લાકડાનું ચોકડું જોડેલું હોય છે. એ માંહેની એકમાં રેતી ભરેલી હોય છે. તે બે શીશીઓની વચ્ચે ઝીણા પેહવાનું પતરું મૂકેલું હોય છે. તે વાટે રેતી બીજી શીશીમાં પડે છે. એ ધણુંકરીને રેતી એક કલાકસુધા ચાલે અટલી ભરેલી હોય છે. ઉપલી શીશી ખાલી થઈ કે ફરીથી તેને ફેરવી મૂકે છે. તે રેતી ક્લવાઈને નીચલીમાં આવે છે. એ પ્રમાણે વારે ઘડીએ ફરતું પડે છે. એવી શીશીઓ બે ત્રણ ત્રણ કલાકની કે અઠધા પા કલાકની જેવી ફરવી હોય તેવી થાય.

પણ એમાં અટલી માથાકૂટ કે વખતે વખત શીશી ફેરવવી પડે. કોઈ અજાણ્યું માણસ આવેને જુએ તો તેને તો ખબર ન પડે કે એક વાગ્યો છે કે બાર. એ તો જે માણસ વારે ઘડીએ ફેરવીને કલાકનાં રાખતો હોય તેને જ માલમ પડે. માટે એવી શીશીઓ મામલતદારની કચેરી વગેરે ન્યાં સિપાઈનો રાત દહાડો પહેરે રહેતો હોય ત્યાં, અથવા જે તપાસ રાખતા હોય તેને જ ઘણી ખપ આવે છે. એવું છે તોપણ એ બહુ કામની ચાજ છે, કેમકે એના શુમારપરથી કેટલો વખત ગયો તે જણાય છે. જો તેમ નહીં તો

એટલું તો ખરું કે કલાક કે અરબો કલાક જોડલી વાર આપણે કામ કરવું હોય, તો તેની એનાથી ઠીક ખાતર પડે છે.

કેટલા વાગ્યા તે જાણવાને તો મોટાં ને વાગતાં કે નાનાં ધડી-આળ બહુ કામનાં છે.

પાઠ ૬૯. સાહેબ અને સિપાઈ.

પણે ખૂબ . ગીતા તકરાર અપમાન

ધોળકા પૂરગણામાં એક બે ગામની સીમનો ટંટો હતો. એક-ગામવાળા કહે કે અમારા ગામની સીમ ઇહાંસુધી છે, અને બીજા ગામવાળા કહે તમારી સીમ ઇહાંસુધી નથી, પણેસુધી છે. એ ટંટો પણ વરસસુધી ચાલ્યો, અને વરસો વરસ લડી મરતા હતા. પછી સંવત ૧૯૧૨ ના સાલમાં એક સાહેબ તેનો નીકાલ કાઢવા ગયો. તેની સાથે એક કારકૂન અને કેટલાક સિપાઈ હતા, તેઓ સર્વે સીમઉપર ગયા, અને ત્યાં એક ગામના લોકને બોલાવ્યા. પછી ત્યાં ઘણી તકરાર ચાલી, અને છેવટે એક ગામવાળા બોલ્યા કે જો બીજા ગામવાળા ગીતાઉપર હાથ મૂકે તો અમારી તકરાર અમે છોડી દઈએ. સામાવાળાએ હા કહી, તેથી સાહેબે સિપાઈને કહ્યું, “તુમ ગાંવમે જાકર કોઈ બમનકે ઉદરમે ગીતા લાઓ.” “બહુત અછુ સાહેબ,” એમ કહીને તે ગામમાં દોડ્યો. પણ સાહેબે શું કહ્યું તે બરાબર સમજેલો નહીં, તેથી ભરવાડને ત્યાં જઈને એક ઘેરો લીધો, ને તે ભરવાડને માથે મૂકાવીને બાંધ્યો, ને કહ્યું, “સાહેબ, મેં ઘેરા લાયા.” આ અચંબો જોઈને લોક હરયા, અને સાહેબે તેને ઘણોજ ઠપકો દીધો. એવી રીતે કામ કરવાને કોઈ કહે છે ત્યારે જો માણસ તે બરાબર સમજીને કરતો નથી, તે અપમાન પામે છે.

પાઠ ૬૦. કબૂતર.

એકાકાર શોક કલગીદાર લક્ષી ગિરેખાજ

લોટણુ યાહુ શિરાજી થરથરી

કબૂતર તરેહ તરેહનાં થાય છે. જંગલી કબૂતર રંગે આસમાની હોય છે. તેની છાતી આકૃતા લીલા રંગની, પાંખઉપર બે કાળા લિસોટા, ને પૂછડીનો છેડે કાળો હોય છે.

પાળેલાં કબૂતરોમાં લક્ષી, ગિરેખાજ, લોટણુ, યાહુ, શિરાજી, થર-થરી, ને કાસદીઆં કબૂતરની જાત હોય છે.

લક્ષી કબૂતર પોતાની પૂછડીનાં પીછાં ઉંચાં ને પોહોળાં કરીને મોરની પેઠે કળા કરે છે. પછી પોતાની ગરદન એટલી તો ઉંચી કરે છે કે ખીલેલી પૂછડી ને ગરદન એકાકાર થઈ જાય. એ રીતે કળા કરીને તે નાચે છે, ત્યારે બહુ ગળિયામણું દેખાય છે. લક્ષી જોડાવિના રહે નહીં, ને જો એક મરી જાય તો બીજું પણ શોક કરીને મરી જાય.

ગિરેખાજ કબૂતરની પાંખ ઝાલીને ઉંચું ફેંક્યું હોય, તો ગોતાં ખાતું ખાતું નીચે આવે, ને ઉપર ચડે.

લોટણુ કબૂતર હાથમાં રાખીને ઘોડી. વારસુધી હલાવ હલાવ કરીને પછી છોડી દીધું હોય, તો તે ભોંયઉપર ચુલાંટ ખાયા કરે છે. જો તેને કોઈ ઝાલી ન લે, તો લોટી લોટીને મરી જાય.

યાહુ કબૂતરનું ગળું જડું હોય છે, ને તેની મરજીમાં આવે ત્યારે તે ધણુંજ કૂલવે છે.

શિરાજી કબૂતરના માથાઉપર કલગીદાર ટોપી હોય છે. તે તેની ખુટ્ટીમાં આવે, ત્યારે ઉંચી કરીને નાચે છે. ધણી એની આંખનીચે માંસબુઝેલું હોય છે, તેથી તે મોટી દેખાય છે. તેનાં પીછાં લીલા આસમાની રંગનાં હોય છે.

થરથરી એ લક્ષીના જેવુંજ હોય છે, પણ એની ગરદન લક્ષીની પેઠે પૂછડીની સાથે એકાકાર થઈ જતી નથી. નાચતી વખત એની ઓક થરથર ધૂન્યા કરે છે, તેથી એનું નામ થરથરી પાડ્યું છે,

કાસદીઆં કપ્પૂતરની આંખની ચોમર ધોળું પોહોળું કુંડળું હોય છે, અને પાંખનાં પીછાં કાળાશપર હોય છે. એ કપ્પૂતરને ગમત્યાં લઈ જઈને મૂકી દે, તો તે પોતાને ઠોકાણે પાછું આવે. એનામાં એવો ગુણ છે, વાસ્તે કાગળ લખીને એની ડોકે બાંધે હોય, તો તે લઈને પોતાને ઠામે જાય છે. દહાડે ને રાત મળીને ૩૫૦ ગાંઠ એ કપ્પૂતર ચાલે છે.

પાઠ ૬૧. શરીરનાં અંગ—ભાગ ૧.

પોપરી મગજ થોભા

માણસ પગવડે ટટાર ઉભું રહે છે. એનું માથું બને ખભાના વચ્ચે ડોકઉપર ટટાર રહે છે. એને બે હાથ, ને બે પગ છે. એ હાથવડે હરેક જણસ ઝાલે છે. એના પગનું તળીડું ભોંયને ઝીડીને રહે છે. માથું જમણી ને ડાબાંમર ફરે છે. માથાનું તાળવું ને ખોચીનો ઉપલો ભાગ એ સર્વેને પોપરી કહે છે, તેના ઉપર વાળ ઉગે છે. એ પોપરીની માહિ મગજ હોય છે. પોપરી જાણે તેનો દાખડો હોય એમ છે. એ હાડકાના દાખડાઉપર કંઈથોડું ધણું વાગે, તોપણ માંહે મગજને જરાએ આંચ આવતી નથી.

મોંઉપર આંખો, નાક, મોઢું, હડપચી, અને અંકેક પાસે ગાલ હોય છે. આંખઉપર પોપચાં છે; ને પોપચાંને પાંપણ છે, તેવડે આંખે મીચાય છે, અને ધૂળ, કચરો, વા, તથા અતિથે અજવાળાને આંખમાં જતાં એ બહુ ખાળી રાખે છે. આંખમાંથી જરા જરા પાણી નીકળે છે, તેથી ડોળા ઉપરથી ભીના રહે છે.

આંખોઉપર ભમર છે. તેથી ઉપર કપાલ આળ્યું. ને કંઈ પાસે હોય, તે માણસ આંખોવડે દેખે છે. અતિરુછે ન હોય તે પણ દેખાય છે. આંખોની વચ્ચે ને બે ગાલની વચ્ચે નાક છે. એમાંનાં બે કાણાં નસકોરાં કહે છે. નાકવડે વાસ માલમ પડે છે નાકની નીચે ભાઈડાને જે વાળ ઉગે છે તે મૂછો કહેવાય છે. કોઈ તો મૂછોના થોભા રાખે છે. મોઢાની નીચે હડપચી છે.

પાઠ ૬૨. શરીરનાં અંગ.—ભાગ ૨.

રેશમું

રાક્ષી

તાળવું

મોઢાની માંહે તાળવું, જીભ, ને દાંત રહેલા છે. દાંત બે ડાયામાં હારે હારે જોડેલા હોય છે, ને તે બે હારો એક એકને લાગે છે. બધા દાંત એક તરેહના નથી. આગલા દાંત એકવડા, ને પાછલા બેવડા છે તેને દાઢો કહે છે. આગલા દાંત કરડવાના કે ખાલવાના કામમાં આવે છે. ચાર રાક્ષીઓ ફાડવાના કામમાં આવે છે. દાઢોવડ તો સવાલ છે. જેમ ઘંટીમાં દાણા દળાઈને તેનો લોટ થાય છે, તેમ જેઠાંઈ આધામાં આવે છે, તે દાઢતણે સવાલને ઝીણું થાય છે. જે આવવાનું હોય તેને દાંતવચ્ચે વારે વારે જીભ લાવે છે, ને આપ્પા મોઢામાંથી લાળ છૂટે છે, તેની જોડે મળીને તેને વધારે ઝીણું ને સુવાળું કરે છે. પછી તે ગટ લઈને ગળે ઉતરીને કોઠામાં જાય છે. આઈસું મોઢામાં હોય છે તેટલી વારમાં જીભ ને તાળવું તેનો સ્વાદ લે છે. મોઢું ખાલવાનું કામ પણ જમવે છે. છાતીની નીચે જમણી આજીએ રેશમું છે, તેમાંથી શ્વાસ નીકળે છે. મોઢું, હોઠ, જીભ, દાંત, અને તાળવું, એ સૌવડે માણસની વાચા થાય છે.

માણસને નાકવડે વાસની ખપ્પર પડે છે, જીભવડે સ્વાદ સમ-જાય છે, કાનવડે સંભળાય છે, આંખવડે દૂરેક વસ્તુનાં રૂપ, રંગ, ને હાલચાલની ખપ્પર પડે છે. ખીજી વસ્તુને અડચાથી જે ગુણ માલમ પડે તે જાણવામાટે ચામડી કામમાં આવે છે. ઉપર લખ્યા પ્રમાણે વસ્તુનાં રૂપ, સ્વાદ, વાસ, વગેરે ગુણ જોઈ માલમ પડે છે તેને હંદ્રીઓ કહે છે. માણસને પાંચ હંદ્રીઓ છે. તેમનાં નામ, આંખ, કાન, નાક, જીભ, અને ચામડી.

પાઠ ૬૩. બીડનો કૂતરો.

નધણીઆતું

ખીઠ

એક કૂતરો ધાસની ગંજીઉપર બેઠો હતો. ત્યાં વગડામાં ધાસનું એક નધણીઆતું ખીડ હતું. ત્યાં એક બૂખી ગાય ધાસ આવેને

આવી તે જોઇને કૂતરો તેને બસવા લાગ્યો, ને તે પાસે આવી, ત્યારે કરડવા દોડ્યો. ગાયે બહુએ કાલાવાલા કર્યા, પણ તે કૂતરાએ એક તરણ સરખું તેને ખાવા દીધું નહીં. ત્યારે ગાય નિરાશ થઇને પાછી વળી, અને વળતી વેળા કહ્યું કે અરે નીચ, તું આ ધાસ ખાતો નથી, તને એ કશું અપનું નથી. તોપણ તું મને ખાવા નથી દેતો. તારા જીવો અદેખો મેં કોઈ દીધો નથી. આવી રીતે અદે-ખાઈ કરે છે તેમાં પરમેશ્વર તારું શું બહું કરશે.

આ જોડી કાઢેલી વાતપરથી એવી શીખામણ લેવી કે આપણને કાંઈ અપ ન આવતું હોય તે ખીજને વાવરવા દેવું. અદેખાઈ કરવી નહીં. ઉપલી વાતમાં કૂતરાએ કયું, તેમ કરવું નહીં. એ જો પોતાના ધણીનું ખીડ સાચવવા બેઠો હોત, અને ગાયને ધાસ ખાવા દીધું નહોત, તો વાજખી હતું. પણ પોતાને કામ ન લાગે એવી વસ્તુ, જે વાવરવાનો સધળાનો હક સરખો, તે ખીજને વાવરવા દીધી નહીં, એ ધણી જ નીચ કામ કીધું. કોઈને સુખી જોઈને આપણે બળવું નહીં.

પાઠ ૬૪. ईश्वरनो उपकार.

ક્રૂર સોગન ઉપદેશ સુકૃત

હરી પ્રતાપ વસ્ત્ર

દોહરા.

બહુ જન રસ્તામાં પડ્યા

દેખું ખુલ્લે અંગ,

મુજને સધળા અંગપર

વસ્ત્ર મળે નવરંગ.

કેટલા અંક કંગાલને

નહોં રહેવા ધરખાર,

ધર રહેવા મુજને મળે,

સૂતા બિજનું સાર.

ખીજ નાની વયથકી
શીખે કૂર વચન,
જૂઠા સોગન મુખ વદે,
દીસે પાપી જન.

૩

માન મળ્યું ઉપદેશી
મુજને દરિ પ્રતાપ,
ડર રાખી સુકૃત કરે,
રાજી રહે પ્રભુ આપ.

૪

(સત્યપ્રકાશ.)

પાઠ ૬૬. સોનું ને રુપું—ભાગ ૧.

. સિદ્ધા નરદમ વળાં ભાષા અડી

સોનું પીજું છે, ને તે રેતી તથા પથરામાંથી જોડે છે. આફ્રિકા તથા અમેરિકા ખંડની કેટલીક તટીઓનાં તળીઆમાંથી પણ નીકળે છે. વળી અમેરિકા ખંડમાં કાલિફોર્નિઆ દેશ છે, તેમાંથી તથા આસ્ટ્રેલિઆમાંથી થોડાં વરસ થયાં બહુ સોનું નીકળે છે. સોનું ધણુંજ નરમ છે, માટે એનાં વાસણ વગેરે ઘાટ ઘડવા હોય ત્યારે તેમાં જરા તાંબુ કે રૂપું મિળી કઠણ કરે છે. તે ખીજ ઉપયોગમાં આવતું નથી.

નયાં રૂપાના ગણા ધણીવાર જોડે છે. આપણા ડીલમાં જેમ નસો પથરાએલી છે, તેવીજ રીતે ભોંયમાં નીચે ખડકમાં રૂપાનાં વળાં પથરાએલાં હોય છે. રૂપાની મોટી ખાણો અમેરિકા ખંડમાં છે. એ શોધિતી ધાતુ છે. એનું તોલ સોનાકરતાં અરધું છે, એટલે એક સોનાનો કકડો લઈએ, ને તેનાજ જેવડો રૂપાનો લઈએ, તો રૂપાના કકડાનું વજન સોનાના કકડાકરતાં અરધું થશે. સોનાની પેઠે રૂપું પણ નરમ છે. એ વેણું ધસાઈ ન જાય માટે આથરે ખારમે હિસ્સે તાંબું મળવે છે. સિમ્મે એટલે નાણું કરવામાં રૂપું ધણું ખપે છે. રૂપાનાં જાડાં પતરાં કરી તેના ગોળ કકડા કરે છે, પછી

તેને ખરે જાણી જોઈ અડીવચ્ચે દાખે છે. એમાંની એક અડી-
પર રાણી સાહેબનું ઝોકું છે, ને ખીજીપર “ એક રૂપિયા,”
એમ અંગ્રેજી ભાષામાં લખેલું છે. એ છપાય એટલે રૂપિયા થાય.
રૂપિયાનું તોલ એક મુંબઈનો તોલો છે, એમાં દોઢેક આનું તાંબાનો
ભાગ છે.

પાઠ ૬૬. સોનું ને રૂપું.—ભાગ ૨.

આ દેશમાં જૈરાં તથા છોકરાં સોનારૂપાનાં ઘરેણાં બહુ બાલે છે.
એ ચાલ સાચો નથી. છોકરાંને ઘરેણાં કરાવે, ને લગડાં પહેરાવે નહીં,
એ કેવી ગાંડાઈ! હાથે સોનાની કે રૂપાની કક્કી, કોટમાં કંઠી, કેડમાં
કંદોરો, ને લગડાં પહેરે નહીં! ઘરમાં ને બહાર નાગો નાગો દોડે, એ
કેવું સાચું દેખાય! શિઆળામાં ઢાઢે ધૂલે, ચોમાસામાં હવાએ માંદા
પડે, ને ઊનાળામાં તડકે કાળા થાય, તોપણ જોઈએ તેવાં લગડાં કરાવે
નહીં, ને નાતમાં જમવા મોકલે ત્યારે ઘરેણાં ધાલે. જુઓ એ ક્યા
અહપણની રીત! તેને જોઈએ તેવું, એટલે જાપરું ને પુષ્ટી કરે એવું,
ખાવા પીવાનું આજવામાં, ઊજાનાં ને જરૂરિઆત લગડાં પહેરવા-
વામાં, અને ભણાવવામાં તથા ચોપડી વચાતી અપાવવામાં પૈસા ન
ખરચે, ને ઘરેણાં કરાવે, એ ગાંડી રીત છે. જૈરાંને ડીલે સોના
રૂપાનાં ઘરેણાં, ને કાચાં તૂટાં ને મેલાં લગડાં એ કેવું ખોટું દેખાય છે?
નઠારાં ઘર, ને ઓઢવા પહેરવાને તથા ખાવા પીવાને દુઃખ ભોગવે,
ને પેઠીમાં ઘરેણાં રાખે, એ કેવો ઉધો ચાલે છે! પૈસાદાર લોકની
ખાઈડીઓને કદાપિ થોડાં ઘરેણાં શોભે, તેની ના નહીં, કેમકે તેમને
તેવાં લગડાં પહેરવાં બની રહે છે, અને તેમને ખીજી બધી વાતે સુખ
છે. ખાતાં પીતાં વાવરત્તં વધે તેનાં ઘરેણાં કરાવવાં, એ કદાપિ જરા
ઠીક હોય, પણ દુઃખ ભોગવીને ઘરેણાં કરાવવાં, એ મૂરખાઈ છે.
ખરચ કરતાં વધે તો પૈસા એકઠા કરવા, ને બાલે મૂકવા કે તેનો વેપાર
કરવો કરજ કરીને ઘરેણાં કરાવવાં એ તો ઘણીજ મૂરખાઈ છે.
પૈસાદારનાં છોકરાંને પણ ઘરેણાંથી વખતે નુકસાન થાય છે. છોક-
રાંનાં ઘરેણાં ચોરવામાં ઘણી વાર ચોર તેમને મારી નાંખે છે. કેટ-

લાએક મૂરખ લોકની બાઈડીઓનાં ધરેણાં તોલમાં ધણાં બારે હોય છે, તેથી તેમનાં અંગ કંતાઈ જાય છે, ને નખળાં થઈ જાય છે । એ સિવાય ધરેણાં પહેરવાના બીજા ધણા ગેરફાયદા છે.

પાઠ ૬૭. તાંબું ને લોદું.

ગંધક હથિઆર ભરતર ધડતર પોલાદ

તાંબું ધણા દેરાની જમીનમાંથી નીકળે છે. વિલાયતમાં કેટલીક તાંબાની ખાણો છે. તેમાંનું ધણું અરૂં તાંબું ગંધકજોડે મળેલું હોય છે. તેને તપાવી ગંધકને જૂદો પાડે છે. થોડાં વરસઉપર આસ્ટ્રેલિઆમાંથી નરદમ તાંબું નીકળ્યું હતું.

બીજી ધાતુ કરતાં તાંબું માણસે પહેલું વાપરવા માંડ્યું હશે એવું જણાય છે, કેમકે ધણાજ જૂના કાળમાં કાંસાનાં વાસણ અને હથિઆર કરતા હતા. તાંબામાં કનુર્ધનો ભિજ કરવાથી કાંસું થાય છે. કાંસું તાંબાની પેઠે કટાતું નથી. સોનારૂપાકરતાં તાંબું બહુ સોંધું છે, કેમકે એ ધણું મળે છે. એક તોલા સોનાનું રૂપું લઈએ તો આશરે પંદર તોલા આવે, ને તાંબું લઈએ તો આશરે હજાર તોલા આવે. તાંબાના પૈસા ને પાઈપણ થાય છે. વાહાણને જીવડાં ન લાગે તથા પાણીમાં રહેલો બાગ લીમો થાય, માટે તેની બેચર તાંબાનાં પતરાં જોડે છે. એનાં પતરાં કેટલીક તરેહનાં કોત્રવાનાં કામમું પણ આવે છે.

સૌ ધાતુઓમાં લોદું ધણુંજ ઉપયોગી છે, ને તે ઈશ્વરકૃપાથી ધણુંજ જોડે છે. ઘણા અરૂં દેરામાં એ નીકળે છે. કેટલાએક પથરા શતા દીસે છે, તે લોદાને લીધે. એ બીજી ધાતુઓનોડે મળેલું હોય છે, તેથી જૂદું પાડવાને વિજ્ઞાપનમાં નીચે લખ્યું છે તેમ કરે છે.

લોદાના ત્રીણા કકડા કરી બટ્ટીમાં નાંખે છે, ને જોડે ચૂનાના પથરા ને વિજ્ઞાપતી કોયલા નાંખે છે. પછી બટ્ટીમાં બહુજ તાપ કરે છે એથી લોદું આગળી જાય છે ; ને બટ્ટીમાં તળે ઢાલું હોય છે.

તેમાંથી લોઢાનો રસ નીચે વાસણમાં ગિતરી જાય છે, ને કચરો પથરા વગેરે ઉપર રહી જાય છે. તે રસ ઠરે છે ત્યારે એને બરતરનું લોટું કહે છે. એ સખત પાણુ ખરડ છે. કઢાયાં વગેરે ખીજો સામાન લોઢાનો થાય છે.

એનો ધાટ ધડાય એનું કરવાસાર એને ફરીથી ગળે છે, અને દૂધપાકની પેઠે ખૂબ હલાવે છે; છેલ્લે મહાર કાઢી ટાટું પાડી મોટા હથોડાવતી ખૂબ ટીપે છે, ત્યારે એ ઘડતરે લોટું થાય છે. પછી તેના ખીલા, તાળાં, કડાં, વગેરે સામાન બને છે.

પાઠ ૬૮. તોલ તથા માપ.—ભાગ ૧.

કાટલાં	માપું	અધોળ	નવટાંક
ખાંડી	બેડીઉં	કળશી	ગજ :

વેચવા સાટવામાં બે રીત ચાલે છે. કેટલીક જાણસો તોળીને અને કેટલીક ભરીને અપાય છે. અનાજ, રૂંધી, વગેરે ચીજો તોલખંધ, ને તેજ, લૂગડાં, દૂધ, વગેરે, ભરતખંધ વેચાય છે. તોળવાને વાસ્તે કાટલાં બનાવેલાં હોય છે, અને ભરવાને વાસ્તે માપાં કે ગજ કરેલાં હોય છે.

કાટલાં ઘણા પ્રકારનાં હોય છે, અધોળી, નવટાંક, પાશરો, અધ-શરો, શર, બશરી, પાંચશરી, અધમણ, મણ, વગેરે. પાણુ બધાં ગામનાં કાટલાં સરખાં નથી હોતાં; કોઈ ગામનો શર નાનો ને કોઈ ગામનો મોટો, એનું તોલ અસલ પૈસાપરથી નીકળેલું છે, તેથી જ્યાં જ્યાં પૈસા ત્યાં તેનું તોલ. એથી મોટી હરકત પડે છે માટે બધે એકસરખું તોલ હોય તો સારું હાલમાં સર-કારી પૈસાપ્રમાણે આનું તોલ છે:—૧૩૧ પાઈ એકલે સાદા ચાર પૈસા ભારની એક અધોળી, અને એથી ઓળ અધોળીનો એક શર જાણવો. ચાળીશ શરનો મણ થાય છે, તે તો સો જાણુ છે. મણકરતાં વધારે જે તોલ થાય છે તેને ખાંડી, બેડીઉં, કળશી, શરો, ભાર, વગેરે નામ આપેલાં છે.

સોનું રૂપું તોળવાને રતી, વાલ, ગદિઆણો, અને તોલો હોય છે. એક આણોડી અથવા ગુંજ એક રતી કહેવાય છે. તેઉપરથી કરતીનો વાલ, ૧૬ વાલે ગદિઆણો, અને તોલાના એ ગદિઆણા થાય છે.

પાઠ ૬૯. તોલ તથા માપ.—ભાગ ૨.

મણિકો તસુ વીધાં વીરાવાશી વામ

દૂધ, તેલ, વગેરે પ્રવાહી પદાર્થો ભરવાને સાર વાસણ કરેલાં હોય છે. શેર માય એવું હોય તેને શેરિઆ, મણુ માય તેને મૂણિકો કહે છે. એ શેરિઆ અથવા મણિકામાં જે માય તેનું તોલ કરી જોઈએ તો શેર કે મણુજ થાય.

પણુ લગડાં ભરવાને જે ગજ થાય છે તે લાકડાનાં કે લોહાનાં કરે છે. પાંજના તસુ ચોવીરા, અને એક તસુ એ આંગળીને હોય છે. જેવી શેરની માયાકૂટ આપણા દેશમાં તેવીજ ગજની છે. સુતારનો ગજ, દરજીનો ગજ, વગેરે જૂદા જૂદા માપના હોય છે. પણ ખરી સરકારી ગજ, જેને નવો ગજ કહે છે, તે એ કુટનો થાય છે.

ખેતરનું માપ વીધાં ને વીરાવાશીથી ગણાય છે. જે ખેતર વીરા વીરાવાશી લાંબું ને વીરા વીરાવાશી પોહોળું હોય તે એક વીધું કહેવાય છે. બધે કેકાણે વીધાનું માપ સરખું નથી, તેથી કોઈ કેકાણે નાનાં વીધાં છે, ને કોઈ જગ્યાએ મોટાં છે. પણ સરકારી રાજમાં ગામ ગામનાં ખેતરો એક સરખે માપ માપેલાં છે તેને એકર કહે છે.

ગામ ગામની વચ્ચે જે અંતર હોય છે તેને ગાઉએ માપે છે. અસલ ૨૦૦૦ વામનો એક ગાઉ ગણાતો, પણ હાલ તો ગાઉનું માપ નક્કી નથી. આ ગામથી તે ગામ આટલા ગાઉ છે એવું આશરે ઠોકી ખેસાડે છે. તેથી કોઈ ગાઉ નાના ને કોઈ ગાઉ મોટા હોય છે. સરકાર મેલથી અંતર માપે છે. ૮૮૦ વામનો એક મેલ છે.

કેટલાક લુઆ દુકાનદાર અને ખીજા ધંધાદારીઓ આછાં કાટલાં કે માપરાખીને ધરાકને છેતરે છે. એ કેવું ખાટું કરે છે! સારો માણસ એવું કદી કરે નહીં, કેમકે એ કામ ચોરી કર્યા જેવું છે. એવા લોકમાં

તેની આખર જાય છે, ને સરકારમાં માલમ પડે છે ત્યારે તેઓ દંડાય છે ; પછી તેમનો કીર્ધ વિશ્વાસ કરતું નથી.

પાઠ ૭૦. વિવેક.—ભાગ ૧.

વિવેક મરજદા તોછડાઈ

માઆપે છોકરાંને નાનપણથી વિવેક રાખવાની ટેવ પાડવી. એ માલ જેવો માઆપમાં છોકરાં જુએ છે તેવો તેમનામાં આવે છે. માઆપ કોઈ ઘેર આવે તેની સાથે જેમ ઘટે તેમ મરજદાથી ખોલે માલે, તથા તેને જેમ ઘટે તેમ માન આપે, તે પ્રમાણે છોકરાં શીખે. જે ઘેર વિવેક કરવાની માલ નથી, તે ઘર મોટા કુળનું હોય તો પણ લોક તેનું માડું ખોલે છે; અને જે ઘેર વિવેક કરવાની માલ છે, તે ઘર ગમે તેવું હોય, તો પણ લોક તેનું સાંચું ખોલે છે, અને વૃષ્ણાણુ કરે છે. અરે અરે જોતાં જોને ઘેર જેવો વિવેક, તે પ્રમાણે તેનું કુળ ઉંચું, કે નીચું સમજવું. ઘેર આપણે તેની સાથે સલુકાઈથી ખોલવું માલવું એમાંજ વિવેક છે, એમ ન સમજવું. રસ્તે જતાં કોઈ સારો ઓળખીતો માણસ મળે, તો તેની સાથે અદખથી વરતવું. જોને જે રીતે ઘટે તેવી રીતે તેને નમવું. આહ્વાણુ આહ્વાણુને મળે તો તેણે નમસ્કાર કરવા. વાંણિઆ વાણિઆને મળે તો તેણે જેગોપાજ કરવા. શ્રાવક મળે તો જેમણે જુહાર કરવા. પટેલ, કણખી, કે ખીજીજીત મળે તો અરમ પરસ રામ રામ કરવા. સાહેબ લોકોને, પારશીને, તથા મુસલમાનને આપણું સલામ કરવી. એ રીતે માન આપવાનો ધારો છે, અને તે રીતે ન માલોએ, તો તોછડાઈ માલમ પડે.

પાઠ ૭૧. વિવેક.—ભાગ ૨.

એકા વિવેકી અવિવેકી

હવે તમને વિવેકી ને અવિવેકી છોકરાં કેવાં થાય છે તેની એક બે વાત કહું છું, તે સાંભળીને સરતમાં રાખજો, અને બેમાં કેટલો

ફેર છે તે સાંભળીને વિવેકી થતાં શીખજો. એક વખત એક ફળી-
આમાં બે ચાર છોકરા લખોટા રમતા હતા. ત્યાં એક આંધળોડોસો
લાકડી ઝાલીને આવ્યો. તેણે પેલા છોકરાને ખોલતા સાંભળીને પૂછ્યું
કે ભાઈ, આ ફળીઆમાં બૂખણુ શેઠનું ઘર છે તે ક્યાં છે? તે સાંભ-
ળીને એક છોકરો ખોલ્યારકે ડાબે હાથે ચાલ્યા જાઓ. તે ડાબા
હાથને રક્તે મોટો પાડો હતો, તેમાં તે બિચારા આંધળાને પાડવાના
મનસુબાથી પેલો છોકરો એમ ખોલ્યો. એક બીજો છોકરે જાણે તે
આંધળાની કાછડી કાઢી નાંખી. તે જાણીને પેલા આંધળાએ આણી-
મર પેલાંમર લાકડી ઢોઢીને તેમને ધમકાવ્યા, પણ એક બીજો ગોવિંદ
કરીને આઠ નવ વરસનો છોકરો હતા, તેણે પેલા બે છોકરીને એવી ચેષ્ટા
કરતાં વાર્યા. પણ તે મોટા છોકરા તેનું માને ! પેલા ગોવિંદે તે આંધ-
ળાને પૂછ્યું, ઘેલા કાકા, તમારે બૂખણુ શેઠને ઘેર જવું છે, તો ચાલો
મારી સાથે. એમ કહીને પેલા ડોસાંને આંગળીએ દોરી બૂખણુ શેઠ
બેઠા હતા ત્યાં લઈ ગયાં.

પાઠ ૭૨. વિવેક.—ભાગ ૩.

નીવડયો

રસ્તે જતાં પેલા ડોસાએ ગોવિંદને પૂછ્યું, ભાઈ, તારું નામ શું ને
તું કેનાં દીકરો તે કહે. મારું નામ ગોવિંદ, ને હું રામરાંકર ત્રવા-
ડીનાં દીકરો. પછી ડોસાએ પૂછ્યું કે તું કઈ નિરાણે જાંવ છે?
તે કહે, હું લાલભાઈ મહેતાજીની નિરાણે જાઉં છું. ત્યારે તે
ડોસો કહે, તને આ વિવેક કરવાનું કોણે શીખવ્યું? તે
કહે, અમાં શું શીખવાનું! જોઈ કેવોએ ગરીબ અમારે ઘેર
આવે. તો પણ મારા બાપ ઉભા થઈને તેને બારણાસુધી લેવા જાય,
તેને આવકાર દે, તથા તેનાં ખાઈડી છોકરાંની ખબર પૂછે, ને કહે
કે “આજ ધન બાગ્ય કે તમારાં પગલાં મારે ઘેર; મજસરખું
કામ કાજ કહેવું;” એ રીતે બોલીને તેને પાસે બેસાડે, જાય ત્યારે
પાન સોપારી આપે, ને ધરના આંગણા સુધી વળાવવા જાય. મારી

મા પણ એમજ કરે છે. ત્યારે ડોસાએ પૂછ્યું કે પેલા ખીજ છોકરા નિરાળે જાય છે ? તે કહે હા, તે પણ મારીજ નિરાળે આવે છે. પછી તે ડોસાએ ગોવિંદનાં જૂખણુશેઠ આગળ વખાણ કર્યાં, ત્યારે જૂખણુશેઠે તેની આવી સારી ચાલ જોઈને તેને એક પાંડનું રમકડું ખાવાને આપ્યું. હવે જુઓ. તે ગોવિંદ તથા એનાં સોળતી બધા એકજ નિરાળે જતા, પણ ગોવિંદ વિવેચી નીવડ્યાં, કેમકે સારી શીખામણ ને રીતભાત ધ્યાનમાં રાખતો ; ખીજાએ તેમ ન કર્યું માટે નહારા નીકળ્યા.

પાઠ ૭૩. વિવેક.—ભાગ ૪.

કકળાણુ

માંડમાંડ

એક દહાડો રામદાસ કરીને એક વાણિયાનો ખીજો ગામ તેના ઓળખીતાને ઘેર મળવા ગયો. તેને ઘેર ગયો તો તેના ખારણા આગળ ઘણાં છોકરાં રમતાં હતાં, તેથી તેને પેલાના ઘરમાં જવાનો રસ્તો કરવો બહુ કઠણ પડ્યો. ઘરમાં પેહો તો કોઈ નજરે પડ્યું નહીં. પછી તેણે હાંક મારીને પૂછ્યું કે ઘરમાં કોઈ છે કે ? પણ જ છોકરાં રમતાં હતાં તેમાંથી કોઈએ જવાબ દીધો નહીં. છેલ્લે તે ચાલ્યો ચાલ્યો માંડે ગયો, તો ખાટલાઉપર તે ઓળખીતો પડ્યો હતાં, અને ખાઈડી ઘરમાં બેઠેલી હતી. પણ તેને કોઈએ આવકાર સરખો દીધો નહીં. પેલા ઓળખીતાને તેણે પૂછ્યું કે શી ખપ્પર છે ? તો તેણે કાંઈ કહ્યું તે પેલાં છોકરાંના કકળાણમાં સંભળાયું નહીં. તેના હોઠ હાલતા હતા તેજ તેજો જણાયા. પછી તે બાપડો ત્યાંથી રજા માગીને નીકળ્યો, પણ તેને કોઈએ માંડમાંડ પણ ન કહ્યું કે તમે જમવા રહો.

એ ઉપરથી તે વાણિયાના મનમાં આવ્યું કે છોકરાં અધિવેક્રી હોય તેમાં શી નવાઈ ? કહેવત છે કે “ વાપ તેવા વેદા ને વડ તેવા વેદા ;” તેમ જનાં માબાપમાં બોલવા ચાલવાની ઠાવકાઈ કે રીતભાત ન મળે તો તેનાં છોકરાંમાં તે ક્યાંથી હોય ? “ જેવાં માવાપ તેવાં બેકરાં.”

પાઠ ૭૪. વિવેક.—ભાગ ૬.

તે વાણિઆને બૂખ લાગી હતી તેથી એક ખીજા બાઈબંધને ઘેર ગયો, તો તેના ઘરમાં પેસતાંજ એક આઠ નવ વરસનો છોકરો મળ્યો. તે છોકરો તો તેને આજાપતીએ નહોતો, તો પણ કહ્યું કે આતો. તે વાણિઆ ઘરમાં ગયો તો એક પ્યાર તેર વરસની છાડી દીડી, તે પણ તેને આજાપતી નહોતી, તો પણ પાથરાયું પાથરીને તેને ખેસાડ્યો. પાણીનો લોટો ભરીને તેની આગળ મૂક્યો. આ જોઈને તે ઘણો રોજી થયો, ને પૂછ્યું, છોડી, તારા બાપ ક્યાં છે? તે કહે કે દુકાને ગયા છે, ને મારી મા ધોવા ગઈ છે. એમ કહીને પોતાના બાપને દુકાનેથી તેડી લાવવાસાર પોતાના બાઈને મોકલ્યાં. પેલી છોડીએ પૂછ્યું કે બૂખ્યા હરો, જમવાનું તૈયાર છે, તમે નહાઓ એટલે હું કંસાર ને શાક કરી નાંખું. એમ કહીને મોટો જોટો કંસાર ભરડીને જરા વારમાં કરીને તેને જમાડ્યા, એટલે તેનો બાપ પણ આત્યો. બંને જણ મળ્યા, મિટ્યા, વાતચાત કરીને ઘરનાં છોકરાં છેઆંની ખબર અંતર પૂછી. પછી ત્યાંથી તે નીકળ્યો તે પહેલે ઘેર પાછો ગયો, ને ત્યાંનાં છોકરાંને બોલાવીને તેમને શીખામણ દીધી કે તમારો બાપ માંદો છે ને તમે આટલું કકળાણ કરો તે ઠીક નહીં. વળી તેમના આગળ પેલા ખીજા ઘરનાં છોકરાંનાં વખાણ કરીને કહ્યું કે જુઓ, આ કેવાં ડહાં છોકરાં છે! ત્યારે તે રારમાઈ ગયાં. તેમાંનો મોટો છોકરો હતો તે બોલ્યો કે હવે અમે સારી રીતે વિવેકથી ચાલીશું.

પાઠ ૭૫. મિત્રાચારી.

કુશળતા 'કર આગમન મગન સહિત

પંડિતની મિત્રાચારીનો છાપો.

• પંડિત મિત્રો મળે, વદે મુખ મધુરી વાણી ;

• પ્રથમ કરી પરણામ, પાય ગંગાજળ પાણી ;

પછી સોપારી પાત, આપો કુશળતા પૂછે ;
કહે પછી કર જોડો, આગમન કારણ શું છે ?
કરો જ્ઞાન વાતચીત શાંત થઈ, સ્નેહ સહિત જૂઠા પડ ;
મન મન રહે મિત્રામિત્ર, પંડિતની પ્રીતિવૃદ્ધ.

મૂરખની મિત્રાચારીના છાપો.

મૂરખ મિત્રો મળી, ગાળ દઈ ગમત કરશે ,
મારો પરસ્પર લાત, વાતમાં મશ્કરો ધરશે ;
મિત્રાચારી જૂલ, ટેક પીશે ને પાશે ;
એલી બાજુ એલ, લડાલડો કરો ધેર જાશે ;
મૂખ મીઠાં ને મનમાં કપટ, સ્વાસ્થ્ય લગી સગાઈ છે ;
કદી જોખમકારી જીવને, મૂરખની મિત્રાઈ છે.

ક ૦ ૬૦ ડા.

પાઠ ૭૬. માછલી.

કરોડ રક્ષણ કુખો

માછલાંને પગ હોતા નથી. તેની પાડમાં ગાંઠગાંઠવાળી 'કરોડ' હોય છે. પાણીમાં વા છે તેજો તે આસ લે છે. આપણને જૈમ દમ લેવાને નસકોરાં છે તેમ તેમને નથી, પણ તેના માથા નીચે લગડાની ઝાલર જેવું કાંઈ હોય છે તેવતી દમ લે છે. માછલાને કુખો હોય છે તેમાં દમ ભરે છે, તેથી ફૂલ. એટલે પાણી ઉપર તરૂં આવે છે, અને પાણીમાં જરૂં રહેવું હોય ત્યારે તેને દાખે છે, એટલે તળીએ જઈ બેસે છે. માછલાં બહુ ઇંડાં મૂકે છે. એક જાતની માછલી યાય છે, તે દર વખતે ૪૦ લાખ ઇંડાં મૂકે છે. એટલાં બચ્ચાં જીવે તો પારવિનાનાં થઈ પડ. પણ ખીજ જાતની મા-

છલી એ ઇંડાને તથા બચ્ચાં નીકળે છે તેને ખાઈ જાય છે, તેથી ઘણાં વધી પડતાં નથી.

માછલાં ઘણું સાંભળે છે અને ઘણું દેખે છે, પણ તેને કાંઈ અવાજ કરવાની શક્તિ હોય એવું જણાતું નથી, કેમકે એક જાતનાં માછલાં કોઈ વખત દરિયાપર એટલાં આવે છે કે દરિયામાં અધ-ગાઉસુધીમાં પાણીપર માછલાં ઘેરે છે. પણ તેટલાં બધાં માછલાં છતાં તેનો કાંઈ અવાજ સંભળાતો નથી. તેથી તેને કંઈ અવાજ નહીં હોય એમ લાગે છે. માછલાં નાનાંમાં નાનાં આંગળીના ટેર-વા જેટલાં થાય છે, ને મોટાંમાં મોટાં ચાર પાંચ વામ થાય છે. માછ-લાંને પણ અકલ હોય એમ લાગે છે. તે પોતાના રક્ષાણુ સાર તથા પોતાના ઇંડાં મૂકવાની સારી જગ્યા ખોળી કાઢવાની બહુ ચિંતા રાખે છે, પણ ઇંડાં મૂક્યાપછી તેની ફિકર તે જરા રાખતાં નથી. એક જાતની માછલી છે તે સમુદ્રના ખારા પાણીમાંથી જીંદગી નદીના ભાડાની* રેતીમાં ઇંડાં મૂકે છે. વળી બીજી જાતની એક માછલી સમુદ્રમાં ને નદી મળતી હોય તેમાં ચેંકડો ગાક છેટે જઈને ત્યાં ઇંડાં મૂકીને પાછી દરિયામાં આવે છે. કેટલીએક માછલીઓ એક સમુદ્રથી બીજા સમુદ્રમાં વરસો વરસ જાય છે ને આવે છે.

પાઠ ૭૭. વરાળ ને ધુમાડો.—ભાગ ૧.

મેાતીઆ

મગન કરીને એક છોકરો હશે, તે એક દહાડો સવારે ઉઠીને ઢોંધી હોં આઓ. તે વખત પરજાણસાં મગડીઉપર તપેલી મૂકી હશે, તે જોઈને બોલ્યો, જીજી, આ ધુમાડો, આમાંથી કેમ નીકળતો હશે વાર? એની મા બોલી, એ ધુમાડો ન હોય બાપુ, એ તો વરાળ કહેવાય. મગન બોલ્યો, ત્યારે રેખાય છે તો ધુમાડાજેવી. મા બોલી, ધુમાડાજેવી તો છેક નથી, કેમકે એ તો જોને ઘોળી છે, અને ધુમાડો તો ઘણો ખરો કાળો હોય.

* ભાડું એટલે નદીનો રેતાળ કાંઠો.

મં—ત્યારં વરાળ તે શું હશે જી ?

જી—એ આ તપેલીમાંના ઉના પાણીમાંથી થાય છે દીકરા.

મં—ઓહો ! પાણીનીએ કેટલી બધી જાણસો થતી દેખાય છે !
વાર, ત્યારે આ લોટમાં ટાકું પાણી છે તેની વચ્ચે કેમ નહીં
થતી હોય ?

જી—એમાંથીએ થાય છે તો ખૂબી, પણ તે ઘણીજ પાતળી
ને થોડી હોય છે, તેથી દેખાતી નથી. ટાક વધારે હોય ને વરાળ જરા
ઉની હોય, તો તે ટાકી પડી જાય છે એટલે દેખાય છે. શિઆળામાં
આપણે મજસંકામાં ઉઠીને એટલે દાતણ કરવા બેસીએ છીએ, ત્યારે
મોઢામાંથી કેવી વરાળ નીકળે છે ! તે તે દીઠી છે કે નહીં ?

મં—હા, જી, દીઠી છે.

જી—જો એથી પણ વધારે ટાક લાગે, તો વરાળનું પાણી પાણુ
થઈ જાય. જો હવે એનો તમારો તને દેખાડું. તપેલીઉપર આ
નાની પીતળની તાસક ચત્તી ઢાંકીને એમાં ટાકું પાણી રેડ. જરા
વાર રહેવા દઈને પાછી તાસક ઉપાડીને એની નીચે શું દેખાય છે
તે જોજો.

મં—અરે બાપરે ! આ તો બહુ તપી ગઈ છે, મારી તો આંગળી-
ઓ દાઝી, જી.

જી—આ લે, આ પોતીઆનો છેડો હાથમાં રાખીને ઉપાડ
એટલે નહીં દાઝે.

મં—હા, જી, આ તો તે કહ્યું તેજ થયું. તાસકની નીચે
ઝીણા ઝીણા પાણીના મોતીઆ બાઝ્યા છે.

પાઠ ૭૮. વરાળ ને ધુમાડો.—ભાગ ૨.

જી—એ તાસકનીચે મોતીઆ કયા પાણીના થયા હશે વાર,
તે તું સમજ્યો બાઈ !

મં—હા, જી, તપા, હું સમજ્યો. તપેલીમાંથી, જે વરાળ નીક-
ળતી હોય તેનું પાણી થઈ ગયું, ને તે બાઝ્યું હશે, કેમકે ઉપર ટાકું

પાણી રેડયું હતું તે તો કાંઈ નીચે ગયું હોય એવું દેખાતું નથી. આ તાસક નવી છે, એ કોઈ ડુંકાણે જરાએ કાણી નથી જે તેમાંથી પાણી ગળીને નીચે ઉતરે. પણ જીજી, એ વરાળનું પાણી શી રીતે થયું હશે, એમાં મને ગમ પડતી નથી.

જી—ભાઈ, તેને સરત છે? તે પેટેલી તાસક આવી હતી ત્યારે તે કેવી ઉની લાગી હતી? એ વરાળમાંની ગરમી તાસકે ચૂસી લીધી તેથી તાસક ઉની થઈ, અને વરાળમાંથી ગરમી ઓછી થઈ એટલે તેનું પાણી થયું. તે તાસકની વાંસે મોતીઆની પેઠે થઈને ચોંટી રહ્યું.

મ—વાર, ધુમાડાઉપર કદી થાળી ઢાકી હોય, તો તેની નીચે પણ એવા ધુમાડાના મોતીઆ બાજતા હશે કે?

જી—ધુમાડો કંઈ પાણી નથી, એ તો કોયલાની રજ છે. આ થાળી ચૂલાઉપર ઉંધા ઢાંકીને નીચે છોડીઆં નાંખ, પણ ડુંકીને બડકો કરીશ માં. જરા વાર થઈ, હવે લાવીને જો.

મ—હા, ખરી વાત, થાળીમાં બધી મેરા ચોંટી છે.

જી—જેયું ખેડા? આ મેશની રજ લાકડામાંથી ગરમીના જોરથી થઈ. એજ રીતે પાણીની વરાળ થાય છે, ને બંને ઉંચાં ચડે છે. ધુમાડો ઉંચો ચડીને ડૂરે છે, ત્યારે પિઠીઆંને કે છાપરાને ચોંટી રહે છે, ને વરાળ તો ઉંચી ગગનમાં જાય છે, ને ત્યાં રહે છે.

મ—વાર જીજી, ગગનમાં વાદળું દેખાય છે, એ તે છૂટાં છૂટાં ફોરાં હશે, કે તપેલામાં કે ટાંકામાં પાણી ભરેલું હોય છે તેવું હશે?

જી—ફોરાં તો મોટાં હોય, અને એ તો ફરફરથીએ ઝાણી હોય છે. તે તે દહાડે પરણાળમાં તપેલીમાંથી વરાળ નીકળતી નહોતી દીકી, તેવાં વાદળાં હોય છે.

પાઠ ૭૨. વાદળાં ને વરસા.

એક દહાડે ત્યાંના મહિનામાં મગન ને એની મા મેડે બેઠાં હતાં. મા બારીકને બેઠી હતી તે બોલી, અલ્યા મગન, આમ આવ,

તને કાંઈ દેખાડું. મગને દોડતો દોડતો ત્યાં આપ્યો. મા કહે, જો, આ વાદળું પડે છે. મગને ખારીમાંથી આડું અવળું જોયું પણ વાદળું કાંઈ દીડું નહીં. પછી એની મા બોલી, તું આમ ફાંફાં કેમ મારે છે? આટલું બધું પડે છે તે હું દેખું છું ને.

મ૦—ક્યાં પડે છે? વરસાદનાં ફોરાં વિના હું તો બાજી કશું દેખતો નથી.

જ૦—વાર ત્યારે વરસાદનાં ફોરાં શેનાં હોય છે?

મ૦—એ તો પાણીનાં હોય છે.

જ૦—અને વાદળાં શેનાં હોય છે?

મ૦—તમે તો મને એક વેળા કહ્યું હતું જે વાદળાંએ પાણીનાં થાય છે.

જ૦—ત્યારે દીકરા, હવે સમજી રાખજો. વાદળાં પડે છે ત્યારે તે કાંઈ ઢગણા થઈને નથી પડતાં. વાદળાંનું પાણી છૂટું છૂટું થઈને પડે છે. ઘણું છૂટું થાય છે, ત્યારે તે વરસાદની ફરફર કહેવાય છે. તેથી વધારે હોય તો છાંટા, ને તેથીએ વધારે હોય તો ફોરા, અને એ બધાંને વરસાદ કહે છે.

મ૦—વાર, આ તો બહુ અચરજની વાત; ત્યારે વાદળું બોંયપર પડે તેનું નામ વરસાદ, એમ ક્યું.

જ૦—હા ખેટા, એમજ. પાણી ગગનમાં ઉંચું રહેલું હોય, ને તે દેખાય, ત્યારે તેને વાદળું કહે છે, ને તેનું તેજ પાણી ધરતી ઉપર પડે ત્યારે વરસાદ કહેવાય.

પાઠ ૮૦. બિલાડી ને વગલું.

• તાલ . શિરોઈ .

એક દહાડો બિલાડીને મન થયું કે બગલાને જમવા તેડીને એની જરા ટોળ કરીએ. પછી તેને નોતરું દીધું ને તે આવીને ન્યારે બાણાઉપર ખેટા ત્યારે છાછરી થાળીમાં ખીર પીરસેલી દીધી. બગલે ખીર ખાવાને ફાંફાં તો ઘણાંએ માર્યાં, પણ આંચ લાંબી, તેથી કાંઈ ફાંચું નહીં, ને બિલાડી તો અપચત ખાવા મંડી ગઈ. તે માહે માહે

પેલા પરોણાને પૂછતી જાય કે કેમ, આજ કેવી મજા પડે છે? રસો-
ઈનો કાંઈ તાલ આપ્યો છે કે નહીં? કેમ, કાંઈ આતા નથી વાર.
બગલું સમજી ગયું કે આ મારી મશ્કરી કરે છે; પણ ગમ આઈ
ગયું, ન જાણ્યું અજાણ્યું કરીને તે તક તો ચૂકવી, ને જાણે પોતાને
'આંધાની મજા પડી હોય' એવું દેખાડાવ્યું. પછી ઘેર જતી વખત
બિલાડીને પાછું નોતરું દીધું કે કાલે મારે ત્યાં જમવા આવજો, અને
તેની સાથે એટલો આગ્રહ કર્યો જે બિલાડીને તે નોતરું માન્યાવગર
આણ્યું નહીં.

બીજો દંહોડે બિલાડી બગલાને ઘેર જમવા ગઈ ત્યાં તો એક
શિરોઈમાં કેરીનો રસ ભરેલો દીડા. બિલાડી તો ટગર ટગર જીએ,
પણ એનું કાંઈ વળે નહીં. શિરોઈનું ગળું લાંબું ને સાંકડું, તેથી
બિલાડીનું મોં માંહે પેસે નહીં, ને બગલું તો એની લાંબી ચાંચવડ
શિરોઈમાંથી રસ કાઢી કાઢીને ખાતું જાય. પછી બિલાડીએ સાચું
જોઈને મોં મલકાવીને કહ્યું કે આજ તમે સ્વાદે જમો છો તેથી
હું રાજી થઈ. બગલો બોલ્યો, કાણે તમારે ત્યાં જેવી મને મજા
પડી હતી, તેવી આજ તમને પડી હશે. બિલાડીએ એ વાત સાંભ-
ળીને મોં નીચું ધાલ્યું, પણ મનમાં તો બહુજ દાઝ ચડી.

પાઠ ૮૧. જુગારી છોકરાંવિષે.

છકેલ	ખતા	ભમેલ	ભૂત	કપૂત
ગોઠીઆ	મનખાં		જૂગડું	

પ્રમાણિકા છંદ.

છકેલ છેલ્લે છોકરો, ઠગાય ખાય ઠોકરો,
જુગારી સંગ જાય તે, ખતા ધણાક ખાય તે,
ભમેલ જાણી ભૂત છે, પિતા કહે કપૂત છે;
મમાર માર ગોઠીઆ, પીટાય જેમ પોઠીઆ.

ઓપાઈ.

જૂગટું છે તે દુર્ગુણ જાણ, ધણા લોકની થાયજ હાણ.
માણસને એ વળગે સહી, પાછો તે તો જાયજ નહીં.
જૂગટું છે એ દુર્ગુણ સહી, એમાં કૂળ કાંઈ પણ નહીં.
જે જન એને વળગી રહ્યો, તેનો મનખો એને ગયો.
અમરસી.

પાઠ ૮૨. કૂતરો અને તેનાં સગાંવહાલાં.

ભાગ ૧.

વણજારો. પેઢી

એક વણજારને ત્યાં મોતીઓ નામે પાળેલા કૂતરો હતો. તે એક દહાડે ઘેરથી થોડે છેડે ગયો, એટલે તેણે એક વર ને શિઆળ દીડાં. તેમના તેને વેહુમ આપ્યો, તેથી તેણે જરા આપે રસ્તો લીધો. તે જોઈને તેને શિઆળે હાંક મારી કે બાઈ, જરા આમ તો આવો, મારે કાંઈ તમને વાત કહેવી છે. આપણે તો સગા થઈએ છીએ, તે તમે જાણો છો કે? હું અને આ વરબાઈ હમણા સગપણની વાતો કરતા હતા તેમાં પેઢી ગણતાં તો જણાય છે કે આપણે ત્રણે કુટુંબી છીએ. તે તમે નહીં જાણતા હો તો હું કહું છું. આપણે એક જાત છીએ, અને એક સમે આપણા બાપદાદા સાથેજ જંગલમાં વસતા હતી. પણ તમે માણસમાં જઈને વસ્યા, અને મારા ને વરના બાપદાદા વૃગડામાં રહ્યા. મારા બાપદાદા જરા વધારે ઉત્તરે વસ્યા તેથી ઠાઠને લીધે ડીંગણા થયા, ને ખોલમાં રહેવા લાગ્યા. ઠાઠ ન વાધે માટે અમારાઉપર જડાં કાવાં ઉગ્યાં, ને પૂછડામાં વાળનો ગુહો થયો. પણ આપણું કુટુંબ અસહ્ય એકજ. માટે આવો, આપણે હવે બાઈબંધી કરીએ. કેમ વરબાઈ, તમે શું કહો છો? તે કહે, મારે પણ એજ જોઈએ. પછી કૂતરે તેમના શરીર જોયાં, તો કેટલીક વાતમાં મળતાં દીઠાં, તેથી સગપણ કબૂલ કર્યું ને બાઈબંધી કરી.

પાઠ ૮૩. કૂતરો અને તેનાં સર્ગાવહાલાં.

ભાગ ૨.

દેસ્ત ભોળો ગોઠવું પરાયું

પછી ત્રણ દોસ્તો ફરવા નીકળ્યા. તેમને જોઈને નાનાં જનાવર સંતાઈ ગયાં, ને એક મેઢાંતું ટોળું તો જીવ લઈને નાહું. તે જોઈને કૂતરો ધણું અચરજ પામ્યો, તોપણ જૂદા પડતી વખતે કહ્યું કે બને ત્યારે મારે ઘેર પધારજો. ખીજે દહાડે સાંજે તે ભાઈ-બંધ કૂતરાને ત્યાં આપ્યા, અને અંધારું થયું ત્યાંસુધી રહ્યા. કૂતરે તેમને પોતાના ખાવાનામાંથી ખવરાવ્યું, ત્યારપછી તેઓ રામરામ કરી રજા માગીને ગયા. ખીજે દહાડે સવારે એક કૂકડી અને તેનાં બે બચ્ચાં ખોવાયાં, તથા બે બકરાંને કોઈએ મારી ખાધાં એવી ખૂમ પડી. પણ પેલા ભોળા કૂતરાને ભાઈબંધવિષે કાંઈ વેહેમ આપ્યો નહીં.

ખીજે દહાડે પેલાં બે સર્ગાં પાછાં કૂતરાભાઈ પાસે આપ્યાં. તેને ખીજે દહાડે પણ એક કૂકડી ને એક મેઢું ખોવાયેલું જણાયું. ત્યારે સોતીઆને પોતાનાં નવાં સર્ગાનો વેહેમ આપ્યો, ને પોતાના ધણીના હુકમવગર પરાયાં જનાવરને ઘરમાં તેડી લાવ્યો, તેથી પસ્તાવા લાગ્યો. ત્રીજી સાંજે વહાલાં સર્ગાં આપ્યાં, ત્યારે તેમને ઝાઝો આવકાર દીધો નહીં, ને કહ્યું કે આપા, તમારે આવવું હોય તો દિવસે આવો. ત્યારે તો કહે, અમને દિવસે નવરાશ નથી, તે કેમ કરીએ? તમને મળ્યાવગર તો આવે નહીં; એક દહાડો તમને ન દેખીએ તો અમારા જીવને ગોઠે નહીં.

પાઠ ૮૪. કૂતરો ને તેનાં સર્ગાવહાલાં.

ભાગ ૩.

કરતૂક મુદો દાવો સંબંધ

એ દિવસે તે વર અને શિઆળને માંન આવકાર ઠીક ન મળ્યું તેથી થોડી વારમાં તરત તેઓ રજા લઈને નીકળ્યાં. તેમની પાછળ

પાછળ મોતીઓ પણ હળવે હળવે ગયો, અને છેટે રહી તેમનાં કર-
તુક જોતો હતો, એટલે વર એક બકરું પકડી લઇને નાહું. તે બકરે
બરાડવા માંડ્યું, એટલે કૂતરે પોતાના સગાને મુદ્દાસાથે પકડ્યો, ને
લડીને તેને છોડાવ્યું, અને તેને કહ્યું કે અરે સંડાળ, અરે
લુઆ, તું મારી સાથે સગપણનો દાવો આપું કરવને રાખે છે ! જા,
કાળું કર; મને તારે મોં દેખાડીશ નહીં.

કૂતરો પાછો વળીને આવતો હતો, તે વખતે શિઆળ કૂકડીના
ખડા આગળ ફાંફાં મારતો હતો. તે કૂતરાને દેખીને તેના પાસે
આવ્યો. કૂતરાની આંખ જરા રાતી જોઈને પગે લાગ્યો ને બોલ્યો,
મોતી બાઈ, હું તો કરામાં નથી. વળી તેણે વરને કહ્યું, અલ્યા,
આ તે શું કર્યું ? કુળને લાજ લગાડી. ત્યારે મોતીઓ બોલ્યો, જાઓ રે
લુઆ, તમે બંને ખોટા છો. તમે બંને મારા કુટુંબી હસો, પણ તમારા ને
મારા સ્વભાવમાં ફેર છે, મોટે તમારી દોસ્તી મારે ન જોઈએ. એમ
કહીને તેમને કાઢી મૂક્યા.

એઉપરથી સાર એ જોઈ નૂવાં માણસ પોતાની મતલબ સાધ-
વાસાર આપણીસાથે સંબંધ કે દોસ્તી કરવા આવે, ને આપણાં
વખાણ કરે તો તેમની સાથે સંબંધ કર્યા પહેલાં લાંબો વિચાર કરવો.

પાઠ ૮૮. પાંચ ઇંદ્રીઓની વાત.—ભાગ ૧.

ઉદાસ . સંતાપ

નાનો કરીને એક બાર ત્રેર વરસનો છોકરો હશે. તેનો એક કાકો
હરજીવન નામે હતો, તે અમદાવાદ શહેરની પાસે નરોડા ગામમાં
નિશાળ માંડતો હતો. એક દહાડો એ બેઉ જણ કોઈ નિશાળીઆને
સાર સ્પેટ ને ચોપડીઓ લેવાને અમદાવાદ ગયા. ત્યાંથી ખૂબ દહાડ
મોટા મળસકામાં ઘેર આવતા હતા. વાટે ચાલતાં નાનો કાંઈ બોલ
નહીં કે વાત ન કરે તેથી તેના કાકાએ પૂછ્યું, કેમ નાના, આજ તું
કાંઈ બોલતો નથી, જાનોમાનો ઉદાસની પેઠે આવ્યા કરે છે; શા
વિચારમાં છે ?

એ સાંભળીને નાનો ખોલ્યો, કાંઈ નહીં કાકા, હું તો માસ મનમાં વિચારતો હતો કે આપણે પેલી સારી સારી હવેત્રીઓ જોતા આપ્યા તેથી એકાદ આપણને રહેવાને હોય, અને પેલા દુકાનોમાં જે સુંદર વસ્તુઓ જોઈતે બધી લેવાને આપણીકને પૈસા હોય, તો કેવું સાઈ થાય; મને કાંઈ ચીજ લેવાનું મન તો થાય, પણ પાસે પાઈ સરખી-એ ત મળે.તે શું કરે ?

હરજી—આ શહેર જોઈને તારા મનને સંતાપ થયો, એથી મને જરા ખોટું લાગે છે, કેમકે તું જાણે છે કે જે કાંઈ આપણી પાસે છે, તે પરમેશ્વરે આપેલું છે, અને જે આપણને ધરાવત હોય, તેજ તે આપે છે. જો, તેણે શું શું આપેલું છે તેનો વિચાર કર. ‘આજનો દહોડો કેવો રણિઆમણો છે ! આકારાનો રંગ કેવો મજનનો છે ! કેવો થંડો વા વાય છે ! આ વાડપર કેવાં સુંદર ફૂલો આવી રહ્યાં છે ! તારી મરજીમાં આવે તો યોગેવીણી લે, હું ઉભો છું. એ ફૂલના કાંઈ પૈસા ખેસતા નથી.

નાનો—હા, એમાં શું ? બધાએ વાદળનો રંગ દેખે છે, ને જોને ફૂલ જોઈએ તે વીણી લે છે. એ સાંભળીને હરજી કાંઈ ખોલ્યો નહીં.

પાઠ ૮૬. પાંચ ઇંદ્રીઓની વાત.—ભાગ ૨.

બીજે દહોડે નિશાળખંધ કીધા પછી હરજી નાનાને સાથે તેડીને ફરવા ગયો. ચાલતાં એક ગાડી નીકળી ગયા, ત્યારે રસ્તાપર એક ઝુંપડી આવી. તેના બારણામાં એક ડોશી બેઠી બેઠી કંઈ કામ કરતી હતી, અને તેની પાસે એક નાની છોકરી હાર ગુંથતી હતી.

હરજીએ જાંઘને પૂછ્યું, કેમ બાઈ, શું કરે છે ? સાળું તાળું તો છે ? ડોશી ખોલી, હા. આવો બાઈ, આજ તમે ક્યાંથી ? હરજી ખોલ્યો કે તમારી મીઠીની જોડે રમવાને અમારો નાનો આવ્યો છે. ડોશી ખોલી, બહુ સાઈ; ચાલો. મારી મીઠીને બે ધડી ગમત થશે. અરે બિચારી મીઠી ! અંધાપો બહુ ખોટો !

આ શબ્દ સાંભળીને નાનો મીઠીને પૂછવા મંડ્યો, મીઠી, તારાથી કંઈ દેખાતું નથી ? ઝાડ, ફૂલ, ખેતર, વાદળ, કંઈ જ દેખાતું નથી ?

મીઠી કહે, ના બાઈ, કંઈ દેખાતું નથી, યોડાં વરસ થયાં મારી આંખો ગઈ છે.

નાનો—આ સાંભળીને મને બહુ દયા ઉપજે છે, મીઠી બાઈ તારે મન તો સદા અધાર્જન તો !

મીઠી—શું કરીએ. લાચાર. મારી મોટી મા કહે છે કે પરમેશ્વરે ધાર્યું હોય તે થાય, એમાં આપણું કંઈ ચાલતું નથી. જોઈશ્વર કરે તે માથાપર. જો હું દેખતી નથી તોપણ કોઈ ગાય કે બોલે તે સાંભળું છું, જે તેથી માંડ મન વાળું છું. કોઈ કોઈ વાર ફૂલના હાર પણ ગુંથું છું.

નાનો—પણ તારાથી દેખાય નહીં, ત્યારે હાર કેમ ગુંથાય ? જો હું આંખ મીચીને ગુંથવા માંડું તો જરા જરા ગુંથું, પણ ગાંઠ તો વેગેજ નહીં.

મીઠી—મને ટેવ પડી છે, તે મારાથી તો થાય છે.

નાનો—પણ તમારે બહાર ફરવા જવું હોય ત્યારે કેમ કરો ?

મીઠી—આ અમારી ઝુપડીની આસપાસ જવું હોય, તો ચૂકલી જાહે. બીંતે હાથ દહને ચાલું એટલે મને જણાય કે હું ક્યાં છું, પણ આંધે જવું હોય તો મને મારી મોટી મા દોરી જાય છે. રસ્તે ચાલતાં માણસ કે ઘોડા સામા મળે તે તો હું જાણું, કેમકે પગલાં વાગે તે સાંભળું.

નાનો—તમારી આંખનું કામ હાથ ને કાન કરે છે, કેમ વાર ? - પણ તમારાથી વંચાય તો નહીંજ તો ?

મીઠી—અરે બાઈ, વંચાય ક્યાંથી ? વાંચતાં શીખી હોઉં તોપણ ન વંચાય. મને કંઈ દસકત દેખાય છે ?

નાનો—વાર, ત્યારે હું તમને સારી વાતો ચોપડીમાંથી વાંચી સંભળાવું તો તે તમને ગમશે ? મને કાકાએ એક ચોપડી આપી છે, તેમાં બહુ સજ્જની વાતો છે.

મીઠી—ત્યારે બાઈ, કોઈ દહાડે લાવીને જરા વાંચી સંભળાવો. તો ખરા.

નાનો—ઠીક છે, હમણા તો હું કાકાસાથે ઘેર જઈ છું. કશી બધને આવીરા.

પાઠ ૬૭. પાંચ ઇંદ્રીઓની વાત.—ભાગ ૩.

ભાગ્યવાન

પછી નાનો ને એનો કાકો રજા લઈને ધર્મગમ વળ્યા. રસ્તે જતાં કાકાએ નાનાને પૂછ્યું, કેમ બાઈ, પેલી બિચારી મીઠીને તું — જોઈએ તેના કેવા હાલ છે ?

નાનો—હા કાકા, તે બિચારી બહુ પીડા પામે છે. પણ મારા મનમાં હમણા એક વાત આવી છે, તે તમે કહો તો હું તમને કહું.

હરજી—કહે બાઈ, શું છે ?

નાનો—કાલની વાત મને સાંભળી આવી છે. કાલે મારા મનમાં જે સંતાપ થતો હતો તે આજ મટ્યો. એ બિચારી મીઠીના કરતાં હું કેમ જો ભાગ્યવાન છું ? મને બધું દેખાય છે, તેનાથી કંઈ દેખાતું નથી.

હરજી—શાખારા બાઈ, તારા મનમાં આ વિચાર આવ્યો તેથી હું બહુ જ ખુશ થયો, પણ તું સમજ્યો કે તારે છે અને મીઠીને નથી, એવી શી વસ્તુ ?

નાનો—હા કાકા, આંખો ; મારે આંખો છે તેથી હું દેખું છું, તેને આંખો નથી તેથી તેને દેખાતું નથી.

હરજી—આંખ એ આપણો એક ઇંદ્રી છે. આંખવડે વંચાય છે, જવાય છે, અને ઘણાં કામ થાય છે.

નાનો—પણ તેને આંખ નહોતી તો એ તે હાથેવતી હાર ચુંથી શકતી. તે કહે કે હાથ લગાડીને હું ઘણી જાણસો પારખું છું. ત્યારે હાથ એ પણ ઇંદ્રી કે નહીં ?

હરજી—હાથ ઇંદ્રી નથી, પણ તેની ને બાકીના શરીરની આમડા એક ઇંદ્રી છે. હાથ લગાડીને આપણે ઘણું ઘણું જાણીએ.

છીએ. કોઈવસ્તુ કહણ કે પોચી, લીસી કે કરકરી હોય, તે હાથ ફેરવ્યાથી જણાય છે.

નાનો—હેં કાકા, આપણે આંખો છે ત્યારે આપણી આમડીમાં એ ગુણનો શો અપ ? મીઠીને તો જાણે આંખ ન મળે તેથી હાથ ફેરવીને કંઈ જુએ કે જાણે.

હરજી—અરી વાત. પણ બાઈ, ટાટું કે ઊનું આંખે જણાય નહીં. જો તારી આંગળાંની આમડીમાં એ ગુણ ન હોત તો ઘણાં અંધાં કામ તારાથી થાત નહીં.

નાનો—એવો અંધ, જ્યારે મારે હાથે ખાતી આવે છે, ત્યારે તો એવતી મારાથી કલમ સરખી ઝલાતી નથી, ને ગ્રાહું છું તો કંઈ લાગતું નથી ; તેમજ જો મારા હાથમાં એ ઇંદ્રી ન હોય, ને ઊનું ઊનું લઈને ખાઉં તો મારું મોઢું ખળી જાય, ને આંગળીને કંઈ ન થાય. પણ વાર કાકા, એ ઇંદ્રી મારાં આંગળાંમાંજ છે કે બધે છે ?

હરજી—ના, તારા બધા ડીઝમાં છે. દેવતાનો અંગારો લઈ તારા પગપર મૂકે તો તું દાન્ટે કે નહીં ? તેમજ જો એ કાકરો લઈને તારા ગાલપર ફેરવે તો તને કાકરો લાગે કે નહીં ? પણ હાથમાં એ લાગવાની ઇંદ્રીની શક્તિ વધારે છે, કેમકે ત્યાં તેનો વધારે અપ છે. આંગળાં કેટલાં બધાં કામમાં આવે છે, તે તું જાણે છે ?

નાનો—હા, એવોં તો ઘણાં કામ થાય છે. હવે હું સારી પેઠે સમજ્યો પણ અરો કે પૂરમેશ્વરે આપણને જોવાની ને લાગવાની ઇંદ્રીઓ આપી છે તે બહુ કામની છે. પણ એવિના ખીજી કોઈ ઇંદ્રીઓ છે ?

હરજી—હા બહુ છે, નાના. પણ હવે તો ધર આવ્યું મારે પછી કહીશ. આજે શીખ્યો તે જૂલતો માં.

પાઠ ૮૮. પાંચ ઇંદ્રીઓની વાત.—ભાગ ૪.

પછી નાનો પોતાની કબૂલતપ્રમાણે કાકાની રજા લઈ રોજ પેલી મુંપડીએ જાય, અને મીઠીને વાતો સંભળાવીને રાજી કરે. એ

દહાડી પાછો આવતાં રસ્તે ખેતરમાં એક છોકરાને ષેઠો ષેઠી રડતાં દીઠો; તે સાંભળીને નાનો તેની કને ગયો ને પૂછ્યું, અલ્યા, કેમ રડે છે? પણ પેલે છોકરે કંઈ જવાબ દીધો નહીં. ત્યારે ફરીથી પૂછ્યું, અલ્યા, તને બૂખ લાગી છે, કે તું બૂલો પડ્યો છે, કે તને થયું છે શું? ખાલતો કેમ નથી? તોપણ તે છોકરે કંઈજ ઉત્તર વાળ્યો નહીં. હું ક્યાં રહે છે? આલ, તને તારે ઘેર તેડી જાઉં. એવું એવું કહીને ધણી રીતે નાનાએ તેને પૂછ્યું, પણ તે તો કચું ખોલ નહીં, ને તેના સામું ટગર ટગર જોયા કરે. કેટલીક વારે પછી તેણે મોઢું ખતાવીને ડોકું ધૂણાવ્યું, ત્યારે નાનાએ જાણ્યું કે એ છોકરાથી ખોલાવું નથી. તે છોકરે થોડ દૂર એક ખેતર હતું તેણીગમ અંગળી કરી.

પછી નાનાએ તેને પાંગોઠામાંથી ઝાલીને ઉઠાડવા માંડ્યો, એટલે તે તરત ઉભો થયો. તે બે જણા ચાલતા ચાલતા ગામમાં આવ્યા. નાનો દાંડતો દોડતો એના કાકાપાસે ગયો, ને હાંકતો હાંકતો કહે કે કાકા, કાકા, આ છોકરાને તમે ખોલાવશો? મેં તો બહુ માથાફોડ કરી, પણ મોઢેથી ઉચ્ચાર સરખો કાઢતો નથી. ક્યારનો રો રો કરે છે.

હરજીએ બહાર આવીને પેલાં છોકરાને હેતથી ખાથમાં લીધો, ત્યારે તેણે પ્રથમની પેઠે મોઢું ખતાવીને ડોકું હલાવ્યું. તે જોઈને હરજી ભત્રિજાભણી જોઈ ખોલ્યો કે આ તો બેહેરો ને મુંગો છે. નાનો કહે કે બેહેરો ને મુંગો તે કેવો હોય?

હરજી ખોલ્યો કે આપણે જ ખોલીએ તે જોનાથી સંભળાય નહીં તે બેહેરો કહેવાય, અને જોનાથી ખોલાય નહીં તે મુંગો.

પાઠ ૮૯. પાંચ હિંદીઓનો વાત.—ભાગ ૬.

આસનાવાસના

સંજ્ઞાહસ્થ

કાકો ભત્રિજે પેલા છોરાપાસે ખાસણે ઉભા ઉભા વાત કરે છે એટલામાં એક બાઈડી ઉતાવળી ઉતાવળી એમની કને આવી, અને પેલા બેહેરા મુંગા છોકરાને ખાથમાં લઈ લીધો, એટલે તે તરત જાનો રહી ગયો, અને રાજ થતો હોય એવો જણાયો. તે બાઈડી હરજીની

ગમ જોઇને બોલી કે હાય હાય ! મેં તો જાણ્યું કે મારો ઘેલીઓ ખોવાઈ ગયો. સાંઈ થયું કે તમારીકેને આવ્યો ! વાંઈ, તમે એની આસનાવાસના કરી તેથી તમારો મોટો પાડ થયો, બાઈ.

હરજી—નારે બાપા, એ તો હમણાજ મારા ભત્રિજાની જોડ આવ્યો. એને રસ્તામાં રોતો દેખી એ તેડી લાવ્યો. એને તમે દેખતાં નહીં હો ત્યારે તમને બહુ ક્ષાણ થતી હશે.

બાઈડી—ક્ષાણ તો એટલાસાંઈ કે એ બેહરો ને મુંગો છે. વળી નાના બાળકનેટલી પણ એનામાં અકલ નથી. પણ હું એની કેટલી સંભાળ રાખું ? મારે નાનાં નાનાં બહુ છોકરાં છે.

હરજી—એને કંઈ જોઈએ કરીએ તો એ શી રીતે માગે ?

બાઈડી—જે કંઈ જોઈએ તેની ધરારત કરે. બૂખ્યા થાય ત્યારે મોં ખતાવે; તરસ્યો થાય ત્યારે પાણીની ગોળી ખતાવે.

હરજી—તમે એને કંઈ ભણાવતાં કેમ નથી ?

બાઈડી—કેમ ભણાવાય, એ તો ઢોરજેવો છે ; કંઈ કહું તે સમજે નહીં.

આ વાત કરતાં કરતાં તે બાઈડીની આંખોમાંથી દડદડ આંસુ નીકળી પડ્યાં. તે જોઇને પેલા છોકરાનું મોં પણ ઉદાસ થઈ ગયું, કેમકે તે જાણતો હતો કે બ્યારે મારી માને કંઈદુઃખ થાય છે, ત્યારેજ તે રડે છે. તેથી તેનેના મોંસામું જોવા મંડ્યો, એને પોતાના અંગરખાની આળેવળી તેની આંખો લોવા લાગ્યો.

આ જોઇને હરજી મેહતાને મનમાં લાગ્યું કે આપણે અહીંઆં વિકાચતની પેટે બેહરાં મુંગાંને શીખવવાની નિશાળો હોય તો કેવું સાંઈ ! ત્યાં હાથની ધરારતથી છોકરાં વાતચીત કરતાં તથા વાંચતાં લખતાં કેવાં શીખે છે ! પરમિશ્વર કરે ને અહીંઆંના સદ્ગૃહસ્થોના હૃદયમાં એવી નિશાળો ઓકરવાનું આવે.

પાઠ ૯૦. પાંચ ઇંદ્રીઓની વાત.—ભાગ ૬.

નાનો આ બધું જોઇને એના કાકાને કહેવા લાગ્યો કે હમા છોકરાની કરા તો ખેલી બિચારી મીઠીકરતાં પણ નઠારી છે. મીઠી તો દેખી

શક્તી નથી એટલુંજ, પણ આ બિચારાથી તો સંભળાતુંએ નથી ને બોળાતુંએ નથી.

હરજી—ખરી વાત નાના, દેખવું ને સંભળવું એ બંને વગર ચાલે નહીં. સંભળવું એ પણ ઇંદ્રીમાં ગણાય છે.

નાનો—પેલો બાપડો છોકરો તો બેહોરો છે, ને વળી મુંગો પણ છે; તેનાથી સંભળાતું નથી, જેમ બોલાતું પણ નથી, ત્યારે બોલવું એ પણ ઇંદ્રી છે ?

હરજી—ના, કેમકે બોલતાં તો આપણે શીખીએ ત્યારે આવડે, સંભળવાનું તેમ નથી. બ્યારથી અવતરે ત્યારથીજ જો બેહોરો ન હોય તો સંભળી શકે.

નાનો—પણ આપણે બોલતાં ક્યાંથી શીખીએ છીએ ? આપણે આપણી મેજેજ બોલીએ છીએ, નહીં વાર ?

હરજી—તું એમ કેમ બોલે છે ; નાનાં બાળક બોલતાં કેમ શીખે છે તે તું નથી જાણતો કે ? તું ને તારી બેન જે રાખ્દ બોલો છો, તે આપણો કાકો કેવો બોલતાં શીખે છે. જેમ આપણે ચોપડીમાંથી વાંચતાં શીખીએ છીએ તેમ બોલતાં શીખતા નથી, પણ બાંજાં લોક જે કંઈ બોલે છે તે સંભળીને તેવું બોલવા માંડીએ છીએ. જો એકાદ નાના બાળકને ઊંજડ જગ્યાએ જ્યાં વસ્તી ન હોય, ત્યાં એકલું રાખીએ તો તેને કંઈ બોલતાં આવડશે નહીં, પણ તેની આસપાસ જે ઘેર કે પંખી હશે, તેમને બોલતાં સંભળીને તેમના જેવો સાદ કાઢતાં અથવા બેં બેં કરતાં શીખશે. હવે જે છોકરાં જન્મથી બેહોરાં હોય તે કંઈ સંભળે નહીં, ત્યારે સાદ કાઢતાં પણ ક્યાં શીખે ? તેમને આપણા જેવા હોઠ, જીભ, ને મોં હોય છે, પણ તેનો કંઈ ઉપયોગ તેમનાથી થતો નથી, માટેજ જે છોકરાં જન્મથી બેહોરાં તે જન્મથી મુંગા પણ હોય છે.

પાઠ ૯૧. પાંચ ઇંદ્રીઓની વાત.—ભાગ ૭.

નાનો—અરે બેહોરાની શી અવસ્થા ! તે બિચારાથી ગાયન કે રાગ કંઈ સંભળાય નહીં. લોક બોલે તે પણ સંભળાય નહીં. મને

તેની કેવી દયા આવે છે ! પણ વાર કાકા, જેમ મીઠી આંખને બદલે બીજી ઇંદ્રીઓથી કામ ચલાવે છે, તેમ એને કંઈ હશે કે નહીં ?

હરજી—હા, ખેલુશ ને મુંગા માણસને લાગવાની ઇંદ્રી અપ લાગે છે, તેમજ જોવાની એને બહુ કામ લાગે છે. ધ્યાન રાખીને તેમને જોવાની ટેવ પડે છે, તેથી લખતાં વાંચતાં ને વેહેલા શીખે છે. હાથની ઇશારતથી તે વાત પણ બહુ ઝડપથી કરે છે..

નાનો—વાર કાકા, આ તમે જે ઇંદ્રીઓ જાણાવી તે કરતાં બીજી વધારે છે કે ?

હરજી—હા, બીજી મેં છે, સ્વાદ અને વાસ. એવિયે વધારે કહેયોની કંઈ જરૂર નથી, કેમકે કેરીનો સ્વાદ અને ગુલાબ કે મોગશનો વાસ કેવો હોય છે, તે તું સેહેજ જાણે છે.

નાનો—હા; એ બહુ મીઠા છે. એ ઇંદ્રીઓ કંઈ અપમાં આવે છે વાર ?

હરજી—જોવાની અને સાંભળવાની ઇંદ્રીઓ જેટલી અપમાં આવે છે, તેટલી તે આવતી નથી, તોપણ તેવગર ચાલે નહીં. કોઈ કોઈ વસ્તુ અવગણુ કરે એવી હોય, તો આપણે તે સ્વાદથી તરત જાણીએ છીએ. કેરી કે છાશ ઉતરી ગએલી હોય, તો તેના વાંચથી કે સ્વાદથી આપણે ખબર પડે છે, માટે તે ખાતા નથી. અરે ભાઈ નાના, તને શી વાત કહું ! પરમેશ્વરે જે કંઈ આપણને આપેલું છે તે સમજીને આપણા ઉપયોગને માટેજ આપેલું છે. આંખ અને કાનવતી સારી નરસી બીધી ચીજો જાણીએ છીએ. જીભે માયાળુ ને સારા રાખ્દો ખોલીને બીજાને રાજી કરીએ, અને તેજ જીભે કહીએ, ગાળાગાળી, અને એવી બીજી નરસી વાતોએ થાય. પણ પરમેશ્વરે એ સૌ સારાં કામને વાસ્તે આપેલાં છે, માટે જો તેમ ન કરતાં માઠે માર્ગે વાપરીએ, તો તેનું કૃણ આપણે ભોગવ્યાવગર છૂટકો નથી.

પાઠ ૨૨. ગજાપર હેત.

શિખર જવાળામુખી ચમત્કાર પુણ્ય લક્ષિતમાન ક્ષેત્ર

જે પાહાડના શિખરમાંથી ધુમાડો, બગ્ગતા પથરા, અને ઉનો ઓગળેલા રસ કોઈવેળાએ ઘણા જોરથી નીકળે છે, તેને જવાળા-મુખી એટલે બળતો પાહાડ કહે છે. યુરોપખંડના એક દેશમાં ઘણાં એક વરસઉપર પહેલાં કદી ન થયેલો એવા જોરાવર ધડાકો એવા એક પાહાડમાંથી થયો, અને ધગધગતો રસ તેની ચોતરફથી ઝડપેડ કરતો ઉતર્યો, તેથી આખાં ગામનાં ગામ નારા પામ્યાં. અંગારા અને રાખના ઊડવાથી આકાશ ભરાઈ ગયું. તે વેળાએ આસપાસનાં ગામના લોકો જે પોતાની મોઢી મોઢી જાણસોસુક્કાં જીવ લઈને નાઠા, તેમાં જે જીવાન ભાઈ હતા તે પોતાની પીઠઉપર ઘણી જૂદી તરેહની દોલત ઊંચકીને દોડ્યા. તે દોલત એવી હતી કે બીજા કશા ઉપાયથી ફરી મળે નહીં: એ દોલત તેનાં માંખાપ હતાં તેમને અંધે એસા ડીને તેઓ નાઠા.

એ બે જણાનું આચરણ જોઈને લોકોને ઘણું અચરજ લાગ્યું. જે રસ્તે તે ગયા તે રસ્તે પરમેશ્વરના કરવાથી એવું બન્યું કે આસપાસનું સર્વ બળી ગયું, પણ તે રસ્તે ઉનો રસ આવ્યો નહીં, તેથી તે લીલો ને લીલો જ રહ્યો. ત્યાંના લોકો અસાની હતા પણ તેમનાં મન આરામ હતાં, તેથી તેમણે માન્યું કે આ છોકરાઓનાં પુણ્યને લીધે ઇશ્વરી ચમત્કારથી આ જગ્યા ઉગરી, અને તે દહોડેથી “ભકિત-માનનું ક્ષેત્ર” એવું તે ઠેકાણાનું નામ પડ્યું.

પાઠ ૯૩. કેફ.

નિંદા ઊચર્યું પ્રાંતિ કીર્તિવંત કરંત રોષ શિર

બૌધ્ધ.

નથી જગમાં કેશીની લાજ, કરી વિશ્વાસ ન સોંપે કાજ ;

ભંગી અશીર્ણ કેશી હોય, કન્યા તેને નવ દે કોય. ૧

સોખત કરતાં સૌ જન ડરે, રખે લોક નિંદા ઊચરે ;

કદી વસ્તુ ચોરી લે કોય, કેશીને શિર પ્રાંતિ હોય. ૨

બહુ મનુષ્ય હાંય કીર્તિવંત, તરત ન કોઈ વિશ્વાસ કરંત ;

જે કોઈ કેશી વ્યસની થાય, પછી ઘણો મનમાં પસ્તાય. ૩

કેના ઊપર કાઢે રોષ, રોગ જાણે શિર દે છે દોષ ;

હોય એકલો ત્યાં લજવાય, વધવા નાત કરે ઉપાય. ૪

તેમણે સૌ એતો ચિંત, ન કરો એવા નરથી પ્રીત ;

જે પરણી કેશીને નાર, તેના જીવતરને ધિક્કાર. ૫

કેશી વસ્તુનો ન કરો સંગ, ઉડી વળગશે આવી અંગ ;

સાપ, કેક, ને જાળી રેલ, તેની સાથે ન કરો ખેલ. ૬

પાઠ ૯૪. સાવરી પાળીમાં જોતી હતી.

હાણુ અવિચાર પડછાયો નિહાળવું

વખોડવું ભરાવ ખડાઈ

કોઈ સાવરી પાણીમાં જોતી હતી, તે પાણીમાં પોતાનો પડછાયો પડલો જોઈને ધણી રાજી થઈ. પછી પગથી તે માથાસુધી નિહાળીને કહે છે:—આહા ! મારા માથાઉપરનાં શીંગડાંનો ભરાવ કેવો છે ! તેથી મારું મોં ધણું રોમિ છે, એટલું કહેતાં તેની નજર તેના પગઉપર પડી. તે ધણા પાતળા જોઈને કહે છે, મારે સધળું સાંઈ છે, પણ આ પાતળા પગે મને લજવી. મારા પગ એવા કયાં છે તે કુરતાં મુઠ્ઠે ન હોત તો મારું શરીર કેવું સાંઈ દેખાત ! એમ વિચાર કરે છે, એટલે પાછળથી શિકારી કૂતરા દોડતા આવ્યા, તે જોઈને ત્યાંથી જીવ લઈને નાઠી, અને તેઓ તેને ન દેખે માટે ઝાડીમાં નાસવા લાગી. તેથી શીંગડાં એક ઝડની ઝાળીમાં ભરાયાં, તે કાઢવા માટે ધણીએ ખેંચતાણુ કરી પણ નીકળ્યાં નહીં, ને કૂતરા આવી પહોંચ્યા તેમણે તેને પકડી અને મારવા માંડી. તે વખતે પોતાના મનમાં પસ્તાવા લાગી ને, ને પગને હું ધિક્કારતી હતી, અને કહેતી હતી કે તેઓ ન હોત તો સાંઈ, તેજ પગે તો મને સંકટમાંથી કાઢી ; પણ ને શીંગડાંની હું ખડાઈ કરતી હતી, તેણે મને દુઃખમાં નાખી. એ શીંગડાં ન હોત તો કેવું સાંઈ થાત ! કહેવત છે કે “ વચ્ચાણો ચીંચડી દત્તે વચ્ચે.” આ વાતપરથી સમજવું કે હરેક વસ્તુને વખોડતા પેહલાં મારીપેટે વિચાર કરવો જોઈએ, કેમકે અવિચારને લીધે આપણે કેટલીક ક્ષાયદાવાળી વાતને ધિક્કારીને તેની અવગણના કરી-એ છીએ, અને શોભાવાળી ચીજ જોઈને તેપર રાજી થઈએ છીએ, તો તેથી અંતે હાણુ થયાવિના રહેતી નથી.

પાઠ ૯૬. વ્યાકરણનો સાર.—ભાગ ૧.

નાન્યતર તિરાહીત સર્વનામ

પાછલી ચોપડીમાં તમે શીખી ગયા કે જે શબ્દચક્રી કોઈ ચીજ કે માણસ ઓળખાય છે, તેને વ્યાકરણમાં નામ કહે છે. હવે એ નામ નરની પેઠે બોલાતાં હોય તો તે 'નરજનિતામાં ગણાય' છે, જેમ બાઈડો, હાથી, લાકડું, રાજા. જે નારીની પેઠે બોલાતાં હોય, તો નારી-જનિતામાં ગણાય છે, જેમ બઈડી, ચંદનધો, હરડ, ધનુ. પણ એ બેમાંથી જ્યારે એક જનતાં નથી હોતાં, ત્યારે તે નાન્યતર જનિતામાં ગણાય છે, જેમ ધર, પારણું.

જ્યારે નામ એક જ વસ્તુ કે માણસને માટે હોય, ત્યારે તે એક વચ-નમાં કહેવાય છે; બહુને માટે હોય ત્યારે બહુવચનમાં કહેવાય છે. ઘણાં નામ કેટલીક વખતે એક વચન ને બહુવચનમાં સરખાંજ હોય છે, જેમ લોક, માણસ, ધર. કેટલીક વખતે તેનું બહુવચન કરવું હોય, ત્યારે ઓ લગાડ છે, જેમ લોકો; પણ કેટલાંકને બહુવચનમાં ઘણું ખરું ઓ લાગે છે, જેમ છોકરા, છોકરીઓ.

સર્વનામ.

કંઈ વાત કરતાં વારેધકીએ તેનાં નામ બોલવાં પડે, તથા આ-પણે આપણાવિષે કહેતાં આપણું નામ વારેધકીએ દેવું પડે તે ઘણું ખોટું દેખાય છે, અને સાંભળનારને તથા કહેનારને પણ ગમતું નથી, અને એવી એવી બીજી માણ કેટલીક અડચણો છે, તે મટાડવા સાર કેટલાક શબ્દ કરવામાં આવે છે, તેને સર્વનામ કહે છે.

પાઠ ૯૬. વ્યાકરણનો સાર.—ભાગ ૨.

હું, તું, તે, અમે, તમે, તેઓ, આપણે, આપ, પોતે, એ બધાં પુરૂષ સર્વનામમાં ગણાય છે.

હું ને અમે, એ પહેલો પુરૂષ સર્વનામ કહેવાય છે. કોઈ વાર જ્યારે સૌએ ધણીને બિજીને બોલે, ત્યારે આપણે વાપરે છે, તે પણ

પેહેલો પુરુષ જાણવો, કેમકે એ બધાં બોલનાર રાખસને બતાવે છે. તેમ તું અને તમે એ રાખદ જેના સાથે બોલીએ, તેને લાગે છે. બ્યારે સામા ધણીને ધણા માનથી કહેવું હોય, ત્યારે તમે ને બદલે આપ કહે, માટે તું, તમે, ને આપ રાખદ ખીજો પુરુષ સર્વનામ ગણાય છે. તિરાહોત માણસ, પ્રાણી, કે વસ્તુ જેને વિષે વાત કરતા હોઈએ, તે ત્રીજો પુરુષ કહેવાય છે.

બોલનાર આસામી પોતાનું નામ બોલવાને બદલે હું કે અમે વાપરે છે. “તુ”ગણીદાસ બોલતો હોય, તો અમે નહીં. કહે કે તુ”ગણીદાસ ગામ જવાનો છે, પણ કહેશે કે હું ગામ જવાનો છું. તમે જે ત્રણ સાથે બોલતા હોય તો કહેશે કે અમે ગામ જવાના છીએ; પણ જેને કહે છે તેમુઠાં બોલવું હશે, તો કહેશે કે આપણે ગામ જવાના છીએ.

સામા એક કે ધણા જણને કંઈ કહેવું હોય, તો તું કે તમે કહેશે, જેમ, કસન, તું પેલાની પાસે જઈને ઉભો રહે. જો એક કરતાં વધારેને કહેવું હશે, તો કહેશે કે અધ્યા, કસન ને મોલી, તમે પેલાની પાસે જઈને ઉભા રહો. માન આપવા સાર એક જણને કહેવું હશે, તોએ તમે કહીને બોલાવશે, જેમ, બાપા, તમે અહીં આવો. ધણું માન આપીને કહેવું હોય, તો આપ કહી બોલાવશે, જેમ, ગુરજી, આપ પધારો. પોતાથી હલકાને કે ધણા વહાલાને કહેવું હોય, ત્યારે જ તું કહે છે. પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવામાં પણ ધણી ખરી તાર તું વાપરવાની રીત છે.

જેને વિષે વાત કરતા હોય તેને ખીજા પુરુષમાં બોલે છે, જેમ, તે ઓઠલથી પડી ગયો, તેથી તેનું માથું ફૂટ્યું. ધણા હોય ત્યારે પણ તે કહે છે. “સંદેહ ન રહે માટે બહુવચનમાં કોઈ ઠેકાણે તેઓ વાપરવું વધારે ઠીક છે.

પાઠ ૯૭. જોડા.—ભાગ ૧.

તળી ખાલું નરી કાલખૂત ચાર
મીરજાઈ પિરોરી ચંપલ સપાટ મુગલાઈ

જોડા ધણુંકરીને ચામડાના થાય છે. ને એની તળી બળદ કે ભેંસના જડા ચામડાની કરે છે. જોડાનું ઊપલું ચામડું અંધવા નેને ખાલું કહે છે, તે વાછરડા, ઘેટા, કે બકરાના ચામડાનું થાય છે. પેહેલાં તો ચામડાપર જે વાળ હોય, તે સાફ કરવામાં આવે છે. પછી તેની હામી નરી તૈયાર થાય છે ; તે નરીના મોચી જોડા શીવે છે. જોડાનું તળીકું તો આખા જડા ચામડાસરખું જણાય છે, પણ ધણું પડ જોડી તે બનાવેલું હોય છે. આપણા પગનીચે જે તળીકું આવે છે તે અને ખીચું છેક નીચે છે તે બે તળીઆંવચ્ચે ચામડાના કડકા મૂકીને કશાવતી વળગાવી દીધા હોય છે. તળીઆંને ઊપરના ચામડાની જોડે શીવી લેવાને કાલખૂતઉપર ચડાવે છે. એ કાલખૂત જોડાના આકારનું હોય છે. મોચી સોયવતી જોડા નથી શીવતો, પણ આરે કરીને પેહેલાં કાણાં કોચે છે, ને તેમાં સોયાએકરીને શીવે છે. શીવવાની દોરીને પેહેલાં મીણુ પાય છે. જોડાની એડીમાં ચામડાની બે ત્રણ ચકતીઓ મૂકીને શીવી લે છે, તેથી એડી ઉંચી હોય છે. ધણુંકરીને સઘળા જોડાને આગળ આંચ ને પાછળ ખડા હોય છે, ને મોંઆગળ ફૂલ હોય છે, તેની રેરાને કે ચામડા કોર બાંધે છે.

જોડા ધણી તરેહના થાય છે. તેમાં આ દેરામાં મીરજાઈ, દખણી, મુગલાઈ, પિરોરી, ગામડીઆ, સપાટ, ને ચંપલ, એ ધણા ખરા વાપરવામાં આવે છે.

પાઠ ૯૮. જોડા.—ભાગ ૨.

ઉચલાવડું પાળ સુખતળી

મીરજાઈ જોડાની આંચ ખેઠેલી અને બે, ત્રણ, ચાર આંગળ પોહોળી હોય છે. દખણી જોડાનું ખાલું સરખું પોહોળું હોય છે, ને

ચાંચ મગની રીંગ જોવી પાતળી હોય છે ; ૬૫ણી જોડાનું ખાલું કોથળીની પેઠે અવળું શીવીને પછી ઊંચલાવી નાંખે છે, એટલે સવળું થાય છે. પિરોરી જોડો ખાલાના મોંઆગળથી સાંકડો થતો થતો ચાંચઆગળ ધણો સાંકડો થઈ જાય છે. એની ચાંચ ઉંચી રહે છે, મીરજાઈની પેઠે ખેડેલી નથી હોતી. એ પણ ઉંચલાવેલો હોય છે.

ગામડીઆ જોડાનું ખાલું એકસરખું પોહોળું ને પાંચ છ આંગળ લાંબું હોય છે. તેની ચાંચ જડી ને ટુંકી હોય છે. એ સધળી જાતના જોડાને ખાલાને લગતી તળીઆઉપર ખાંચે ત્રણ ત્રણ આંગળ ઉંચી ચામડાની પાળ હોય છે, એ પાળની કોર બાંધેલી હોય છે જો કોર બાંધેલી ન હોય તો એ પાળ વહેલી કાઢી જાય. સપાટને ખાલાં ચામડાનાં હોય કે લગડાનાં હોય, પણ તેને ચાંચ, પાળ, કે ખડા કાંઈ ન હોય. ચંપળને તળીઆં હોય ને અંગુઠા ને આંગળી મિરવવાને ચામડાના ગાળા હોય, પણ એને ખાલાં, ખડા, કે ચાંચ કાંઈ હોતું નથી.

જોડામાં પગનો મેલ તથા કફ વ ન લાગે તેથી માંહે જોડાના તળીઆના ઘાટની મુખતળી ધાલે છે. તે જ્યારે ગમે ત્યારે કાઢીને માંહે કાદવ કચરો મિગો થઈ ખેંચી ગયો હોય તે ખંખેરી નંખાય. વળી એથી નીચલું ચામડું ખુંચે નહીં. જોડા આપણા પગનું રક્ષણ કરે છે. તે પહેર્યા હોય તો કાંટા ન ભાગે, પગનું તળીડું ન ધસાય, ને દાઝે નહીં. વળી પગે કાંકરા ન ખુંચે, પગને કચરો કે પાણી ન લાગે, ઠોકર ન વાગે, ને જન જનાતર ન કરડે, માટે નાના મોઢા સૌએ જોડા પહેરવા.

પાઠ ૯૯. કેફવિષે શીર્ણમળ.

અથોક પિંડં ખીચ કુઠમ કીચ કાયા ગરથ ઝાંક

પ્રમાણિકા છંદ.

તન કેરી ચીજ પીછંએ, વીચારી કામ કીછંએ ;

વધે વડાઈ લોકમાં, સદા વસો અરોકમાં ;

સવાદ કેક્રમાં કરો, વિચારજો નથી વસ્યો ;
 અસુખ થાય ઊલટું, મેંજે ન કામ મેંજે ;
 અચીત માનજો ખરું, પદું છું વેણ પાધરું ;
 કરેજ કેક્ર ને ધણી, ધટેજ બુદ્ધિ તેતણી ;
 ભરાય પિંડ પાપથી, છપાય કેશી છાપથી ;
 વિચારી કેક્ર છોડશે, પ્રભુજીં પ્યાર જોડશે.

ક. ૬૦ ડા.

કુંડલીઓ.

ક્રીંધી કેક્ર નર કેશીએ, ચાલ્યો ચૌટા ખીચ,
 ઠામ કુઠામ ગયો પડી, નહીં ચેત્યો તે નીચ,
 નહીં ચેત્યો તે નીચ, ક્રીચ લપટાણી કાયા,
 ગર્થ હતો ને ગાંઠ, મૂંરખ ખોઈ ખેઠો માયા,
 કહે કવિ દલપતરામ, પદવીં નિર્લજ રિર લીધી,
 ફોફટ થયો ફજેત, કેક્ર કેશીએ ક્રીંધી.

પાઠ ૧૦૦. માણસ ઉપર હેત રાખવા વિષે.

સાવું શત્રુતાઈ. મિત્રતાઈ સદાઈ સજનાઈ
 • • ભેળવું વાસના સુખદાઈ દેવ

• મનહર છંદ.

અરે બાઈભાઈતમે સર્વથી સગાઈ સાહી
 રાખો તજી શત્રુતાઈ મિત્રતાઈ જનમાં ;
 જેવાં સગાં બેન ભાઈસંપીને વસે સદાઈ,
 બહાવાં ન કદી લડાઈને જણાઈ જનમાં ;
 એવી સજનાઈ સાહી હુઆઈડગાઈતજી.
 ભેળવી ભલાઈતણી વાસના વચનમાં ;

મળે સુખદાર્ઢ માન, ટળે દુખદાર્ઢ દેખ,
માટે લો મીઠાઈ જીમે તેથી સુખ તનમાં.

ક. ૬૦ ૫૦

પાઠ ૧૦૧. દાડમ.

ખટપટ

ટાલક

કોઈ ગામનો પટેલ પાસેના કસબામાં ગયો હતો. ત્યાંથી પાછો આવ્યો, તેવારે ત્રણ દાડમ લેતો આવ્યો. એને ત્રણ છોકરા હતા તેમને બોલાવીને એક એક આપ્યું. છોકરા હરખાતા હરખાતા લઈને દોડી ગયા. ગામમાં દાડમ મળે નહીં, માટે કોઈ લાવે તો નવાઈ જેવાં ગણાય; વળી પટેલ ઘણું મીઠાં જોઈ વધારે મૂલ ખરચી લાવ્યા હતા.

મૂંઝવણના સવાની વેળા થઈ, ત્યારે પટેલ છોકરાને પૂછ્યું, કેમ આપુ, દાડમ કેવાં હતાં ? તમને ભાવ્યાં કે ?

વડાએ કહ્યું, ખહુ સારાં હતાં, બાપા. મારા દાડમના ઢાળિઆ તો મેં રાખી મેલ્યા છે. ચોમાસું આવશે ત્યારે તેને વાડામાં રોવીશ કે આપણે ઘેર દાડમડી થાય.

પટેલ બોલ્યા, “ ઠીક કર્યું ખેટા, ખહુ ડાહપણનું કામ કીધું ; સારા ખેડૂત હમેશાં આવતા વરસની ફિકર રાખે છે.”

બાળાએ કહ્યું, બાપા, હુંએ ડાહ્યો કેં નહીં ? મારા બાઈએ છોડાં નાંખી દીધાં તે લાવી મેં ઘરમાં મેલ્યાં, કેમકે જીએ મને કહ્યું હતું કે એ ચોસડના કામમાં આવે છે. વળી મારે દાડમ પણ મેં વેચ્યું તેનાં એટલા પૈસા આવ્યા છે કે હું શહેરમાં જઈશ ત્યારે તેનાં ત્રણ ચાર દાડમ મળશે. ઠીક કે નહીં બાપા ? બાપે કહ્યું, ઠીક તો ખરું, પણ તું એમ કરે તે મને ગમે નહીં. છોકરાં સંભાળ રાખે એ તો ઠીક, પણ છોકરાં વેચી વેચી પૈસા જોડવાની ખટપટમાં પડે એ નહીં. એથી તેઓ લોભીઆં થાય છે.

ત્રીજા છોકરાબણી જોધને પટેલ બોલ્યા, મોહન, તે કેમ કહ્યું? મોહને જવાબ દીધો, બાપા, આપણી પાડોશમાં કાનજી કાકાનો દીકરો મોરાર આજ બે ત્રણ મહિના થયાં માંધે છે, ને તે કંઈ ખાઈ શકતો નથી, ને તરશ લાગી તરશ લાગી, ખૂમ પાડ્યા કરે છે, તેને આપી આપ્યો. તેને એથી બહુ સુખ થશે, નહીં વાર બાપા? તે તો લેતો નહોતો, પણ તેના આઠલાઉપર મેલ્લું હું આવતો રહ્યો.

ત્યારે બાપે કહ્યું, કહો છોકરા, તમારામાંથી દાડમ સૌથી સારે માર્ગે કોણે વાપર્યું ?

સૌ બાલી ઉઠ્યા, મોહનભાઈએ, મોહનભાઈએ.

મોહન કાંઈ બોલ્યો નહીં. પણ તેની માએ પોતાની છાતીએ દાબી હરખથી બચ્ચીઓ કરી, ત્યારે તેને સો દાડમ આધાજેટલી ટાઢક વળી.

પાઠ ૧૦૨. શિંખાલ ને વકરો.

એક શિખાળ ને બકરો ચાલ્યા જતા હતા. તે દહોડે તાપ બહુ પડતો હતો તેથી બેઉ તરસ્યા થયા. પાણીની શોધ કરતા હતા, એટલે તેમણે એક ખાઈ દીઠી; તેમાં પાણી હતું તે જોધને બંને જાણે માંહે ભુસ્કો માર્યો. તે પાણી પીને તરશ મટાડી, પણ હવે કેમ બહાર નીકળવું તેને મોટા વિચાર પડ્યો. તેમણે ધણી જુગતી કરી પણ કાંઈ લાગ ફાવે નહીં. છેલ્લે તે લુચ્ચા શિખાળે કહ્યું કે આપણે નીકળવાનો એક ઉપાય છે, તે એ કે તું તારા પાછલા પગઉપર ઉભો રહે, ને આગલા પગ આંધના કરાડાસાથે ટેકાવે, તો હું તારા શીંગડાં ઉપર ચડીને બહાર નીકળી જાઉં. હું ઉપર ગયો એટલે તારાં શીંગડાં આલી ઉંચકી લેતાં મને કાંઈ વાર નથી. તે બોળે બકરે વાઢ ખરી માની, પણ એટલો વિચાર ન કીધો કે શિખાળમાં મને ખેંચી ફાટવાને જોર નથી. પછી તે તે પ્રમાણે ઉભો રહ્યો, ને શિખાળ તેના શીંગડાંપર ચડીને ફૂદકો મારી બહાર નીકળી ગયો. નજતી બકરો બોલ્યો કે મને ખેંચી લે. ત્યારે શિખાળે ઉપર ધીધો કે

મૂરખા, તારાં આટલાં વરસ પાણીમાં ગયાં. જો તારી દાદી વધી છે તેટલી અકલ વધી હોત તો તને વિચાર આવતજ કે તને કાઢતાં ઘણુંજ કઠણ પડે, માટે તારો જીવ ઉગારવાને મારો જીવ જોખમમાં નહીં નાંખું, તોપણ જો તું જીવતો રહ્યો તો મારી આટલી શીખામણુ પ્રમાણે ચાલજે કે કોઈ ખાડામાંથી બહાર કેમ નીકળાશે તેનો વિચાર કરીને માહે કૂદકો મારવો. એ શીખામણુ ત્યાં એક ગાય બેઠી બેઠી સઘળું જોતી હતી તેણે સાંભળી, ત્યારે તે બોલી કે હુમ્મ્યા ને આપમતલખી શિઆગના જેવી પરમેશ્વર મને ખુદિ નહીં આપો ; ગમેતો બોળા ને મૂરખ બકરા જેવી ખુદિ આપો, કેમકે હોમ્મ્યાને હુમ્મ્યા લેજે તેકરતાં મૂરખ લેજે તો ફિકર નહીં.

પાઠ ૧૦૩. એક પૈસાની વાત.—ભાગ ૧.

જે પૈસાની વાત કહું છું તે બીજા પૈસા તમે રોજ જુઓ છો તેવોજ હતો, પણ નવો તેથી ઉજળો ને અળકતો હતો. પૈસો થયા પેહેલાં તે તાંબાનો કકડો હતો. જમીનમાંથી ખોદી લાવી તેને મોઢી બકીમાં ગાળ્યો ; ગાળીને તેનું જોઈએ તેવું જાડું પતરું ધડ્યું. એ પતરાને ગોળ કાપીને તેપર સરકારી છાપ પીડી.

છાપ પાડવી એટલે એક ચીજને બીજી ચીજઉપર દાખોં તેનો આકાર પાડવો. લેખણુ કે બીજું કશું તમારી ચામડીપર ચાંપશો, તો તમારી ચામડીપર છાપ એટલે આકાર પડશે. તાંબાના ગોળ કકડા કરી તેપર સરકારી સિફેવતી છાપ પાડે ત્યારે તે પૈસો થાય.

એ પૈસાની એક છોકરાએ ગાંધીને હાટે જઈ કાળી દરાખ લીધી, તેથી તે પૈસો ગાંધીના ગદ્દામાં બીજા મેલા ને જૂના પૈસામાં પડ્યો. એવામાં એક માણસે આવી સાત પૈસાની શાકર લોધી ને ગાંધીના હાથમાં બે આની મેલી. ત્યારે ગાંધીએ એક પૈસો પાછો આપ્યો તે પેલો નવો હતો તેજ હાથ આપ્યો.

એ પૈસો નવો ને ચળકતો હતો તેથી તેણે વિચાર્યું કે એ પૈસો મારી કાઢીને આપીરા, તો તે રાજી થશે. રસ્તામાં કોઈ બાઈમિંધ મળ્યો; તેની સાથે વાતો કરતો કરતો ચાલ્યો. ગજવામાં કાણું હશે તેમાંથી તે નીકળી પડ્યો, તેની કાંઈ ખબર પડી નહીં, તેથી ઘેર જઈને જીત્તે છે તો પૈસો મળે નહીં.

કેટલાંક છોકરાં નિરાજેથી છૂટીને જોઈ રસ્તે રમતાં રમતાં ઘેર જતાં હતાં, તેમાંની ડહી નામે છોડીની નજરે એ પૈસો પડ્યો. જીત્તો! જીત્તો! તે બોલી, આ શું છે? એમ કહી પૈસો જાચી લીધો.

હવે એ પૈસો કોનો એની તકરાર થવા માંડી. ડહીએ કહ્યું, મને જડ્યો, માટે મારી પાસે રહે. ખીજાં બોલ્યાં, તને જડ્યો ખરો, પણ અમે તારીસાથે હતાં માટે અમારો પણ ભાગ. એના ચણા લઈ વહેંચી આઈએ.

ડહીએ કહ્યું, એ તો ઠીક. પણ એ પૈસો આપણને જડ્યો માટે આપણે ન થઈ ગયો. એ મારોએ નહીં ને તમારોએ નહીં. કોઈનો પડી ગયો છે, માટે તેને શોધી કાઢીને આપીએ.

પાઠ ૧૦૪. એક પૈસાની વાત.—ભાગ ૨.

• • • • • સુંઠવડું • • • • • સેતોખડું • • • • • હરખાડું

નાથાએ કહ્યું, તે કોણ જાણે કોણ હશે. આપણે ક્યાંથી શોધી કાઢીએ?

ડહી બોલી, ત્યારે હીંડો, મહેતાજીને પૂછીએ, ને તે હા કહે તો તેનું આવાનું લઈ વહેંચી આઈએ. પણ પેહેલાં કંઈ પૂછપાછ તો કરીએ. આ શરીમાં ઘેરેઘેર પૂછતાં જઈએ કે કોઈને પૈસો ખોવાયો છે.

ડહી હાથની ઓખી હતી, પણ તેના સાથી તેવા નહોતા. તે શરીના કોઈ માણસનો પૈસો ડર્યો નહીં, ત્યારે સૌએ કહ્યું, હવે

પૈસો લાવ, ખાવાનું લઈ ખાઈએ. ડાહી ખોલી, જરા ધીરજ રાખો, કાલસુધી વાટ જોઈએ. જેનો ગયો હશે તે કદાપિ પૂછતો પૂછતો આવશે. એ કોઈને ગમ્યું નહીં, ને લડવા લાગ્યાં. સૌ મળી તેના હાથમાંથી પૈસો ઝુંટવવા મંડ્યાં. એટલામાં એક જણે આવીને પૂછ્યું, તમે કેમ વઢો છો ? એ છોડીને શાસાર કાયર કરો છો ? નાથાએ જવાબ દીધો, એક પૈસો રસ્તામાંથી જડ્યો તે પોતે રાખે છે. અમે જોડે હતાં તોપણ ભાગ નથી આપતી.

ડાહી ખોલી, જુઓ ભાઈ, હું કહું છું કે તે અમારો કોઈનો નથી. અમને રસ્તામાંથી જડ્યો માટે એ ખોનાર ધણી જડે ~~અમારા~~ અમ નફી જણાય કે તે નહીં જડે ત્યાંસુધી હું રાખું.

પેલે માણસે કહ્યું, તું ભલી છોડી છે. જોઈ એ પૈસો મારો તો નથી ? થોડી વારપર હું એ રસ્તેથી જતો હતો તેવારે મેં એક પૈસો પાડ્યો હતો. તે નવો ને ચળકતો હતો, ને હજીએ જોડું તો આગળું.

તેવોજ ડાહીએ મૂડી ઉઘાડી પૈસો દેખાડ્યો. તેણે કહ્યું, એજ મારો. તે રાખી મેલ્યો એ બહુ સારું કર્યું. જડ્યો માટે તમારો થઈ ગયે એમ નથી ; ને એનો ધણી મળે એવું ત્યાંસુધી લાગે, ત્યાંસુધી તમારાથી અરચાય પણ નહીં. હું એ પૈસો મારો દીકરીને આપવાનો હતો, પણ હમણા રસ્તામાં એક નાનો છોકરો મળ્યો તે જુએ રમે છે. તેની મા એવી માંદી છે કે ઉઠાવું નથી. એ પૈસાનું તેને ખાવાનું અપાવીશ. તારે જોવું હોય તો હીંડ, અહીં પાસે છે. જો પૈસો તને જડ્યો, તેથી એક જુએ મરતો છોકરો સંતોષાશે. એથી તું બહુરાજી થઈશ, નહીં છોડી ?

ડાહી ધણી હરખાઈને તેની જોડે ચાલી.

પાઠ ૧૦૬. એક પૈસાની વાત.—ભાગ ૩.

પેલો છોકરો ઉભો હતો ત્યાં આવી તેના હાથમાં પૈસો મેલ્યો. એ ડાહીયાએ નાનો હતો. તે પૈસો લઈ ખુરા થયો નહીં, કેમકે પૈસાનું

શું કરવું એની તેને ખબર નહોતી. તેણે કહ્યું, હું ધણો થાકી ગયો છું, જૂલો પડ્યો છું, ને મને જૂખ લાગી છે.

પેલા માણસે ડાહીને કહ્યું, બેન, મારે ઉતાવળનું કામ છે, માટે હું જઈ છું. તું એને કંઈ ખાવાનું અપાવજે, ને જોઈ જોડે ઘેર પહોંચતો કરજે. આવડો નાનો છોકરો વેગળેથી નહોં આવ્યો હોય, કંઈ આટલામાંનો જ હશે. ડાહીએ કહ્યું ઠીક. વળતી તે છોકરાને ચોરામાં તેડી ગઈ. ચાલતાં ચાલતાં ડાહીએ પૂછ્યું, તારું નામ શું? છોકરે જવાબ દીધો, કાશીઓ.

~~ડાહી~~—તારા ખાપનું નામ શું?

કાશીઓ—મને ખબર નથી.

ડાહી—તારું ઘર ક્યાં છે?

કાશીઓ—(રોધને) ઝાંપાની પેલીમર આધે. મારી મા ખાટલ પડી છે. હું જૂખો બહુ થયો છું, માટે ખાવાનું રોધવા નીકળ્યો. હોંડતાં હોંડતાં જૂલો પડ્યો.

ડાહી—તારો ખાપ ક્યાં છે?

કાશીઓ—મારે ખાપ નથી. મા ખાટલ પડી છે. મને ઘેર કોણ પહોંચાડશે? (એમ કહી રોવા લાગ્યો.)

ડાહી—રોના, ખાપુ, રોના, મારે ઘેર ચાલ; મારા ખાપા બહુ સારા છે તે તુને તારી માકને મૈલી આવશે. જો આ પૈસો કેવો સારો છે? પેલી નેમચંદની દુકાન આવી, ત્યાંથી એના સેવમમરા લઈશું તે તું ખાજે, ને મારા ખાપા આવે ત્યાંસુધી ઘેર રહીને થાક ખાજે.

ડાહીએ પોતાની ઓઢણીને છેડે આંસુ લોહી નાંખ્યાં, ને નેમચંદની દુકાનેથી પેલા પૈસાના સેવમમરા અપાવ્યા.

એ રીતે એક છોકરાએ દરાખ લઈ ગાંધીને એક પૈસો આપ્યો, તે ગાંધીએ પોતાના ગદ્દામાં નાખ્યો, ને પછી પેલા માણસને આપ્યો; તેણે રસ્તામાં પાડ્યો; તે ડાહીને જડ્યો; ડાહીએ તેના ધણીને પાછો આપ્યો; તે ધણીએ ગરીબ કાશીઓને આપ્યો.

પછી કાશીએ તેના નેમચંદની દુકાનેથી સેવમમરા લીધા, ને પૈસો નેમચંદના ગણામાં પડ્યો. ડાહી કાશીઆને પોતાને ઘેર તેડી ગઈ, ને બેસાડ્યો. સેવમમરા આધા, પાણીપાણી પીધું, ને થોડીવાર થાક આધો, એટલે ડાહીનો બાપ ઘેર આવ્યો. તેણે સર્વ વાત બધી ત્યારે તે કાશીઆને તેની માકને મૂકી આવ્યો.

પાઠ ૧૦૬. અટકચાળો જીવો.

અડપલો	* ડારો	ડબી	ઝૂમી	† ધૂંબ
શંકડો	ધાર	ચૂરા	ચશ્મા	‡ ખાડાળાં

દોહરો.

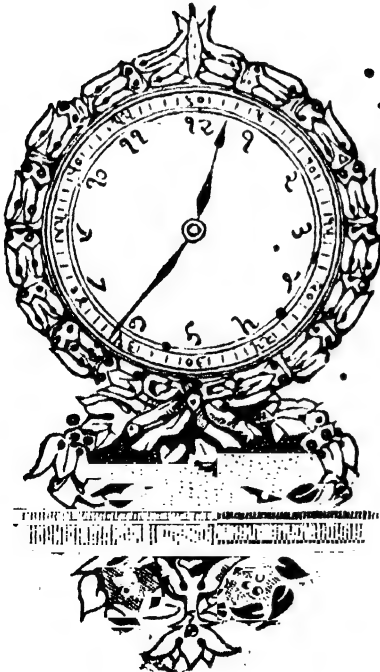
- એક અડપલો છોકરો, જીવો જેનું નામ ;
અતિરો કરતો અડપલાં, જઈએ સે જે ઠામ. ૧
- કાગળ કાં લેખણ છરો, જે જે વસ્તુ જોય ;
ઝલિ ઝૂમી ઝડપથી હીરાજેવી હોય. ૨
- નાના કહી માને નહીં, કહ્યું ન ધારે કાન ;
એને પણ દિન એકમાં સર્વ વળી ગઈ સાન. ૩
- ડોસો ચશ્માં ડાબલી મેલી ચડીઆ માળ ;
અતિ આનંદે અડપલે, તે લીધાં તલ્કાળ. ૪
- ચશ્માં નાક ચડાવીઆં, ખાડાળાં તે ખૂબ ;
ડાબલી લીધો દેખવા, ધારીને ચગ ધૂંબ. ૫
- ઢોલું ન હતું ઢાંકણું, જ્યારે કીધું જોર ;
ઊઘડતાં તે ઊછળ્યું, કીધો શોર બકોર. ૬
- આખા મોંઝિપર પડી, તેમાંથી તપખીર ;
કાંકાં મારે કાંકડો, ધારી ન શક્યો ધીર. ૭

* ડારો એટલે ધમકી. † ધૂંબ એટલે ધબ. ‡ ખાડાળાં એટલે ચપટાં.

અશ્માં નાંખ્યાં ચોકમાં, છીં છીં છીંકો ખાય ;
 થાક્યો તે ધૂ ધૂ કરી, જીવો રોતો જાય. ૮
 ચોળે ત્યાં તો ચોગણો, આંખે અંધો થાય ;
 ડોસે દીઠો દીકરો, અશ્માંના ચુરાય. ૯
 ડોસે ડરો દર્દ કહ્યું, હસવું ને થઈ હાણુ ;
 લાડકડા એ લાગનો, જીવા છું તું જાણુ. ૧૦
 અશ્માં તો વશમાં થયાં, ડાંખે વાળ્યો દાટ ;
 જીવે ફરીને જીવતાં ધડ્યાં ન એવો ધાટ. ૧૧

૩૦ ૬૦ ૩૦ •

પાઠ ૧૦૭. ઘડીઆલ.—ભાગ ૧.

મહેતાજી — કેરાવ-
 લાલ, તમે ઘડીઆળ
 દીડી છે ? તે તમને જો-
 તાં આવડે છે ?

કેરાવલાલ—હા જી,
 અમદાવાદ ગયો ત્યારે
 જોઈ હતી. તેપર અં-
 ગ્રેજી આંકડા ૧, ૨,
 ૩, ૪, એવા પારલગી
 મોડેલા હતા. તેમાં નાનો
 ને મોટો એવા બે કાંટા
 ફરતા હતા. નાનો કાંટો
 ફરતો ફરતો જો આંકડા-
 પર આવે, તેટલા કલાક
 વાગ્યા એમ કહેવાય.

મહેતાજી—ઠીક, પણ
 તમે બધાએ કાંઈ ઘડી-
 આળ દીઠું નહીં હોય,

મોટા આ પાસે ચિત્ર છે તેઉપરથી હું તમને જોતાં શીખવું છું. જુઓ, આ ચિત્રમાં ખેતડી લીટીરી કુંડાનું પાડવું છે તેના બરાબર સાઠ ભાગ કરી તેપર પાંચ પાંચ ને અંતરે, ૫, ૧૦, ૧૫ એવા સ્ક્રલગી નાના આંકડા મારેલા છે. એ ભાગ જમણેથી ડાબા ગણાય છે. બધા ઘડીઆળમાં કાંઈ એવા આંકડા મારેલા હોતા નથી, પણ મોટા આંકડા બારસુધી લખેલા છે તેવા હોય છે. પાંચ ભાગે ૧, દસે ૨, પંદરે ૩, એવા મોટા આંકડા મારેલા છે. મથાળે બાર લખેલા છે, જોયા, હરીલાલ ? આ ચિત્રમાં એવિના ખીખું કંઈ છે કે ?

હરીલાલ—એ કાંટા પાડેલા છે સાહેબ, તેમાં એક લાંબો છે ને એક ટુંકો છે.

મહેતાજી—લાંબો કાંટો એક કલાકમાં બધું કુંડાનું ફરી વળે છે. જો સાઠઆગળ હોય તો એક ભાગ ચાલતાં એક મિનિટ લાગે, બે ચાલતાં બે મિનિટ લાગે, અને એ રીતે જેટલા ભાગ ચાલે તેટલા મિનિટ જણાવા. જો ૨૦ આગળ હોય તો ૬૦ થી નીકળ્યાને એને ફેટલી મિનિટ થઈ, કેરાવલાલ ?

કેરાવલાલ—૨૦ મિનિટ.

મહેતાજી—બહુ સારું, એ લાંબા કાંટાને મિનિટ કાંટો કહે છે. હવે મિનિટ કાંટો સાઠથી નીકળીને પાછો તે જગાએ આવે છે, તેટલામાં ટુંકો કાંટો નાના પાંચડાઉપર અથવા મોટા એકડાઉપર આવે છે, તેમજ લાંબો પાછો ખીજી વાર ૬૦ થી નીકળીને ત્યાંનો ત્યાં આવે છે, એટલે ટુંકો કાંટો નાના ૧૦ અથવા મોટા બગડા ઉપર આવે છે.

હવે જાણે બેડ કાંટા બપોરે બરાબર બારઉપર છે, તો એક કલાકમાં લાંબો કાંટો ફરીને બારઉપર પાછો આવશે, ને ટુંકો મોટા એક આગળ આવશે, ત્યારે વ્યાપણે કહીએ કે એક વાગ્યો. તેમજ ટુંકો કાંટો મોટા ચોગડાઉપર હોય ને લાંબો બારઉપર હોય, તો ચાર વાગ્યા એમ કહેવાય. ટુંકા કાંટાને કલાક કાંટો કહે છે, કેમકે તેથી કલાક માલમ પડે છે.

પાઠ ૧૦૮. ઘડીઆઠ. — ભાગ ૨.

કેશવલાલ—પણ સાહેબ, તમે કહ્યું તે રીતે તો અપોરથી કલાક ગણાય છે, અને મધરાતથી નથી ગણાતા.

મેહેતાજી—મધરાતે એ બેઠ કાંટા ક્યાં આવે છે વાર ?

કેશવલાલ—અપોરપછી બાર કલાકે, મધરાત, ત્યારે ટુંકો કાંટો બારથી નીકળીને પાછો ફરીને બારપર આવશે, અને લાંબો પણ ત્યાં, એટલે બારપર આવશે, એટલે બેઠ કાંટા પાછા બારઉપર એ-કલા થશે.

મેહેતાજી—ત્યારે મધરાતપછા ફરીને કલાક એક, બે, ત્રણ એ રીતે ગણાશે. ઓવીરાસુધી એકી વારે ગણવાને ડેકાણે બે વાર બાર ગણાય છે.

હરીલાલ—એમ ગણતાં તો આર બે વાર વાગશે. ત્યારે આપણે કેમ જાણીએ કે કયા આર ?

મેહેતાજી—દિવસ હોય તો દિવસના આર કહેવાય, અને રાત હોય તો રાતના આર.

કેશવલાલ—પણ બરાબર આર ન વાગ્યા હોય ત્યારે ?

મેહેતાજી—બહુ સારો સવાલ પૂછ્યો. જો કલાક કાંટો મોટા બાર અને એકની વચ્ચે હોય ત્યારે આપણે જાણીએ તો બરા કે બાર વાગી ગયા છે, પણ એકનીથી વાગ્યો ; પછી નક્કી કરવાને મિનિટ કાંટો જોવો ; જો તે નાના ૩૬ ઉપર હોય તો બારની ઉપર છત્રીરા મિનિટ થયા એમ જાણવું.

કલાકના સાઠ મિનિટ; ત્યારે પા કલાકના ૧૫, અને અરધાના ત્રીસ થાય, માટે જો મિનિટ કાંટો નાનાં ૧૫ એટલે મોટા ૩ ઉપર હોય, તો સવા આર વાગ્યા કહેવાય—જો ૩૦ અથવા મોટા ૬ આગળ હોય, તો સાડા આર થયા ; જો ૪૫ અથવા મોટા ૯ ઉપર હોય, તો પોણા પાંચ કહેવાય.

ઘડીઆળ જોતાં ઝટ માલમ પડશે કે ૧૨ થી ૩ સુધી આપ્પા ટુંકાજાનો પા ભાગ છે, ૧૨ થી ૬ સુધી અરધો ભાગ છે, માટે

મિનિટ ગણવાવગર ઝટ જોતાં ખખર પડશે કે પા, અપરો, કે પોણા કલાક કયો છે.

હવે એના ઉપર ખીજી જોટલી વધારે મિનિટ હોય, તે ગણીને કહેવી. જકલાક કાંટો ચાર ને પાંચની વચ્ચે હોય અને મિનિટ કાંટો પાંત્રીસ મિનિટપર હોય, તો સાઠ ચાર ને પાંચ મિનિટ કહેવાય છે, આગીરાપર હોય તો સાઠ ચાર ને દસ કહેવાય.

પાઠ ૧૦૯. ઋતુઓનું વર્ણન.

શીતળ પાનખર તંબોળ શાલ સરોવર
વનસ્પતિ વણતોલ મહાર ખેતીકાર આપડીઓ

ઓપાઈ.

- શિઆળે શીતળ વા વાય, પાનખરે ધજી પેદા થાય ;
પાકે ગોળ કપાસ કઠોળ, તેલ ધરે આવે તંબોળ. ૧
- ધરે રાશરિ ડગલી શાલ, ફોટે ગમીય તણા પગ ગાલ ;
ધટે દિવસ ઘણી મોટી રાત, તનમાં જોર મળે ભલી ભાત. ૨
- ઉનાળે ઉંડાં જળ જાય, નદી સરોવર જળ સૂકાય ;
પામે વનસ્પતિ સૌ પાન, કેસુડાં રૂડાં ગુણવાન. ૩
- સાગ હોજ કુતાર ખાગ, ખાગ અંદન પંખા લાગ ;
ખોલે કોયલ મીઠા ખોલ, તાપ પડે તે તો વણતોલ. ૪
- ઓમાસું તો ખાસું ખૂબ, દીસે દુનિઆ ડૂબાડૂબ ;
લોક ઉચારે રાગ મહાર, ખેતર વાવે ખેતીકાર. ૫
- અંપા અંખેલી જૂંઘજાય, ફૂલ ગુલાબ ભલાં ફૂલાય ;
છત્રી ઓમાસે મુખમાઠ, આપડીઓ હીંચોળા ખાઠ. ૬

પાઠ ૧૧૦. લાવરી અને તેનાં વચ્ચાં.—ભાગ ૧.

લણવું

નચિંત

ફોકટ

એક લાવરી જે એતરમાં રહેતી હતી તે એતર પાક્યું ઓટલે તેને ચિંતા થઈ જે મારા બચ્ચાંને પાંખો આવ્યાપેહેલાં જે એતરવાળો એતર કાપવાને આવશે તો કેમ થશે ? પછી તે રોજ ચારે આણવા જાય, ત્યારે બચ્ચાંને કહેતી જાય જે મારી પછવાડે કોઈ કાંઈ બોલે, તો તે સઘળું માળે આવું ત્યારે મને કહેવું, હો. એક દિવસ એતરનો ધણી એતરમાં આવીને મોતાના છોકરાને કહે કે હું જાણું છું કે આ એતર પાક્યું, હવે લણવું જોઈએ. માટે તું કાલે સવારમાં જઈને આપણા આડોશીપાડોશીને કહી આવજે કે લણવાસાર આવે. આ સઘળું તે બચ્ચાંએ મા ઘેર આવી એટલે તેને કહ્યું, અને બોલ્યાં કે મા, હવે તું અમને ઉતાવળી અહીં આંધી ખીજે ડેકાણે લઈ જ. મા બોલી બચ્ચાં, નચિંત રહો, કાંકે એતરના ધણીએ એતર લણવાનો ભરોસો પાડોશીઉપર રાખ્યો છે, તેથી હું જાણું છું જે કાલે કાપણી થશે નહીં. ખીજે દિવસે લાવરીએ જતી વખત બચ્ચાંને રોજની પેઠે કહી મેલ્યું હતું, તેઉપરથી તે એતરનો ધણી શું બોલે છે તે સાંભળવાને ટાંધીને રહ્યાં હતાં. એટલામાં તે એતરનો ધણી આવ્યો, અને જેને બો લાવ્યાં હતાં તેની વાટ જોઈ રહ્યો, પણ કોઈ આવ્યું નહીં, અને તડકો પણ થયો. ત્યારે તે છોકરાને કહે, અરે પાડોશીઉપર વિશ્વાસ રાખ્યામાં કાંઈ માલ નથી, માટે હવે તું એવું કર કે આપણાં સગાં અને ભાઈભાંડુને જઈને કહી આવ કે તે સવારમાં વેહેલાં ઉઠીને એતરની લણણી કરવાને મદદ આવે. તે સાંભળીને બચ્ચાં ધણાં ખીજાં, અને મા આવી એટલે તેમણે તે સમાચાર માને કહ્યા. ત્યારે તે બોલી, એવું છે તો તમે ખીશોમાં, રામાટે જે સગાંની ચિંતા રાખીને તેમનાં કામમાં પ્રેમ એવું બનવું કાણુ, માટે એ પણ એનું કહ્યું ફોકટ જશ.

પાઠ ૧૧૧. લાવરી અને તેનાં બચ્ચાં.--ભાગ ૨.

ધારણા

એવી રીતે અમ્યાને ધારણા દીધી, અને ચારો ચરવા જતી વખત તેમને કહી મૂક્યું કે હવે આજ એ એતરવાળો જે બોલે તે મન દબને સાંભળજો, અને હું આવું ત્યારે મને કહેજો. ત્રીજે દહાડે એતરનો ધણી ધણી વારંમુધી સગાંવહાલાંની વાટ જોઈને બેસી રહ્યો, પણ તે કોઈ આવ્યું નહીં. પછી તે છોકરાને કહે કે કાંઈ ચિંતા નહીં, બીમા, કલે સવારે દાતરડાં ચારાં તૈયાર કરી મેલજે, આપણે આપણે હાથેજ કાપીશું. એ ખખર અમ્યાંએ માને કહી, એટલે તે બોલી, અમ્યાં, હવે આપણે અહીંઆં રહેવું નહીં, શામાટે કે કોઈ માણસ પોતાનું કામ પડે કરવાને નીકળે તો તે ધણુંકરીને પાર પાડે. પછી તેણે પોતાનાં અમ્યાં ત્યાંથી તરત કાઢીને ખીજે ઠેકાણે મેલ્યાં. ખીજે દહાડે એતરનો ધણી અને તેનો છોકરો બે જણે આવીને એતરની કાપણી કરી.

એ વાતઉપરથી સમજવું કે કાંઈ કામ કરવું હોય તે જાતે કરવું. ખીજને ભરોસે રહીએ કે તે આવીને કરશે તો તેમાં કંઈ વળે નહીં ; કહેવત છે કે “આપ મુખા વિના સ્વર્ગે ન જવાય.” તેમજ વળી ખીજ કહેવત છે કે “મેષ સમાન જલ નહીં, અને આપ સમાન બલ નહીં.” એટલે ખીજું ગમે તેટલું પાણી એતરમાં રેર પણ વરસાદથી જેવું પાકે તેવું કરાથી ન પાકે, તેમ આપણું કામ કરવામાં પણ પોતાનું ખજ અથવા પોતાની નજર જેટલું કરે છે તેટલું ખીજઉપર ભરોસો રાખ્યાથી થવું નથી.

પાઠ ૧૧૨. કવિતાની રીત.--ભાગ ૧.

ગુર	લઘુ	હ્રસ્વ	દીર્ઘ
થડકવું	અનુસ્વાર	ગણ	માત્રા

કવિતા બનાવનારે પ્રથમ ગુર અને લઘુ એવા બે અક્ષરના બિંદુ છે, તે જાણવા જોઈએ.

હરેક અક્ષરમાં કોઈ પણ સ્વર હોય છે, તેમાં જે અક્ષરમાં જુસ્વ સ્વર હોય, તે લઘુ અક્ષર કહેવાય, અને જેમાં દીર્ઘ સ્વર હોય, તે ગુરુ અક્ષર કહેવાય; જેમકે ક, કિ, કુ, એ લઘુ અક્ષર છે, અને કા, કી, કુ, કે, કૈ, કો, કૌ, એટલા ગુરુ અક્ષર છે. વળી જોડાક્ષરથી પેહેલો લઘુ અક્ષર હોય, પણ તે થડકીને જોલાતો હોય, તો તે ગુરુ અક્ષર કહેવાય; જેમકે પત્ર, ધર્મ; એમાં પપો તથા ધધો ગુરુ અક્ષર ગણાય છે, પણ ગળ્યો, મળ્યો, એમાં ગગો તથા મમો ગુરુ ગણાતા નથી, કેમકે તે થડકીને જોલાતા નથી. જો અક્ષરઉપર અનુસ્વાર હોય, તે પણ ગુરુ કહેવાય છે. લઘુની એક માત્રા ને ગુરુની બે માત્રા ગણાય છે.

આઠ ગણવિધે.—ત્રણ ત્રણ અક્ષરની વાત એક એક અક્ષરમાં સમજાવવાસાર ત્રણ ત્રણ અક્ષરોના આઠ ગણ ઠરાવેલા છે. તેની વિગત; ત્રણ ગુરુ અક્ષર હોય, તે ગણને મ; પેહેલો લઘુ ને પછી બે ગુરુ અક્ષર હોય તે ગણને ય; પેહેલો ને છેલ્લો ગુરુ અને વચ્ચેમાં એક લઘુ હોય તે ગણને ર; પેહેલા બે લઘુ ને છેલ્લો એક ગુરુ હોય તે ગણને સ; પેહેલા બે ગુરુ ને છેલ્લો એક લઘુ હોય તે ગણને ત; પેહેલો ને છેલ્લો લઘુ ને વચ્ચે એક ગુરુ હોય તે ગણને જ; પેહેલો ગુરુ ને પછી બે લઘુ હોય તે ગણને ભ; અને ત્રણ લઘુ અક્ષર હોય તે ગણને ન કહેવો.

પાંઠ ૧૧૩. કવિતાની રીત.—ભાગ ૨.

• છંદવિધે.

છંદ બે પ્રકારના છે. માત્રામેળ તથા અક્ષરમેળ. દોહરા, છપ્પા, ને એવા બીજા માત્રામેળ છંદો છે, અને ભુજંગી, પ્રમાણિકા, વગેરે અક્ષરમેળ છંદો ધણા છે.

ચોપાઈ.

પંદર માત્રાનું એક પદ એવાં ચાર પદ મળીને એક ચોપાઈ થાય છે, કેમકે ચો એટલે ચાર, અને પાઈ એટલે પગ. જિમખમાં

તો ફક્ત એટલું જ જાણવું હોય છે, પણ એવિષેની જાણવાની વાત ખાકી ઘણી રહી જાય છે.

ઓપાઈના હરએક પદમાં છેલ્લા ગુરૂ તથા લઘુ એવા બે અક્ષર હોય, અને તે ચરણમાં પ્રથમ લઘુ અક્ષર કરીને પછી તેની જોડે મ ગણુ લાવવો નહીં, તથા પ્રથમ બે માત્રાઓ પછી ય ગણુ લાવવો નહીં, તથા પ્રથમ લઘુ અને ગુરૂ અક્ષર કરીને તેની જોડે સ ગણુ લાવવો નહીં, તેનું નામ ઓપાઈ કહેવાય છે.

પાઠ ૧૧૪. કવિતાની રીત.—ભાગ ૩.

એજ રીતે હરેક છંદનાં વિસ્તારથી લક્ષણ લખતાં ઘણું લંબાણ થાય, માટે ટુંકામાં લક્ષણ ખતાવીએ છીએ.

દોહરાવિષે.

દોહરાનું પહેલું તથા ત્રીજું ચરણ તેર તેર માત્રાનું, અને બીજું તથા ચોથું અગિઆર અગિઆર માત્રાનું હોય છે. પણ તેમાં સઘળા ચરણમાં અગિઆરમી માત્રા લઘુ હોય, અને આઠમી માત્રાએ લગાર વિસામો હોય, એટલે આઠમી ને નવમી માત્રા મળીને ગુરૂ થતો ન હોય, અને હરેક ચરણ આરંભતાં પહેલો લઘુ અને પછી મ ગણુ આવતો ન હોય, તેમજ ચરણ આરંભતાં ત્રણ માત્રા પછી ત ગણુ આવતો ન હોય, તે દોહરા છંદ કહેવાય.

છપ્પાવિષે.

છપ્પાનાં છ પદ હોય છે, તેમાં અગિઆરને તેર, એ રીતે ચોવીશ ચોવીશ માત્રાનાં ચાર પદ, અને પંદર ને તેર એ રીતે અઠાવીશ અઠાવીશ માત્રાનાં બે પદ હોય છે.

ચરણાકુળ છંદ.

એ છંદના ચાર ચરણ છે, અને હરેક ચરણમાં સોળ માત્રાએ, તેમાં છેલ્લા બે અક્ષર ગુરૂ હોય છે.

ભુજંગી છંદ.

ચાર ચાર ય ગણનાં ચાર ચાર ચરણ હોય, તે ભુજંગી છંદ કહેવાય. એજ રીતે વર્ણમેળ છંદનાં લક્ષણમાં કંઈ વિશેષ જણવાનું પાકી રહી જતું નથી, ને માત્રામેળમાં પાકી ઘણું રહી જાય છે.

પાઠ ૧૧૯. કવિતાની રીત.—ભાગ ૪.

વિશ્રામ

અનુપ્રાસ

પ્રમાણિકા છંદ.

એક લઘુ અને એક ગુરુ એજ રીતે આઠ અક્ષર હરેક ચરણમાં હોય, તે પ્રમાણિકા છંદ અથવા નગસ્વરપિણી છંદ પણ કહેવાય છે.

મનહર છંદવિષે.

હરેક ચરણમાં એકત્રીસ અક્ષર હોય, તો છેલ્લો ગુરુ અક્ષર આવે, અને બત્રીસ હોય, તો છેલ્લો બે લઘુ આવે તેમાં આઠ આઠ અક્ષરે કંઈક વિશ્રામ હોય, એવા ચાર ચરણને મનહર છંદ અથવા કવિત પણ કહેવાય છે.

ઘડવિન્દ્ર છંદવિષે.

હરેક ચરણમાં સાત બ ગણ તથા બે ગુરુ, એ રીતે ત્રેવીસ ત્રેવીસ અક્ષરનાં ચાર ચરણ હોય તે ઘડવિન્દ્ર છંદ કહેવાય.

કુંડળિઆ છંદ.

પ્રથમ એક દોહરો કરીને, પછી તેના ચોથા ચરણને ફરીથી બાકીને તેઉપર તેર માત્રાનું એક ચરણ આવે, અને પછી પણ અગિઆર ને તેર માત્રાનાં ત્રણ ચરણ આવે, અને દોહરાના પહેલા ચરણના શબ્દો છેલ્લી વારે આવે, તે કુંડળિઆ કહેવાય.

ત્રિભંગી છંદ.

દશ, આઠ, આઠ, ને છ એ રીતે બત્રીસ માત્રાનું હરએક ચરણ હોય, અને તેમાં ત્રણ ત્રણ ઠકાણે અનુપ્રાસ એટલે મળતા ઉચ્ચારના અક્ષરો હોય, તે ત્રિભંગી છંદ કહેવાય.

પાઠ ૧૧૬. પરમેશ્વરના ને માણસના બનાવેલા

ઘાટ.

કૌવત

પરમેશ્વરજી શરૂ શકે છે, એટલે કંઈ નહીં હોય તેમાંથી તે પેદા કરી શકે છે. માણસ તેમ કરી શકતો નથી, મૂળમાં કંઈ નહોતું, તોપણ વસ્તુમાત્ર પરમેશ્વરે સરજી. પૃથ્વી, ચંદ્ર, સૂરજ, તારા, ને ખીજું બધું પરમેશ્વરે સરજ્યું છે.

પરમેશ્વરે જે સીજે મૂળથી સરજી મૂકી છે, તેને તરેહ તરેહથી ગોઠવીને તથા મેળવીને માણસ નવા નવા ઘાટ કરે છે. કપાસના છોડથી રૂ કાઢે, તેનું સૂતર કાંતે, સૂતરનાં લૂગડાં વણે, તે લૂગડાં દરજી શીવે ત્યારે તેનો અંગરખો થાય. પાઘડી રંગે છે એ રંગ ગ્રાડમાંથી કે જીવડમાંથી નીકળે છે. પણ અંગરખું કે પાઘડીનો જરાએ જરા ભાગ આગળ પૃથ્વીમાં હતો, માણસે તેને માત્ર ગોઠવ્યા છે.

તેમજ જીવો આંડ લઈએ. ભોંયમાં ઉગેલી શરડીને ઉખેડે છે. તેના કટકા કરીને પીલીને રસ કાઢે છે. એ રસને વાસણમાં ભરીને ગાળે છે, પછી ઉકાળે છે, ને ઉકાળતાં જેમ જેમ ઉપર મેલ આવતો જાય છે તેમ કાઠી નાંખે છે. પછી તેને ધીમે આંચે રાખે છે, એટલે તેમાંનું પાણી બળી જાય છે ને બાકી રહે છે તે આંડ. એ રીતે ઉકાળતાં બરાબર નથી આવડતું, ત્યારે ગોળ થાય છે. આપણે કહીએ છીએ કે આંડ કે ગોળ આદમીએ કીધો; પણ એ તો શરડીમાં હતાંજ, તેમાં પાણી ને કૂચો મળેલા હતા તે માણસે કાઠી નાંખ્યા, ને મીઠી વસ્તુ રાખી. એ પ્રમાણે જે જે વસ્તુ છે તે સર્વ પરમેશ્વરે પેદા કરી છે, ને તેમાં સઘળા ગુણ પણ તેણેજ મૂક્યા છે. આદમી તો ગોંડવે છે, મેળવે છે, અથવા ઘાટ કે રૂપ બદલે છે.

પાઠ ૧૧૭. સંજીવિ.

મંત્રી	ચપ	મહી	આદિક
નૃપ	નિજ	ભ્રાત	પ્રધાન

હયો.

સંવત તેર ત્રેપન સાલ વિક્રમન્દ્રી જ્યારે,
 દિલી અલાઉદ્દીન તખ્તપર બેઠો ત્યારે,
 મંત્રી મલેક જામ અમલ કરવા સુચિ જોડી,
 વિષ્ણુ દર્ધ માર્યો શાહ, શાહનદા ચપ્પ ફોડી ;
 પણ એક માસ દિન પંચ સુષ્ણુ ભોગવી બૂડી રીતે મુઝ્ઝો,
 તજી સંપ નહીં સુષ્ણુ સંપજે, જરૂર વિચારીને જુઝ્ઝો.
 દિલી આદિક દેરા, ઘણા જગામાં નૃપ ને ને,
 જેણે ન સેવ્યો સંપ, મુઝ્ઝા પણ મોતે તે તે ;
 કોઈને કુંવરે હણ્યો, હણ્યો કોઈને નિજ ભ્રાતે,
 કોઈ પ્રધાને હણ્યો, હણ્યો કોઈને પિતૃ માતે ;
 શુભ રીતે સંપ ન સેવતે, રાજ રંક પીડાય છે,
 ધનથી સુષ્ણુ કોઈ નથી ધારતું, સંપ થકી સુષ્ણુ થાય છે.

ક૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૧૧૮. તેજાનાનાં જ્ઞાન.—ભાગ ૧.

• પુશ્પોદાર

જયકૃષ્ણ, જયવંતી, જયજગ, જયવંગ, અને એવી ખીજી જાણસોને
 તેજના કહે છે. એ બધાંનો સ્વાદ સારો તીખાશખર અને પુશ્પોદાર
 હોય છે. ને દેશમાં ઘણો તાપ પડે છે ત્યાં તેજના પાકે છે.
 એશિયા ખંડમાં, તથા એની દક્ષિણે ને બેઠે છે તેમાં, તથા
 અમેરિકા ખંડના વેસ્ટ ઇન્ડિયા નામી રાષ્ટ્રોમાં તેજનાનાં ઝાડ
 ઘણાં થાય છે.

જયફળનાં ઝાડનાં પાંદડાં ખાસાં લીલાં હોય છે તેથી, અને એને ફળના ઝૂમખા ને ઝૂમખા થાય છે તેથી એ ઘણુંજ શાભિતું દેખાય છે. પણ ભ્યારે ફળ પાકે છે, ત્યારે તેનું ઉપલું ઘેડું ફાટે છે, અને તેમાંથી અજકતા લાલ રંગની છાલ મીંજઉપર વીંટાએલી નજરે પડે છે. એ લાલ છાલને જાવંત્રી કહે છે. ભ્યારે જાવંત્રીને તડકે સુકવે છે ત્યારે તેનો રાતો રંગ બદલાઈને પિનારાપર થાય છે. જે મીંજની આસપાસ એ જાવંત્રી થાય છે તેને જયફળ કહે છે.

લવંગનું ઝાડ જમફળ એટલે જમરખીના ઝાડનેવું મોટું થાય છે, પણ તેના કરતાં વધારે દેખાવડું છે, કેમકે એના પાંદડાં હલ્દી લીલાં ને લીલાં રહે છે, અને એનાં ફૂલ ગુલાબી રંગનાં ગુચ્છાદાર હોય છે. એ ફૂલની કળીઓ ખીડાએલી ને ખીડાએલી ચૂંટી લે છે અને પછી તેને સુકવે છે ત્યારે તેને લવંગ કહે છે.

પાઠ ૧૧૯. તેજાનાનાં જ્ઞાન.—ભાગ ૨.

બાદીઆન

ભલકદાર

તજમાં જરા ગળપણ હોય છે. તજનું ઝાડ મોટું થાય છે, તેની છાલની તજ બને છે. સૌથી સારી તજ હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે લંકામાં નીપજે છે, અને તેની વાસ દારને આવે છે એટલે ગમે એવી વાડ હોય તે બાગીને માંહે પોરે છે અને ઝાડ ખાઈ જાય છે, માટે એટલે ઘણી સંભાળ રાખવી પડે છે. તજના ઝાડનાં પાંદડાંનો રંગ બહુ ભલકદાર હોતો નથી. નવી કુંપજો નીકળે છે તે ગુલાબી રંગની હોય છે, ને તેની સ્વરૂપ ઘણી સારી આવે છે. એની ડાળીઓ ત્રણ વરસની થાય છે એટલે છાલ ઉખેડી લે છે. છાલનાં ત્રણ પડ હોય છે, તેમાંનાં ઉપલાં બે તો કાઠી નાંખે છે અને માંહેલું પડ જ કામ લાગે છે. તેનો વાસ અને સ્વાદ બેઉ સારા હોય છે. એને સુકવે છે ત્યારે લીલા રંગ જતો રહીને રાતો થાય છે, અને ગોળ બુંગળાં વળી જાય છે. તજનાં પાતરાંને તમાલપત્ર કહે છે.

વળી એક ખીજી જાતનો તેજનો થાય છે, તેને બાદીઆન કહે છે. એના આડને ધોળો મોર આવે છે. તેની સૂરમ બહુ મીઠી હોય છે. મોર ખરી જાય છે ત્યારે જંબુડા રંગના છંડા જેવું રહે છે, તે આડપરથી વીણી લઈને સૂકવે છે, ત્યારે તે કઠણ ને અંખા લાલ રંગનાં થાય છે.

આ અને પાછલા પાઠપરથી માલમ પડે છે કે આડનાં જૂદાં જૂદાં અંગમાંથી જૂદાં જૂદાં તેજનો થાય છે. જયફળ તે મીઠું છે, અને તેપરની છાલ તે જવંતી છે. આડનું ખીલ્યાવગરનું ફલ તે લવંગ, અને છાલ તે તજ છે. તેમજ છંડાનાં બાદીઆન થાય છે.

પાઠ ૧૨૦. લોંકડી.—ભાગ ૧.

છટકીજવું શિકારી આણીદાર

લોંકડીજ કૂતરાની ગોડે ચાર પગ હોય છે. એ બધા દેશમાં હોય છે. એનો રંગ જૂરો ને મોં ભૂંગળી જેવું હોય છે. એના કાન આણીદાર હોય છે. તેની પૂછડી સીધી, ને તેપર વાળનો બારો હોય છે, તે વાળમાં ધોળી છાંટ હોય છે. તેનું રહેવાનું ટેકાણું કોતર કે ખોલ હોય છે, ને કેટલાક પથરાની નીચે આ બાદીને રહે છે. તે સંખાકાળ પેહેલાં આડું બહાર નીકળતી નથી, પણ આખી રાત તો

તેનીજ. એતરમાં જઈને દાણા ખાય; નાનાં જનાવર, ઉંદર, કોલ, કૂકડા, ચકલી, ખીસકોલી, ચામાચેણુ, સસલાં, અને પંખી, એ એનો શિકાર છે. તેને કૂળ બહુ બાવે છે. તે કૂતરાની પેઠે સસલા પાછળ પકીએ તેમને પકડે છે. લોકડી કૂકડાનો બહુ શિકાર કરે છે, ને લાગ આવે તો એનાં બચ્ચાંને પણ લઈ જાય છે. વળી બગાડ કરનારાં જનાવરોનો નારા કરે છે. એનો શિકાર કરવાને જો કોઈ એની પાછળ પડે તો એ બહુ દોડે છે. લોકડીની પાછળ કોઈ શિકારી લાગ્યો હોય તો તેના હાથમાંથી છટકી જવામાં, તથા કાંઈ જનાવરોનો શિકાર કરવામાં તે ઘણી ખુબરદાર, તેથી લોકોએ એની પકાઈનાં ઘણાં વખાણુ થાય છે. એમ કહેવાય છે કે લોકડીના જોડું ખીચું કોઈ જનાવર ખંધું નથી.

પાઠ ૧૨૧. લોકડી.—ભાગ ૨.

* લોકડીની પકાઈની વાતો ઘણીએક છે તેમાંની એક નીચે લખી છે.

એક સાહેબ શિકાર કરવા ગયો હતો, ત્યાં તેણે એક લોકડી દીઠી તેની પાછળ કૂતરાને લઈને દોડ્યો, પણ તે એક ડુંગરની કઢણની કોરે આવે, ને ત્યાંથી ક્યાં જતી રહે તે કાંઈ માલમ પડે નહીં. એ રીતે ઘણી વખત થયું. વળી તેની પાછળ કૂતરા દોડ્યા દોડ્યા જોરમિત ધસ્યા જાય, તે પેલા કઢણની કોરઆગળ નીચે સેંકડો હાથ ઉડી ખો હતા તેમાં પડી મરી જતા તેથી પાછા આવતા નહીં, ને પેલી લોકડી તો વળી નજરે પડતી ત્યારે પેલા સાહેબે વિચાર્યું કે એ શું હશે, કૂતરા ફરીને આવતા નથી ને આ પાછી આવે છે.

છેલ્લે તેણે ત્યાં જઈને જોયું તો તે કઢણતળે તે લોકડીની ખોલ દીઠી. તે કઢણમાં એક પેલો ઉગેલો તે ખોલસુધી નીચે ઉતરેલો હતો. તે જાલીને લોકડી નીચે ઉતરી પડે, ને ત્યારે ઉપર આવવું હોય ત્યારે તે પેલો જાલીને ચડી આવે. તે જોઈને તે સાહેબે પેલો

વેલો કાપી નાંખ્યો. પછી લોંકડી વેલો ઝાલી નીચે ઉતરવા ગઈ, એટલે તે વેલો હાથમાં ન આવ્યાથી પેલી ખોમાં જ્યાં કૂતરા પડીને મુઝ્યા હતા તેમાં પડીને મરી ગઈ. લોંકડી ગમે તેવી પક્ષી હોય તોપણ કાળા માથાના માનવીઆગળ તેનું કશું ચાલે નહીં.

પાઠ ૧૨૨. મહાસાગર.

કાંઠો હિંદી આટલાંટિક પાસિફિક
રોકડું મહાસાગર સાગર

પૃથ્વીઉપર પાણી ઘણું ટેકાણું છે, અને તે એના ગોળાને ચારે ભર વીંટી વળેલું છે. એ સર્વે પાણીવાળી જગ્યાને સાગર, સમુદ્ર, કે દરીઓ કહે છે. દરીઆની છોજો જે ટેકાણે ભોંયની કોરસાથે અથડાય છે, તે કોરને કિનારો કે કાંઠો કહે છે. એ કાંઠો છોડીને દરીઓ કદી વધતો નથી, ને જો તે વધે તો આખી પૃથ્વી ડૂબી જાય, ને સર્વે દેશમાં જળ જળ થઈ રહે.

દરીઆનું પાણી ખાઈ છે. ખાવાની જાણસોમાં મીઠું નાંખે છે તે દરીઆના પાણીથી થાય છે, પણ એ પાણી પીવાજોગ નથી.

આપણને પીવામાટે તો મીઠું પાણી પરમેશ્વરે વરસાદ, નદી, તળાવ ને કૂવામાં આપેલું હોય છે.

પોણાકે ભાગની પૃથ્વીઉપર દરીઆનું પાણી પથરાયેલું છે.

પાણીના મોટા ભાગનું નામ મહાસાગર પાડ્યું છે. એવા મહાસાગર પાંચ છે. તેમનાં નામ, હિંદી, પાસિફિક, આટલાંટિક, ઉત્તર, ને દક્ષિણ મહાસાગર. આ સૌ મહાસાગરમાં પાસિફિક મોટામાં મોટો છે. એણે પૃથ્વીનાં અર્ધાંક ગોળાની જગ્યા રોકી છે. મહાસાગરથી નાનો હોય તેને સાગર કહેવાની રીતરાખી છે.

પાઠ ૧૨૩. દરીઆમાંહેના ચમત્કાર.

ખોખું વમળ વંટોળીઓ કંઠાળ
શંખલા ભરતી ઓટ

દરીઆમાં ઘણા ચમત્કાર રહેલા છે. એમાં પરવાળના ત્રીણા જીવડા થાય છે, તે પોતાને રહેવાને સારૂ મધપુડાનાં જાંબાં ધર ખાંધે છે. તેના પછી વધી વધીને ધીમે ધીમે મોટા મોટા ડુંગર ને બેટ થઈ જાય છે. તેની ઉપર પછી માણસ આવીને વસે છે. દરીઆમાં એવા નવાં બેટ હાલ ઘણા પેદા થાય છે. મધપુડાના ખોખાનેથી વાદળી નામે જે જાણસ થાય છે, તે પણ એક જાતના કીડાં કરે છે. તે જીવડા પણ દરીઆમાં રહે છે. દરીઆમાં કેટલેક ઢોકાણે પાણીના ભરરા એટલે વમળ થાય છે. વળી વંટોળીઆના જોરથી થએલા પાણીના થાંભલા દેખાય છે, અને એવા એવા ઘણા ચમત્કાર દી-ઠામાં આવે છે.

દરીઆનું પાણી ધરતીભણી ચડતું ચડતું ફેટલી વારલગણ આવે છે. પછી તે બધું ઉતરતું જાય છે. એવું રોજ બે વાર થાય છે. એને ભરતી ઓટ કહે છે. જે દેરા દરીઆને કાઠિ હોય છે, તેને કંઠાળ કહે છે. દરીઆ કાઠિ શંખલા ને છીપો પડલાં જાણાય છે, તેમાં જીવડા રહે છે. એ એમનાં રહેવાનાં ધર સમજવાં. એ શંખલા ને છીપો દરીઆને તળીએથી છોળીને જોરે ધસડાધને કાઠિ આવે છે. વળી દરીઆમાં એવી પણ છીપો પાકે છે કે તે ત્યારે છે ત્યારે તેમાંથી મોતી નીકળે છે, પણ દરીઆમાં બધે એવી છીપો થતી નથી. કોઈ કોઈ ઢોકાણે જ નીકળે છે.

પાઠ ૧૨૪. ઘર.

ડેરા તંબુ ખાંડ વેહેવારીઓ
દીવાનખાનું અનુકુલ

કેટલાએક વગડાના લોકોને ઘર હોતાં નથી. તેઓ આડતળે કે ક્ષતરમાં રહે છે. એથી ઓછા જંગલી ઢોકા આડની ડાળીઓની

હુંપડી કરે છે. ડાળીઓને એક એકપર ઢાળે છે, છાપગસરખું કરે છે, ને તેમાં રહે છે. કેટલાએક ઠાઠના દેરોમાં જંગલી લોક બોંયમાં ખાડા ખોદી તેમાં રહે છે. એ ખાડા જતાવરને રહેવા લાયક હોય છે, માણસને રહેવાનું કહેવાય નહીં. કેટલાક લોક પોતાનાં ઘોર બકરાં, ઘેટાં, તથા તેમની પેદાસપર જીવે છે. તેઓ એકની એક જગ્યામાં રહેતા નથી, પણ જ્યાં ધાસ ચારો મળે ત્યાં ફરતાં ફરે છે. એક ઠેકાણે ધાસ ચારો ખૂંટ્યો, કે બીજા ઠેકાણે જાય છે, માટે માટી, ચૂનો, લાકડાં કે પથરાનાં ધર બાંધી રહેવું તેમને અનુકૂળ પડતું નથી, કેમકે એવાં ધર પોતાની સાથે જ્યાં જાય, ત્યાં લઈ જવાય નહીં. એવા લોક ડેરા તંત્રમાં રહે છે. તે લુગડના થાય છે. તેને જડ મજબુત વાંસના ટેકાવતી ઉભા કરે છે, ને આસપાસ લાકડાની ખુંટીઓ દાટી તેની જોડે બાંધી લે છે.

પણ ઘણીજ નવાઈ જેવાં ધર કેટલાએક ચીનના લોકના છે. ચીન દેશના મોટાં મોટાં બારાંમાં લાખો માણસ મોટી હોડીઓપર ધર બાંધી રહે છે, ત્યાં એવાં હજારો ધર પાણીમાં તરતાં રહે છે.

જે દેશમાંના લોક વિદ્યા અને કળામાં હુશયાર હોય ત્યાંજ સારાં ધર બંધાય છે, કેમકે સારાં ધર બાંધવાં એ અઘરું કામ છે. મોટાં ને સારાં ધર બાંધવામાં ઘણા પૈસા જોઈએ છીએ, માટે ગરીબ દેશમાં સારાં ધર બંધાતાં નથી.

પાઠ ૧૨૬, છાપવાની કળા.

કળા યંત્ર. પ્રતિ મુદ્રાંછાપ શિળાછાપ

પુસ્તકો છાપવાની કળા માલમ પુણ્યને સુમારે ચારસે વસ્ત્ર થયા છે. એ કળા પ્રથમ વિલાયતમાં નીકળી. હાલ આપણા મુલકમાં જાયલ છીદડી છાપવાને છાપા જેવાં લાકડાનાં ખીખાં રાખે છે, તેવાં અસલ લાકડાનાં ખીખાંમાં અક્ષર કોતરીને તેપર ચાઈ ચોપડી ફાગળ દાખતા, તેથી ચોપડીઓ છપાતી; પણ તે ઘણાં ખેડેજ અને

બારે થતાં, અને તેવતી ને પુસ્તક છપાતાં તે પણ કાળાં ને તરેહવાર થતાં. એ ચોપડીઓ આપણે તો જોવી ગમે નહીં, પણ તે દહાડાના લોક તો તે જોઈને ઘણા રાજી થતા.

પણ થોડી દિવસમાં એ કળાનો સુધારો થયો. લાકડાનાં ખીખાને બદલે ધાતુનાં ખીખાં બનાવ્યાં, અને તે ગ્રીણાં, સારાં, ને શોભિતાં કર્યાં, તેથી સારાં પુસ્તક છપાવા લાગ્યાં.

એક એક અક્ષરનું એક એક ખીખું હોય છે, તેમાંથી લઈને ને ચબ્દ ગોઠવ્યો હોય, તે ગોઠવે. એવા શબ્દોની હારો ગોઠવી તેપર ચાઈ.ફેરવીને કોરો કાગળ દાખે કે અક્ષર છપાઈ રહે. એવી રીતે છાપેલા કાગળનાં પાનાં પાડીને એકઠાં બાંધે, ત્યારે તેનું પુસ્તક થાય.

જેમ જેમ છાપવાની કળામાં વધારો થતો ગયો, તેમ તેમ તેને સાફ ને કાગળ જોઈએ તે પણ સારા ઉંચા કરતા ગયા, કેમકે પેહેલાં ને કાગળ વાપરતા તે બહુ જાડા ને નકારા હતા.

ત્યાં પુસ્તક વગેરે છપાય છે તે છાપખાનું કહેવાય છે. છાપવાના રાંચાથી એકદમ એક લખેલા કાગળની એ ત્રણ હજાર કે જોઈએ તેટલી નકલ થાય છે; અને એક ચોપડી લખતાં જેટલો વાર લાગે તેટલી વારમાં તો તેની હજારો ચોપડીઓ તે યંત્રથી તૈયાર થાય. એ યંત્ર એવી ઝડપથી ચાલે છે કે જે પુસ્તકની એક પ્રત ઉતારી સેતાં છ મહિના લાગે તેજ પુસ્તકની દશ હજાર પ્રત છ દહાડામાં છપાઈ શકે છે.

ધાતુનાં ખીખાંથી છપાય છે તેને ખીખાં કે સુદ્રાછાપ કહે છે, પણ ખીજી એક હિકમત પથરાથી છાપવાની છે તેને શિખાછાપ અટલે પથરાછાપ કહે છે.

પાઠ ૧૨૬.—પ્રભુનાં કૃત્ય.

શ્રેષ્ઠ

કૃત્ય

નિર્ણય

આ દુનિઆમાં જેટલી ચીજો આપણે જોઈએ છીએ તેના મધ્ય વર્ગ ગણાય છે. એક તો જેને જીવ છે ને જે જ્યાં ગુને ત્યાં ફરે હરે છે, તેને પ્રાણી કહે છે. તે શ્વાસ લે છે, ખાય છે, ને પીએ છે. પ્રાણીમાં પણ ધણી જાત છે, તેમાંનાં કેટલાંક પાણીમાં રહે છે. માણસ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે.

શ્વાસ, આડ, વેલા વગેરે જે ભોંયમાં ઉગે છે, ને ચોંટી રહે છે, તેને વનસ્પતિ કહે છે. તે જ્યારે કરમાય કે સુકાય છે, ને વધતાં નથી, ત્યારે તેને મુખેલાં આડ કહે છે. વનસ્પતિ પ્રાણીની ગાડ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જઈ રહે નહીં, ને જે ઠેકાણે ઉગ્યાં હોય, તેથી તે ઠેકાણે જ રહે. જનાવરની પેઠે આડને કાંઈ વેદના કે પીડા થાય છે કે નહીં તે કંઈ જણાવું નથી.

પથ્થર, પાણી વગેરે જે જે પદાર્થમાં મુદ્દલ જીવ નથી, તે ત્રીજા વર્ગમાં ગણાય છે. એને પદાર્થ કહે છે. તે જ્યાં પડ્યા હોય જ્યાંથી પોતાની મેળે ખસતા નથી, તેમ તે વધતાએ નથી. માણસ તો પથ્થરના, માટીના, કે લાકડાના ઘોડા, હાથી વગેરે ધણા રમતને વારતે કરી શકે છે, પણ તેમાં તેનાથી જીવ મુકાતો નથી; તેથી તે કાંઈ ખરેખર પાતના ઘોડા હાથીની પેઠે હાલી કે ચાલી શકતાં નથી. એ નિર્ણય છે.

પાઠ ૧૨૭. ટંટો પતાવનાર.—ભાગ ૧.

અંગડો

પરીક્ષા

પંચ

અમદાવાદમાં એક સમે છોડીઓની મોટી પરીક્ષા થઈ, તે વખતે અખરદાર ને ડાહી છોડીઓને સારાં સારાં ઈનામ મળ્યાં. ઈનામ લઈને ઘેર જતાં રસ્તે કેટલીએક છોડીઓ વચ્ચે તકરાર ચાલી. એક બોલી મને સારું ઈનામ મળ્યું. બીજી બોલી, ના, મારી ઓપડી સારી

છે. એ ઝગડો પતાવવાને સૌ છોડીઓ ઓટલે બેઠી, ત્યાં પંચમાં એમ ઈર્ષ્ય કે રાધાની ઈનામની ચોપડી સૌકરતાં સરસ છે. એ ઈરાવથી કેટલીએક છોડીઓનાં મન નારાજ થયાં. કોઈ કહે કે, શું, એના કરતાં હું એછા જવાબ દઉં છું? લલિતા કહે આવીની, મારી જોડે એ રાધાપરીક્ષા તો આપે? જીવો બેનો, પહેલો નંબર ધણીવાર કોનો હોય છે, એનો કે મારો? સારું કોણ વાંચે છે? પાર્વતી નામ એક આજશુ છોડી હતી, તે બોલી, બેન, એ ચોપડી તો તને આપવી ઘટતી હતી. એક ઠાવકી છોડી રેવા હતી તે બોલી, હું તો મારે ખરું હશે તે કહેવાની; હા, લલિતા રાધાકરતાં હુરંચાર તો ખરી, પણ એના જેવી ડાહી ને ઠાવકી નહીં. લલિતાનો તો બહુએ વાર વાંક પડે છે, ધણીએ વાર મેહેતાજીકને એની કૃપાદ જાય છે, પણ રાધાને કોઈ દહાડો કરો ગુનો કરતાં કે મસ્તી કરતાં જોઈ નથી. એ ચોપડી કોઈ જોડે ટંકો કરતી નથી. કોઈ છેડે કે દુઃખ દે, તો પણ સાંખી રહે. કોઈ દહાડો જેને જૂઠું તો બોલવુંજ નહીં. મેહેતાજીએ ઈનામ આપતી વખતે કહ્યુંજ તો કે તારી ખબરદારી ને બલમનસાધને માટે તને સૌથી મારીને મોટી ચોપડી આપી છે.

પાઠ ૧૨૮. ટંકો પતાવનાર.—ભાગ ૨.

ઉપરાયું

એ સાંભળીને પાર્વતી બોલી, હા રેવા, તને રાધાનું બહુ લાગે છે. રાધા ખંધી વાતે ડાહી છે, પણ તે નિરાજમાંજ. એ સૌ મેહેતાજીને દેખાડવાને ને તેનાં વહાલાં થવાને. નિરાજ બહાર નીકળીએ ઓટલે તો સૌએ સરખાં. રેવા બોલી, અલી, જરૂર વિચારીને તો બોલ. છેકજ જૂઠું? કહે, કયે દહાડે એણે રસ્તામાં ખોટું કામ કીધું? ખોટું બોલતાં જરાએ લાજતી નથી? રેવા એની બેનપણીનું ઉપરાયું એની વધારે બોલત તો ખરી, પણ ઓટલામાં રાધાએ આવીને વારી, અને તેના મોઢાપર હાથ મૂકી બોલતી બંધ પાડીને પોતાની ચોપડી લલિતાના હાથમાં આપી અને તેની પોતે લઈ દોડી ગઈ.

બધી છોડીઓ જોઈ રહીને ચુપાચુપ થઈ ગઈ. લલિતા અને પાર્વતી તો ઝંખવાણું પડી ગયાં. રેવા બોલી, લો જુઓ, તમારા-માં કોઈ રાધાના જેવું છે? હવે કરાનો વાંધો રહ્યો? તમે કોઈ એવું કરો? સૌ બોલી ઉઠ્યાં, ધન છે બાવા એને! એનાં જેવાં થોડાં જ છોકરાં હશે. લલિતાના મન પર એથી ઘણીજ અસર થઈ. તે દહાડી તેણે પોતાની સઘળી ભુંડી આથ છોડી દીધી. ત્યારપછી નિ-શાળમાં કજીઆ દેટા ઓછા થઈ ગયા, અને મહેતાજીપાસે ઝાઝી કુર્ચાદ જાયુ નહીં. એનું કારણ મહેતાજીએ પૂછ્યું, ત્યારે લલિતાએ હાલત બધી વાત માંડીને કહી.

પાઠ ૧૨૬. મેજવાલુ ઘર.

સંધિવા સલેખમા વીનતું

કાદવવાળી જગ્યાપાસે એક ઘર હતું તેનું ભોંયતળીઉં એટલું તો નીચું કે વરસાદમાં તેના રસોડામાં તસુ તસુ પાણી થઈ જાય. એવા ઘરમાં બાઈ પોતાના કુટુંબસુદાં રહે. તેને મળવાને એક દહાડો એક તેની બેનપણી પરગામથી આવી. તેણે ખપ્પર અંતર પૂછી ત્યારે તે બોલી, અરે બેન, શી વાત કહું, આ ઘરજ અમને સેહેતું નથી. જે વારથી અમે રહેવા આવ્યાં છીએ તે વારથી વેદનો પગ તો અમારો ઘરમાંથી નીકળતોજ નથી. આ છોકરાના બાપને સંધિવા થયો છે, અને તેથી તેનું બધું શરીર રહી જશે એવો ભોલાગે છે. મને તો રોજ સલેખમકથાર્થ છે, અને બંને છોકરાંની તો શી અવસ્થા કહું! એમનાં ગળાં તો ચોમાસુ બેડું કે સૂત્ર છે. વળી ગયા કાર્તિકમાં તો અમે બધાં તાવે માદાં પડ્યાં. હતાં તેથી બે છોકરાં ને એક આકર મરી ગયો. બાઈ, અમારા દહાડા વાંકા છે; અમને ગ્રહ-પીડા નડે છે.

આ બધું સાંભળીને પેલી બેનપણી કહેવા લાગી, મારી બાઈ, એમાં દહાડા વાંકા શેના? તમે જાતેજ સમજતાં નથી જે આવ્યા.

ધરમાં રહીને તે કોણ સુખી થાય? તમે દેખતાં નથી કે કને તો ક્રી-
મડની જગ્યા છે? હું તો જાણું છું કે તમે અહીં રહેશો તો કદીએ
સુખી રહેવાનાં નથી.

પેલી ધરભાણી બોલી, જો તમને એમજ લાગે છે, તો હું કાલેની
કાલે આ ધરમાંથી નીકળું, પણ બાઈ, ત્યાં જઈશું ત્યાં નસીબ તો
બે ડગલાં આગળનું આગળ. સિની બેનપણીએ કહ્યું, એ તો ખરું,
પણ દેખતી આંખમાં ધૂળ કોણ નાખવા દે, બાઈ? આપણા પર
જ્યારે દુઃખ પડે ત્યારે તે ટાળવાનો ઉપાય કરવો, કેમકે પરમેશ્વરે આ-
પણને અક્ષલ આપી છે. એવી ધણી રીતે વીનવીને સમજાવી, ત્યારે
તે બાઈ ત્યાંથી નીકળી બીજા સારા ધરમાં રહેવા ગઈ, એટલે તેના
વરનો મંધિવા મટ્યો, અને તે ને તેનાં છોકરાં સૌ સુખી થયાં.

પાઠ ૧૩૦. ગુજરાત.—ભાગ ૧.

નામિયા

ગુજરાત પ્રાંતની પૂર્વ દિશાએ માળવા પ્રાંત તથા ખાનદેશ છે; ઉત્તર દિશાએ રજપૂતસ્થાન પ્રાંત, કચ્છની ખાડી, નેરણ છે; પશ્ચિમે દરિયો આવ્યો છે; અને દક્ષિણમાં દરિયો તથા કોકણ છે. ગુજરાત પ્રાંતની ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઈ ૩૨૦ મૈલની, ગણાય છે, તથા પૂર્વ પશ્ચિમ પોહોળાઈ સરેરાશ ૩૬૦ મૈલની લેવાય છે, ગુજરાતની આ-
ધમણી દિશામાં જે કુદૂડને ત્રણ દિશાએ દરિયો ફરી વળ્યો છે, તેને કાઠિઆવાડ કહે છે.

ગુજરાતમાં નામિયા પહાડ પ્રાવાગઢ, ગિરનાર, શત્રુંજય વગેરે છે. પ્રાવાગઢને આંખાનેર કરીને અસલ એક મોટું શહેર હતું, પણ હમ-
ણા તો ત્યાં થોડીજ વસ્તી છે. ગિરનારપાસે જુનાગઢ નામે શહેર છે. શત્રુંજયપાસે પાલીતાણા નામે ગામ છે. પાલીતાણાના કુંગરઉપર જૈન ધર્મી એટલે આવકનાં મોટાં મોટાં રજિઆમણાં દેરાં છે.

મોટી મોટી નદીઓ નર્મદા, તાપી, મહી, સાવરમતી, ને બાદર છે. એવિના બીજી નાની છે. એ નદીઓમાંની પેહલી આરખ-

ખાતના અખાતને જાહેર મળે છે. ગુજરાતમાં ઘણાં ટુકડાં પાણીની ધણી તંગાસ છે. મહિની ઉત્તરમાં આગળ જતાં રેતાળ બોધ આવે છે, ત્યાં એંશી એંશી સો સો હાથ ઉંડા કૂવા ખોદીએ તોજ પાણી નીકળે.

એ દેશની ધણીખરી જમીન રેતાળ છે. ધઉં, ખાજરી, જર, ડાંગર, કોદરા, ખંડી, ખાવડો, તથા ક્ષોળમાં ચણા, તૂવર, મગ, અડદ, એ સર્વે નીપજે છે. કપાસ પણ બહુતરફ તથા કાઠિઆવાડમાં થાય છે. કાઠિઆવાડી ધોડા પંકાય છે; તેમજ કડી પરગણાના બળદ પણ સરસ ગણાય છે.

પાઠ ૧૩૧. ગુજરાત.—ભાગ ૨.

શોભાયમાન ઇલાકો જિલ્લો સંસ્થાન
ધામ છાવણી રેસીડેંટ

આગળ અમદાવાદ ગુજરાતની ગાદી ગણાતું હતું. તાપીને ડાબે કાઠિ સુરત શહેર છે, ત્યાં યોગે વરસપર ધણો વેપાર ચાલતો હતો. બરમત શહેર જૂનું છે, ને નર્મદા કાઠિ એક લંચા ટેકરીપર વેગળેથી શોભાયમાન દેખાય છે. વડોદરે ગાયકવાડ સરકારની રાજધાની છે. કાઠિઆવાડ પ્રાંતમાં ગુનાગડ, નવાનગર, ને બાવનગર, એ ત્રણ મોટાં સંસ્થાન છે. એવિના ખાનનાં નાનાં સંસ્થાન ધણાંજ છે. દ્વારકા હિંદુ લોકની જાત્રાનું મોટું ધામ કહેવાય છે. ડોકર, શામલાજી, અંખાજી, ને ખહુચરાજી, એ ટુકડાં ગુજરાતમાંના ધણા સંધ જાત્રાએ જાય છે.

અમદાવાદથી ગિરમણી દિશાએ આશરે ૨૦ ગાઉપર કપડવંજ કરીને સાઈ ગામ છે, ત્યાં મોટા મોટા સાહુકાર વસે છે, ને જી સાબુ તથા કાચ ત્યાં થાય છે, તે ઘણે ટુકડાં જાય છે. કપડવંજથી પાંચ ગાઉપર લસુંદરા કરીને નાનું ગામ છે, ત્યાં ઉના પાણીના કુંડ છે. વળી અંબો એક મોટો કુંડ સુરતથી ૩૦ ગાઉપર દેવકીઉનાઈ કરીને છે.

ગુજરાતમાં ફેટલોક મુલક ગાયકવાડ સરકારનો છે. વડોદરામાં અંગ્રેજ સરકારની તરફથી એક રેસાઉટ કરીને અધિકારી છાવણી રાખીને રહે છે. એસિવાય ખીજાં સંસ્થાન છે તેનાં પાંચ ભાગ પાડ્યા છે, તેને ઇલાકા કહે છે. તેનાં નામ, મહીકાંઠો, રેવાકાંઠો, પાલણપુર, કાઠિઆવાડ, ને સુરત. અંગ્રેજ સરકારનો જીલ્લો મુલક છે તેના ચાર જીલ્લા પ્રાધ્યા છે; તેનાં નામ, અમદાવાદ, ખેડા, ભરૂચ, ને સુરત. ફેટલીએક મુદતમુધી ભરૂચ સુરત જીલ્લાના પેટામાં ગણાતું હતું. ખંખાતનું સંસ્થાન જૂદું છે, ત્યાં નવાખાનું રાજ છે.

પાઠ ૧૩૨. કાચ.—ભાગ ૧.

વાઝોહું

કાચ ખનાવાની હિકમત ધણી અજબ રીતે સૂઝી છે. એવું કહે છે કે અસલના વારામાં કોઈ વેપારીનાં વહાણ વાવાઝોટાથી એરિઆ ખંડમાંહેલા તુર્કસ્તાન દેશના સિરિઆ પ્રાંતમાં કાંઠાતરફ ધસડાઈ તેમણે કાંઠે ઉતરીને ત્યાં ઉગેલાં ઝાડવાંનાં લાકડાં એકઠાં કરી તાપણી સળગાવી તાપવા બેઠા. ફેટલીક વારે એવું થયું કે કિનારાપરની રેતી તાપથી ઓગળીને પેલા ઝાડની રાખસાથે મળી ગઈ, તેથી કાચ જેવા પદાર્થનો ગઠ્ઠો બંધાયો. એ જોઈને પેલા વેપારીઓને કાચ ખનાવવાની જીજ્ઞાસૂઝી, તેથી તેમણે પોતાના દેશમાં તેનું એક કારખાનું કાઢ્યું.

કાચ ધણી તરેના થાય છે, પણ ખંધામાં ચક્રમક તો આવેજ. ચક્રમકનો બૂકો કરવાને બહુ મેહેનત પડે માટે કાચ ખનાવવામાં રેતી વાપરે છે. એ રેતી ચક્રમકના પથરાની થએલી હોય છે. ખારી માં જે કાચ જડવામાં આવે છે તે ઝીણી ધોળી રેતી, સોડા નામે એક જાતનો ખાર, અને જરા ચૂનો મેલવીને ખનાવે છે. એ ખાને વાસણમાં એકઠાં મૂકી બઢીમાં ધણી તાપ સળગાવે છે તેથી

ઓગળી જાય છે, અને રસઉપર જે કચરો તરી આવે છે તે કાઢી નાખે છે, પછી નીચે નિર્મળ રસ રહે છે તેની જે વસ્તુઓ બનાવવી હોય તે બનાવે છે.

પેહેલાં તો તેમાંથી એક જણ લોઢાની લાંબી તળીનો એક છેડો ખોળીને એક તખ્તી થાય એવડો લોદો લે છે. પછી ખાતે છેડેથી ફૂંકો મારે છે, તેથી ફૂલીને દડા જેવજ થાય છે ત્યારે ખીબે આદમી તરત તે દડો લોઢાના ગળપર ચોટાડીને લઈ લે છે, અને બકીના એક મોઝાગળ ધરે છે કે તે વધારે ઉગું થાય. પછી તેનો ઘેર સોટો ને ચપટો થવાને સાર પેહેલાં તો તે ગળને ધીમે ધીમે અને પછી બહુ ઉતાવળથી ફેરવે છે.

પાઠ ૧૩૩. કાચ.—ભાગ ૨.

બિલોરી ખોટી પારદર્શક કુંદીલ હાંડી ખાલા

કાચને એકાએક ટાઢો પાડે તો તે ધણો ખરડ થઈ જાય છે, માટે પેહેલાં તો તૈયાર થએલા તખ્તોને ખીજી બકીમાં મૂકે છે, ત્યાં ધીમે ધીમે તે ટાઢો પડે છે. એવા તખ્તોમાંથી આરસા, ફાનસ, કે ખારી-ને સાર જેવા લાંબા પોહોળા કાચના કડકા જોઈએ તેવા હીરાની કણી-વતી કાપી કાઢે છે. હીરાની કણી હાથમાં જોડેલી હોય છે. તે બાર દીને કાચપર ધસીએ તો તરત કાચ કપાઈ જાય.

આરસા બનાવવાને ઉપર કહ્યો તેવા પ્રકારનો કાચ કાર્મમાં આવે છે, પણ શીશીઓ, દીવાં કરવાના બિલોરી ખાલા, હાંડીઓ, એ સર્વ ખીજી તરેહની જાળવણીથી બનાવેલા કાચના થાય છે. હાંડીના કાચમાં સોડને ટુકાણે પોટાશ કરીને એક જાતનો ખારનાંબે છે તથા થોડું સીસું પણ મેળવે છે. એ કાચ ધણો ચમકતો હોય છે, તેનું કારણ કે તેમાં સીસાની જાળવણી હોય છે.

ખાટલીઓ એટલે કાચના શીરા ઝાંખા લીલા રંગના કે કાળા થાય છે, કેમકે તે કાચ જડી મેલી રેપી અને સાબુના મેલના બનાવેલા

છે. કપડવંજમાં કામ થાય છે તે એવી જાતનો છે. જે રેતીને ખપોટી કહે છે તે એખી કરવાનો ઉપાય માલમ હોય તો એથી સારા કામ થઈ શકે.

જે વસ્તુમાંથી આરપાર દેખાય તેને પારદર્શક કહે છે. કામ લીસો ને ચળકતો છે, અને તેમાં પારદર્શકપણાનો ગુણ છે, માટે બહુ કામ લાગે છે. કાનસ, હાંડી, જો કુંદીલ એનાં થાય છે. આપણા મુલકમાં તો કોઈ મોટા પૈસાદાર હોય તે પોતાની હવેલી કે બંગલાને કામની બારીઓ મૂકે છે, પણ વિલાયતમાં તો ઘર કે ઝૂંપડાં બધાંને એ હોય છે. ત્યાં ટાઢ ઘણી તેથી બારી બારણાં રાત દહાડો બંધ રાખવાં પડે છે, માટે જો એ કામનાં ન કરે તો અંધારું પડે. એમાં વિકાસ રહેતી નથી, જરા માંજ્યું કે સાફ થઈ જાય છે. કામના વાસણમાં કરાવું નથી, એ પણ એક મોટો ગુણ છે.

પાઠ ૧૩૪. કપડવંજ.

ભીસ

કાંકણ

એડા જીલ્લામાં ઘણા ગામ અને કસબા છે, પણ તેઓમાં કપડવંજ ઘણું પ્રખ્યાત છે, કેમકે ત્યાં કામ અને સાબુ થાય છે. એ કસબાને ફરતો કોઠ બાંધેલો છે, તેમાં ચાર દિશાએ ચાર દરવાજા છે, અને પાંચમી એક બારી છે. મોહોર, કરીને નદી છે, તે ગામની આથમણી બાજુએ છે. વળી ત્યાંથી ખેતરવા બેકને છેટે એક ખીજી વસાસી નામ નદી છે.

એ કસબામાં બ્રાહ્મણ, વાણિયા, મુસલમાન, વોહોરા, વગેરે ઘણા રહે છે, અને એ સૌ પોતપોતાના જથ્થા બાંધી રહેલા છે; એવી રીતે કે બ્રાહ્મણવાડાંમાં બ્રાહ્મણનાં જ ઘર, તેમાં વાણિઓ ભાગ્યે જ હોય. તેમજ વાણિયાના જથ્થામાં વાણિયાજ. આવક વાણીઆ ઘણા પૈસાદાર છે.

આ ગામમાં વોહોરાઓનાં ઘરની બાંધણી ઘણી સરસ છે.

વોહોરા પણ મોટા વેપારી છે. તે લોક ઊસ આંણીને તેનો સામ્રુ પકવે છે ; તે બહાર દેશાવર ખાતે પુષ્કળ જાય છે. સારી જાતના સામ્રુને ચાંદીનો સામ્રુ કહે છે. ખીજા એક સીસગર જાતના લોક રહે છે તે મોહોર નદીમાંથી રેતી આણીને તેનો કાચ પકવે છે. બિલોરી કાચ ધણો થાય છે. તેની બંગડીઓ, કાપડાં બરવાની ખાપો, કાંકણ, કંદીલ, શીશીઓ, ઘગેરે ધણું થાય છે. પણ એ કાચ વિલાયતી જેવો સાફ નથી.

એ ગામમાં આવકની વસ્તી ઘણી છે, તેથી તેમનાં દેરાં પુષ્કળ છે અને તે સારી બાંધણીનાં છે. સરસમાં સરસ બે દેરાં છે. ગામ-વચ્ચે બજાર છે, ત્યાં સરકારી નિશાળ છે, તેનું મકાન સાંઠે બાંધેલું છે.

વળી એ ગામની પાસે મોહોર નદીમાં થોડકાં છેટે લોઢાની ખાણ નીકળી હતી, પણ વિલાયતના જેવા સાંચાને હથિઆરો ન મળે માટે તેમાંથી લોઢું કાઢવાની મહેનત અને ખર્ચ એટલો બધો થયો કે વિલાયતી કરતાં તેનું મૂલ વધારે પડવા માંડ્યું, તેથી અંતે તે પૂરી નાંખવી પડી.

પાઠ ૧૩૯. કૂતરો અને તેનો પડછાયો.

સંતોષ

એક કૂતરો મોંમાં રોટલાનો કડકો ધાલીને નદી ઉતરીને પેલે તીરે જતો હતો. તેણે પોતાનો પડછાયો પાણીમાં દીધો, ત્યારે તેનો મનમાં આવ્યું જે આ કોઈ ખીજો કૂતરો રોટલાનો કડકો લઈ જાય છે તે હું એની પાસેથી ખુંચી લઉં. એવો વિચાર કરીને પોતાનું મોં ઉઘાડી લોભથી તે લેવા ગયો તો મોંમાંનો રોટલો પાણીમાં પડ્યો. તે તળે બેઠો, ને ફરીને એને જડ્યો નહીં.

આ વાત જોડી કાઢેલી છે, પણ એઉપરથી શીખામણ લેવાની એ છે કે આપણી કને જે હોય તે સુખે ભોગવવું, ને વધારે જોઈએ તો મહેનત કરી મેળવવું. પણ એમ ન કરતાં જે ખીજાનું લેવા હજી,

તેને તે ન મળે, અંને પોતાની પાસે હોય તે પણ ખોય એટલુંજ નહીં પણ લોભથી અનીતિએ ચાલે છે, ને પોતાની આપર ગમાવે છે. કહેવત છે કે “લોભે લક્ષણ જાય.” પણ એઉપરથી એમ ન સમજવું કે આપણી અવસ્થા સુધારવાને મહેનત ન કરવી. લગડાં ફાટાં હોય કે મૂળગાં ન હોય, અથવા રેહેવાને ઘર ન હોય, તોપણ તે મેળવવાસાર ઉદ્યોગ કરી પૈસા ન રળવા, એવું કરવું નહીં. પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને તથા વધીરે સુખી થવાને હમેશાં ઉદ્યોગ કરવો, પણ ખીજનું તકાવવું કે છીનવી લેવું નહીં. આપણી પાસે જે હોય, તે સંતોષથી ભોગવવું. વધારે વધારે મેળવવાનો લાંબ કરીને ઠાજો જીવ બાજવો નહીં, કેમકે એમ કરીએ તો કદી સુખ થાય નહીં. લાભનો કાંઈ પાર નથી. કહેવત છે કે “લોભને યોમ નહીં.”

પાઠ ૧૩૬. લોભ ને સંતોષવિષે કવિતા.

કાર	પ્રોઠી	હળવો	પોષાવું	સમુજી
ક્ષોભ	મોહ	ન્યૂન	વપુવાન	
		ઓપાઈ.		

- લોભે કાર ઘણેરો ઘટે, લોભે માન મરજદા મટે, ...
 લોભે ન રહે રૂડી રીત, લોભે ન રહે પ્રોઠી પ્રીત. ૧
- લોભે ભલો રહે નહીં ભાર, લોભે ચાલે નહીં વેહેવાર.
 લોભે સઘળાં લક્ષણ જાય, લોભે ભારે હળવો થાય. ૨
- લોભે વિદ્યા નવ પોસાય, લોભે પુણ્ય સમુજી જાય,
 લોભે લક્ષણ સઘળાં થૂળ, લોભ પાપ સઘળાં મૂળ. ૩
- જે લોકે છુડો લોભ, મોહ રૂપ એ મોટો ક્ષોભ,
 લોભ વિષે છે સઘળા દોષ, સુખનું મૂળ તે તો સંતોષ. ૪
- સંતોષીને આત્રાં માન, સંતોષી શોભે વપુવાન,
 સંતોષીને શાની ન્યૂન, સંતોષીને પૂરણ પુણ્ય. ૫

સંતોષીને મહીપતિ માન, સંતોષીને ઝાઝાં ધાન,
સંતોષીનાં એ છે અર્થ, ગાંડો થઈ નવ શોષે ગર્થ.
(કવી સામળભટ.)

પાઠ ૧૩૭. દ્વારકા.

શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ સ્થાપના

દ્વારકા ગુજરાતના કાંઠાપર છે. ત્યાં મોટો દરિયા આવેલો છે, ને ગોમતી નામે નદી છે તે દરિયાને મળે છે. દરિયામાં ભરતી આવે છે, ત્યારે ગોમતીમાં પણ આવે છે અને તેથી તેનો દેખાવ તળાવ જેવો થઈ જાય છે. એ નદીની ઉત્તરે પથ્થરનો બાંધેલો ધાટ છે.

ઘણા દૂર દૂરના પ્રાંતોના લોક જત્રા કરવામટિ દ્વારકા જાય છે. જે ગોમતીમાં નહાય છે તેમની પાસે માયાદીઠ સવાચાર રૂપીઆ ગાયકવાડ સરકાર કરે છે. બ્રાહ્મણોપાસે ઓઢું, એટલે સાડાતણુ રૂપીઆ લે છે. મોમતીમાં નહાઈને દેશમાં જાય છે. એ દેશ પથરાનાં બાંધેલાં છે. જેની મરજી હોય છે તે ત્યાં છાપ લે છે. એ છાપ મારવાના છાપા લોઢાના બનાવેલા હોય છે, અને તેપર શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, એવા આકાર પાડેલા હોય છે. તે તપાવીને હાથપર દાખે છે, એટલે તેનો ઝામ પડી રહે છે અને તે કોઈ દહાડે જતો નથી. એ છાપ પડામણી એક માણસને દોઢ રૂપિઆ ખેંસે છે. આવી છાપ ઘણું કરીને ઘેરાગી બહુ લે છે, એવું બતાવવાને કે અમિ દ્વારકા જઈ આવ્યા છીએ.

દ્વારકાથી એક મજલ છેટે ખેટ છે તેમાં પછી જત્રાણુ લોક જાય છે. ત્યાં વળી માણસદીઠ પાંચ રૂપીઆ આપવા પડે છે. કહે છે કે દર વરસે પંદર હજાર જત્રાણુ લોક આવે છે, અને તેની પેદારી, ગાયકવાડ સરકારને શુમારે પોણા લાખ રૂપિઆ થાય છે.

વળી એવી વાત ચાલે છે કે દ્વારકાનાથની મૂર્તિ બોઢાણો કંરીને એક રજપૂત હતો તે આશરે સાતસે વરસઉપર ચોરી લાવ્યો, અને ડોકોરમાં તેની સ્થાપના કરી.

ખાટ ૧૩૮: સ્વજૂરી.—ભાગ ૧.

ગુણકારી ખજૂર સાંચવો પેશી

ખજૂરીનાં ઝાડ એશિઆ ખંડમાં ને આફ્રિકા ખંડમાં બહુ નીપજે છે. અરબસ્તાનનાં ને આફ્રિકાનાં રેતીનાં મેદાનમાં ફરતારા મુસાફરને ખજૂરીના ઝાડની ઘટા જોઈને આંખને ટાઢક વળે છે. તે સુંદર દેખાય છે, કેમકે એમર જીએ તો રેતીના ડુંગરા છે; પણ એ ઝાડની નીચે તથા તેની ઉપર ઘણી ફૂલવાળી વેલો ઉગેલી હોય છે. તેનાં ફૂલ બહુ સુંદર દેખાય છે તે જોઈને તે મેદાનની રેતીનો તાપ તડકો સઘળું જૂલી જાય છે. એ દેશનાં ખજૂરીનાં ઝાડ ૩૫ થી માંડીને ૬૦ હાથસુધા ઉંચાં હોય છે. તેની ટોચે પાતરાં થાય છે, તે ડાંખલીજેવા પાંચ છ હાથ લાંબાં તેની આરેગમ લટકતાં હોય છે, તેથી તે ઝાડ છત્રીના જેવું દેખાય છે. તે ઉપર ફળ થાય છે તેને ખજૂર કહે છે. તેની પેશીઓ ત્રણ આંગળ લાંબી થાય છે, ને માંહેનો ઠંજિઓ બહુ જ કઠણ થાય છે, એ પેશીઓ પાકે છે ત્યારે આધારનાં આવે છે, ને સૂકવે છે ત્યારે તેની આરેક થાય છે. ખજૂરીનો કાંઈ ભાગ નકામો નથી. અરબ લોકોનો મુખ્ય મેવો ખજૂર કે આરેક. પાકેલી આરેક મીઠી હોય છે. તે જ્યારે સૂકાય છે ત્યારે ઘણા દહાડા રહે છે, અને શરીરને ઘણી ગુણકારી છે. અરબ લોકો સૂકી આરેકને ખાંડીને તેનો લોટ કરે છે, પછી પરદેશ જાય ત્યારે રસ્તામાં તેનો સાંચવો કરીને ખાય. ખજૂરનો દારૂ પણ બને છે. આરેકના ઠંજિઆ કઠણ હોય છે, તો પણ તેનો જૂકો કરીને પાણીમાં પલાળીને ઉઠને ખવડાવે છે.

પાઠ ૧૩૯. સ્વજૂરી.—ભાગ ૨.

પુતારો નીરો ખેવકૂક સાવરણી તાડી

ખજૂરીનાં પાતરાંની ચીપો ઉતારીને તેની ટોપલીઓ ને સાદીઓ ગુંથે છે, ને પાતરાંની વચમાંની મોટી નસમાંથી રેસા નીકળે છે તેનાં દોરડાં વણે છે. પાતરાંની વચલી નસના પુતારા એટલે સાવરણી થાય છે. ખજૂરીના થડનું લાકડું માંહેથી પોચું અને બહારથી કઠણુ હોય છે, તેથી તેને કોતરીને તેની પાણીની પરનાળો કરે છે. કોઈ કોઈ લોક મેડાનાં પીઠીઆં પણ એનાંજ કરે છે. એ આડને ખતરાંના થડમાંથી કોચીને ગાઠવા બાંધે છે, તેમાં પેલા છેદમાંથી રસ વહીને પડે છે. તેરસને થોડીવાર રાખે તો તેમાં શીણ આવે છે, એટલે તેને તાડી કહે છે. તાડીમાં કેકૂ છે અને તે બહુ ગંધાય છે. તાડી થતાં પેહેલાંના રસને નીરો કહે છે. કેકૂને વારતે તાડી પીએ છે તે બહુજ ઘેલાઈ કરે છે. એ ઘણા ખેવકૂક સમજવા.

કોઈના મનમાં એમ આવે કે ખીજાં આડની પેડે ખજૂરીને ડાળાં નથી, ને તેનું થડ તો માત્ર સોટા જેવુંજ છે, ત્યારે તેપર શી રીતે ચડતું હશે ? એનાપર ચડનારો આદમી પોતાની કેડને અને આડના થડને ફરતું મજબૂત દોરડું વીંટાળીને છેડે ગાંઠ વાળે છે. પછી એ આડની જૂની ડાળીઓ ખરી પડેથી તે આડમાં પગથીઆં પગથીઆં જેવુંડેડ ટોચસુધી એકબેર એક હોય છે, તેમાં પેલું દોરડું નાંખીને પગથીઆંઉપર પગ મૂકીને આડનું થડ આલીને તેઉપર ચડી જાય છે. ટેવ પડે છે તેથી ચડતાં વાર લાંબી નથી.

પાઠ ૧૪૦. અમદાવાદ.—ભાગ ૧.

રાજધાની રાજનગર મસીદ યુસ્તકરાળા

ગુજરાતમધ્યે અમદાવાદ ધણું પ્રખ્યાત શહેર છે, કેમકે અસલ એ મુસલમાનના વખતમાં રાજધાની હતું, માટે એને કેટલાક લોક

શજનગર કહે છે. એને ફરતો ઉંચો ને આખો કોટ છે, અને પશ્ચિમે સાબરમતી નદી વહે છે. કોટને બધા મળીને બાર દરવાજા છે.

શેહેરના વચ્ચોવચ્ચ માણેકચોક છે, ત્યાં કાપડ, વાસાણુ વગેરે વેચવાને બહુ લોક ખેસે છે. વળી એની પાસે એક મોટી જીમામસીદ છે. અમદાવાદ શહેરમાં ખીજી ઘણી મોટી મોટી પથ્થરની મસીદો છે, પણ તેમાંની એકે જીમામસીદના જવડી મોટી નથી.

માણેકચોકથી આગળ પશ્ચિમે જતાં ત્રણ દરવાજા આવે છે; અને ત્યાંથી આગળ ભદ્રનો મોટો કિલ્લો છે, તેમાં એક ખાત્મીન દેર છે તેમાંની મૂર્તિને ભદ્રકાળી માતા કહે છે. વળી એ ભદ્રમાં કેદીઓને રાખવાનું તુરંગ છે. ભદ્રમાં મોટું ઘડીઆળ છે, તે વાગે છે ત્યારે બધા શહેરમાં ઘણુંકરીને સંભળાય છે. ભદ્રની પાસે સરકારી અંગ્રેજી નિશાળ તથા નગરશેઠ હીમાબાઈની બંધાવેલી પુસ્તકશાળા છે.

અમદાવાદ શહેરની પાંધણી પોળની છે. પોળો ઘણીજ છે. સૌ કરતાં મોટી પોળ માંડવીની કહેવાય છે. એવો શુમાર કહેણો છે કે એ પોળમાં પાંચ હજાર ઘરની વસ્તી છે. વળી પોળોમાંથી બારીઓ મૂકેલી હોય છે, તેથી માણસને એકમાંથી ખીજામાં જવાને સ્વતંત્ર પડે છે. જો તેમ કર્યું નહોત તો બહુજ અડચણ પડત. પણ ગાડી ધોડાને જવાને તો ઘણીજ હરકત છે, કેમકે બારીઓ એટલી તો સાંકડી હોય છે કે તેમાંથી બે માણસથી જોડે તો જવાયજ નહીં.

શેહેરમાં વસ્તી બ્રાહ્મણ, વાણિયા વગેરે હિંદુની ઘણી છે. પણ તેમાં આવકનો જથ્થો બારે છે. તે પૈસાદાર પણ છે.

પાઠ ૧૪૧. અમદાવાદ.—ભાગ ૨.

ઘાટીલાં

વિશાળ,

એ શહેરમાં તરેહતરેહવાર માલ થાય છે, ને તે બહુ લાંબે દેશાવર જાય છે. તેમાંની મુખ્ય ચીજોનાં નામ, કિનખાખ, મરાઠ, રેશમી

કાપડ, સ્વતરાક કાપડ, પાઘડીઓ, કસબ, કોરા કાગળ, વગેરે ધણીક માલ નીપજે છે. તાંબા પીત્તનાં વાસણ તથા સોના રૂપાનાં ધરેણાં સારાં ધાટીલાં થાય છે, તે આખા ગુજરાતમાં વખણાય છે.

ઉપર ભદ્રનો કિલ્લો કલ્લો તેવિના ખીલ્લે એક મોટો કિલ્લો છે તેને ગાયકવાડની હવેલી કહે છે. હાલ એમાં તોપખાનું રહે છે. શહેરમાં ઠામઠામ કરંજ એટલે માણસ અને ઘેરના ખપને સારૂ પાણીના કુવારા બાંધેલા છે. તેમાં પાણી આવવાને એ ગાયકવાડની હવેલી-આગળ મોટો હોજ બાંધેલો છે તેમાં વરાળચંત્રથી ચાલના ખંખાવતી નંદીનું પાણી આવે છે અને તે નળવાટે શહેરના કુવારામાં જમ છે.

શહેરમાં હિંદુઓનાં દેરાં ઘણાં છે, પણ તેમાં સ્વામી નારાયણનું ધણું વિરાળ અને વખાણવા જોગ છે. શહેર બહાર પણ ફેટલીક મોટી મોટી ધર્મારતો, દેરાં, અને વાવો છે. તેમાં મુખ્ય રાહીબાગ, હરીસંગ કેશરીસંગની વાડી અને દેરં, દાદા હરીની વાવ, કાકરીકું તળાવ, રાહ આલમનો રોજો, સર્પેજનો રોજો, વગેરે છે. એસિવાય શહેરની આસપાસ મસીદોનાં ખંડેર બહુ દીઠામાં આવે છે.

મ્યુનિસિપાલ ખાતું થયાપછી પોળ અને રસ્તાની સુધરાઈ જરા ઠીક રહે છે. મોટી સડકોપર પાણી છંટાય છે. શહેરની ઉત્તર પાસે ત્રણ મૈલને છેટે લશ્કરને રહેવાની જગ્યા બાંધેલી છે, તેને કાંપ કહે છે. એમાં ગોરા આદમીનું લશ્કર રહે છે. કાંપની પાસે ધોડાની થરત રમવાની સડક બાંધેલી છે. ત્યાં એક બંગલો છે. ત્યાં ધણું કરીને ચોમાસામાં શરત થાય છે.

પાઠ ૧૪૨. અમદાવાદના ભદ્રવિષે.

મુખવાળાં	કારમી	સ્કૂલ
સામગ્રી	રવર્ગ	નક
દોહરા.		

ભદ્રનામ સૌથી ભણું, મૌ જાણે મંસાર,
શા કારણ કાજારથી ભદ્ર દિસે ભયંકાર ?

કાળાં મુખવાળાં વસે, કાળાં કૃત્ય કરનાર,
 તે કારણ કાળારાધી ભદ્ર દિસે ભયંકાર.
 જરા જોના અતિ ઊજળા દુનિઆ મધ્યે દેખ,
 એવા જનથી ઊજળી પુસ્તકશાળા પેખ.
 કાચા કાચ સમાનના, ઉપજે રતન અમૂલ,
 કીમત પામે કારમી, એ તું જો આ સ્કૂલ.
 સ્વર્ગ નર્ક આ લોકના સઘળા રસ્તા સેહેજ,
 તે મળવાના તણુ જીઓ ; આ દરગુજા એજ.
 સાંમગ્રી સુખની બલી મળે જહાં* મનરંજ,
 જો જીવતીથી આ બન્યો, કેવો છે કારંજ.
 શુક્રવાર શોભા બલી આ ઠેકાણે થાય,
 ચડને પોરે† ચોકમાં બલી બજાર બરાય.
 આ તો અમદાવાદમાં મન કરવાનું કામ,
 દેખતાં દિલમાં થયા રાજ દલપતરામ.

પાઠ ૧૪૩. બહાદુર કૂતરો.—ભાગ ૧.

મડમ

કોઈ વખતે એક વાહાણુ વિલાયતથી ચીન જતું હતું, તેમાં બે
 ઉતારમાં એક સાહેબ, તેની મડમ, અને તેમનો પાંચ વરસ
 છોકરો એટલાં હતાં. તેમની પાસે એક મોટો વિલાયતી કૂતરો હતો.

વાહાણુપરનાં સઘળાં માણસ એ કૂતરાને એટલો આહાતાં કે તેને
 બીલો મૂકવાનું મન થતું નહીં, કેમકે તે કૂતરો તે લોકસાથે ધણો
 હળી ગએલો હતો. તે સૌમાં તે પેલા નાના છોકરાનેડ ખુબુ ગેલ
 કરતો. એક દહોડે સાંજરે તે કૂતરો ને છોકરો બંને સાથે રમતા હતા
 એટલામાં વાહાણુ જરા ડોળ્યું, તેથી છોકરો દરિઆમાં પડી ગયો,
 એટલે પાધરંજ કૂતરે રડવા માંડ્યું. તે સાંભળીને તરત બધા બોક

ત્યાં ગયા તો માલમ પડ્યું કે છોકરો દરિઆમાં પડ્યો. તે જોઇને તેઓ બોલ્યા કે, કોઈ કાઠો રે, કાઠો રે ! એટલે કૂતરે તરતજ દરિઆમાં જૂસ્કો માર્યો. પેલા છોકરાના બાપનો તો જીવ ઉડી ગયો, અને તે તથા ખીજા પાંચ સાત જણ એક મછવામાં ફૂદી પડ્યા. પણ તે રાત અંધારી એટલે આધી નજર જાય નહીં, તેથી બધાએ છોકરાનું આશા મૂકી. એટલામાં તેમણે વાહાણને ખીજે પાસે કાંઈ. અફળાતું સાંભળ્યું, ત્યારે તે સાહેબ ખૂબ પાડી ઉઠ્યો કે, બાઈઓ ઝટ ઝટ હલેસાં મારો, ને પેલે ખીજે પાસે પેહલા ચાલો. ત્યારે ખારવા ઘણા જોરથી હલેસાં મારી મારીને ખીજે પાસે ગયા, એટલે કૂતરો માલમ પડ્યો; તેના મોંમાં છોકરો હતો. એ જોઇને સઘળાં માણસને બહુ હેરાન થયો, તે બેઠને મછવાપર લીધા.

મછવો વાહાણપાસે હંકારી લઈ ગયા, ને સૌ વાહાણપર ચઢ્યા. ત્યાં તે છોકરાને થોડી વારે બાન આવ્યું, તેથી માબાપના મનને ટાઢક વળી. બધા લોક શાખારા શાખારા કહીને કૂતરાની પીઠ ઠોકવા લાગ્યા. પછી પેલો છોકરો કૂતરાને રોજ પોતાની બાથમાં લે, ને બધા લોક તે કૂતરાપર બહુ માયા રાખે.

પાઠ ૧૪૪. બહાદુર કૂતરો.—ભાગ ૨.

.. . લંગર

કળતર

પછી વાહાણ હંકાર્યું ને એક ડોકણે ઉતરવાનું આવ્યું, ત્યાં લંગરે કુંડું. પેલો સાહેબ એની મડમ ને છોકરાને લઇને કિનારે જવાને મછવામાં બેઠો, તેવારે તેણે વાહાણના બેલાસીને કહ્યું કે, આ કૂતરાને બાંધી મૂકજો. જ્યારે અમે તમને એ કૂતરાને છોડી મૂકવાને આણ-સારો કરીએ ત્યારે છોડી મૂકજો. એ કૂતરો તરવામાં હોશિઆર છે માટે તે વાહાણથી કાંઠાસુધાં તરીને આવશે. એમ કહીને મછવો હંકાર્યો. તે કાંઠે પૂગવાની તક થઈ ત્યારે પેલે સાહેબે ટોપી હાથમાં લઇને હલાવી એટલે કૂતરાને છોડી મૂક્યો. એકતાંજ તે પાથરો દરિ-

આમાં પડ્યો, ને તરતો તરતો આગળ ચાલ્યો. થોડેક આખો એટલે તેણે રડવા માંડ્યું. તેથી પેલો સાહેબ સમજ્યો કે એને કાંઈ કળતર થતી હશે, પણ તેમ નહોતું. તે વખત તે મોટા સંકટમાં પડ્યો હતો. આજે ને અવળો તરે ને ડૂપકી મારે તેથી માલમ પડ્યું કે શાર્ક કરીને એક જાતની માછલી ધણી મોટી થાય છે, તે તેની પાછળ લાગેલી છે. એ માછલીસામે કૂતરો દાંતીઆં કરે, પણ તે માછલી તેથી ડરે નહીં. એ માછલીથી ચત્તાં થયાવગર કોઈને મોંમાં લેવાય નહીં. તે પાસે આવે ને ચત્તી થાય, એટલે કૂતરો નાસી જાય. એમ ધણી વાર થયું.

એ જોઈને પોતે કૂતરાને ઉગારવામાટે મછવો પાછો વાહાણતરફ હંકાર્યો. કૂતરો બહુ યાત્રી ગયો હતો ને માછલી ધણી ઝડપથી જતી હતી. તે જોતા જોતામાં કૂતરાની લગભગ આવી, ને ચત્તી થઈ કૂતરાને મોંમાં લેવાને મોં ઉઘાડે છે, એટલે પેલે સાહેબે બંદુક ફોડી, તેથી તે માછલીનું જડખું ફાટી ગયું, ને પાણીમાં લોહી લોહી થઈ રહ્યું. પછી તેણે કૂતરાને પાણીમાંથી મછવામાં ખેંચી લીધો, ને છોકરે તેને બાથ ભીડી. વાહાણપરનાં ને મછવામાંનાં બધાં માણસો સાથે બોલ્યાં કે રંગ છે, રે રંગ છે! માછલી મૂઠાં ને કૂતરો ઉગ્યો.

પાઠ ૧૪૯. ઉંદર અને ઇંડાં.

તરતુબુદ્ધિની ટેવ ધણી કામની છે તે આ નીચે ઉંદરની વાતથી માલમ પડે છે.

ઉંદરને ઇંડાં ધણાં ભાવે છે, તેથી જ્યાં ફૂકડીનો ખડો હોય છે, ત્યાં તે ધણો નારા કરે છે. કોઈ કોઈ વખત તો ઇંડાં ત્યાં ખાતા નથી, પણ લઈ જાય છે. એ એવડાં મોટાં ઇંડાં લઈ જતા હશે એવું કોઈના સપનામાં એ આવે નહીં, પણ તે લઈ જાય છે એમાં કરો સંદેહ નથી.

વિલાયતમાં એક જણ વાડામાં કામ કરતો હતો, તે વખતે તેણે કેટલાક ઉંદરને ફૂકડીના ખડાપાસે ફરતા દીઠા, ત્યારે તેણે મનમાં

વિચાર્યું કે આ આટલા બધા ઉંદર અહીંઆ શામાટે ફરતા હશે. તે જાણવાને જાનોમાનો ફૂકડીના ખડાઆગળ જઈને ઉભો રહ્યો. થોડીવાર થઈ એટલે તે ઉંદરમાંના એકને આડો પડીને ફૂકડીના ઇંડાપાસે આળોટતો દીડો. પછી તે ઉંદરે ઇંડું ચારે પગના કબજામાં લઈને તે મજબૂત ગ્રાલવાચાર પોતાની પૂછડી ઇંડાઉપરથી તાણીને મોંમાં ધાલી, ને ઇંડું મજબૂત વચ્ચમાંથી ગ્રહ્યું; ત્યારેજ પીળા ઉંદરે તે ઉંદરને ઇંડાસુઝાં ધસડી લઈ ગયો.

એ વાતઉપરથી સાર એ કે ગમે એવું કઠણ કામ આવે તે વળાએ હિંમત ન હારતાં તસ્તબુદ્ધિ કામે લગાડી તેનો તોડબાઢવો, પણ આ ઉપલી વાતમાં ઉંદરે ચોરનું કામ કર્યું તે આપણે ન કરવું. .

પાઠ ૧૪૬. સ્વેતીવાડીવિષે.—ભાગ ૧.

આતર ધર ઢોળા

આપણે દાણા ખાઈએ છીએ તે સઘળા એતરમાં પાકે છે. પ્રથમ એતરમાં હળ ફેરવે છે, તેથી સઘળી ભોંય તજે ઉપર થઈને પોચી થાય છે. આ દેશમાં હળ બળદ કે પાડપાસે ને કેટલેક ટુકાણે ઉંટપાસે ખેંચાવે છે, ને એક માણસ પાછળથી હાકે છે. વળી હાલ વિલાયતમાં વરાળનાં યંત્ર હળને જોડ્યા માંડ્યાં છે, તેથી ઘોડા, બળદ, કે પીળાં જનવિંદર જોડાવગર કામ ધમધોકર ચાલે છે.

અહીં બે જાતનો પાક થાય છે, એકને ચોમાસુ, ને બીજાને શિંગાણુ કહે છે. ચોમાસુ પાકમાં વરસાદ થયાપેહેલાં એક વખત હળ ફેરવે છે, તેથી ભોંય ખોદાઈને પોચી થઈ રહે છે. પછી તેમાં આતર નાંખે છે, અને વરસાદ આવવાની તક થાય છે ત્યારે ચાસ પાડીને વાવણી કરે છે, એટલે છોડ હારદોર ઉગી નીકળે છે. વરસાદ થયે તેથી દાણા ને જમીન પલળે, ત્યારે દાણાના ફણુગા ફૂટી નીકળે. પછી તેના છોડ મોટા થઈને તેપર ફણુસાં, ઉખી, કે શિંગો ને આવવાનું હોય તે આવે, ને ધાન્ય વાવ્યું હોય, તેફરતાં બહુ પાકે. ચોમાસુ

પાકમાં ડાંગર, કઠોલ, બાજરી, જર એ થાય છે. ડાંગર વાવીને ઉગી નીકળે તેનું ધર કે તર કહે છે. ધર સારા મોટા થાય, એટલે તે પાંચ દસ એકઠા કરીને તેના કોળા ક્યારડમાં રોપે છે.

પાઠ ૧૪૭. સ્વેત્તીવાડીવિષે.—ભાગ ૨.

જડ ઉપણું માફક નીદી, ખરીર રવી

શિઆળામાં પેહેલપેહેલી જમીનને પાણી પાછને તર કરે છે, ત્યારકેડ માહે હળ ફેરવે છે, પછી ખાતર નાંખે છે, ને છેલ્લે તેમાં વાવેતર કરે છે. એ ખેતરમાં જેમ જેમજે તેમ પાણી પાય છે, અને માહે ખીજ રોપાની જડો બાત્રી હાય તે નીદી નાંખવી પડે છે. જે નીદી ન નાંખે તો જમીનનો રસ બધો અનાજના રોપામાં જાય નહીં, કેમકે પેલી જડો ચૂસી લે. પછી થોડે દહાડે તે રોપાપર ઉપી કે ધણુસાં જે આવવાનું તે આવે છે. તે સરજને તાપે પાકીને સકાય છે. પછી તેને યડમાંથી કે કણુસાંમાંથી દાતરડાવતી કાપી લે છે ને ખજીમાં લઈ જઈને મસળે છે કે પારમાં નાંખે છે, એટલે માહેથી દાણા નીકળે છે. પછી તેને ઉપણું એટલે માહેથી ફોતરાં હોય તે ઉડી જાય, ને દાણા દાણા છૂટા પડે. ચોમાસુ ધાન્યને ખરીર અને શિઆળા પાકને રવી કહે છે.

જમીનમાં લાગલાગટ ધણી વાર એક ધાન્ય વાવે તો જમીનનો કંસ જતો રહે, માટે હેરફેર વાવેતર કરે છે, કે એકાદ વરસ પડતર રહેવા દે છે. વળી જમીનમાં કંસ આર્યવાગાટે છાણું ખાતર ખેતરમાં નાંખે છે. કેટલેક ઠેકાણે ખાતર બાળે છે, ને કેટલેક ઠેકાણે એમનું એમજ નાંખે છે, પણ છાણું ખાતર નાંખવાને બદલે ખેતરમાં જે ધાન્ય પકવતું હોય, તે ધાન્યના છોડવાનું ખાતર નાંખ્યું હોય, કે તે ધાન્યનું છાણુ થઅલું હોય, તેનું ખાતર નાંખ્યું હોય તે વધારે પાકે, કેમકે જમીન તેનો રસ ચૂસી લે, ને તે રસ પેલા ધાન્યના છોડવા બીજે તેને બહુ માફક આવે.

પાઠ ૧૪૮. એક ચાકર પોતાનો જીવ આપ્યો.

અમીર પાલણપોષણ નાહર મસ્ત છે. ઇતિહાસી

એક વખતે શિઆળામાં એક મોટો માણસ પોતાની ધણીઆ-
ણીને સાથે લઈને ગામ જતો હતો. ત્યાં પર્વતમાં નાહર એટલે વરની
વસ્તી બહુ હતી. જ્યારે કડકડતી ટાઢ પડે છે ત્યારે તે ધણાં મસ્ત થાય
છે. એ નાહરનાં ટોળે ટોળાં તે અમીરની ઘોડાગાડી પાછળ પડ્યાં,
ત્યારે તે અમીરની સાથે તેનો ચાકર હતો, તે ઘોડાઉપર બેઠેલો હતો,
તેણે તે નાહર ધર્યાં આવતાં જોઈને પોતાનો ઘોડો નાહરબણી
છોડી મૂકવાની ધનીપાસે રળ માગી. અમીરે તે વાતની હા કહી,
એટલે તેણે ઘોડો છોડી મૂક્યો, ને ગાડીઉપર ચડી બેઠો. તે ઘોડાને
પેલાં નાહરે ફાડી ખાધો, પણ લોહી પીધું એટલે વધારે મસ્ત થયા.
ઘોડો છોડી મુક્યાપછી ઠેટલી ઉતાવળ થઈ તેટલી પેલે અમીરે કરી
પણ તે ખીન્ને ગામ પહોંચતાં પહોંચતાંમાં નાહર પાછાં ગાડીની
લગભગ આવી પહોંચ્યાં, અને એટલાં પામે આચાં કે જાણે હમણા
ફાડી ખાશે. ત્યારે પેલો ચાકર ખોલી ઉઠ્યો કે. સાહેબ. હવે ઉગર
વાનો એકજ ઉપાય છે. જો તમે રળ આપો ને મારાં છોકરાં છિઆંને
પાળવાનું વચન આપો. તો હું એ નાહરની સામે જાઉં. તે મને તો
ફાડી ખાશે ખરાં, પણ એટલામાં તમે ગામમાં જઈ પહોંચશો.
તે અમીરને ઉગરવાનો ખીન્ને એકે ઇલાજ નહોતો, તેથી ધણી
લાચારીથી તેને રળ આપી. ને કહ્યું કે હું તારાં છોકરાંનું પાલણ
પોષણ કરીશ. ને સાંભળીને પાધરોજ તે ચાકર નાહરની સામે ગયો.
તેને તે નાહરે ફાડી ખાધો એટલામાં તે મોટો માણસ બેઠે ગામ જઈ

પહોંચ્યો. પછી તેણે આપેલા વચનપ્રમાણે પેલાં ચાકરનાં છોકરાં
છેઆનું પાલણુપોષણ કર્યું.

એ વાતનો સાર કે ચાકર તો એવા જોઈએ કે ધણીના સંકટસમ
પોતાનો જીવ સરખોએ વહાલો ન કરે, અને ધણી તો એવા
જોઈએ કે એવા હિતખારી ચાકરને છે ન દેતાં જીવતાંસુધી તેમનું
પાલણુ કરે.

પાઠ ૧૪૯. ગુલામ અને સિંહ.—ભાગ ૧.

ગુલામ ભયંકર મોતીઆં ધરિદ્રો

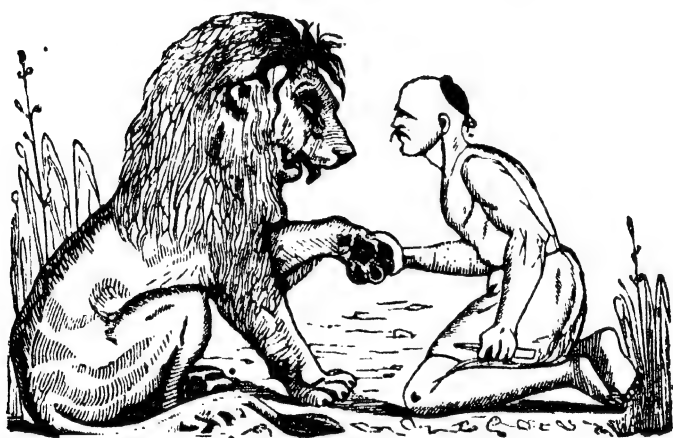
અસહના વખતમાં એક ગુલામઉપર તેનો ધણી ખુબ જીલમ
કરતો, એવો કે એ વેઠાકરતાં મરવું સારું. દુઃખમાંથી છુટવાનો
ખીજો ઉપાય રહ્યો નહીં, ત્યારે તેણે જંગલમાં નારી જવાનું ઠરાવ્યું.
તેણે વિચાર્યું કે વગડાનાં જનાવર મારી ખાશે તે ઠીક, પણ આ મારો
જીલમી ધણી દુઃખ દે છે તે ખમાતું નથી.

એક વાર તક જોઈને છાનો માનો તે પાસેના વગડામાં નારી
ગયો. ખાવા પીવાનું કે ઓઢવાનું કાંઈ જોડ લીધું નહોતું, તેથી
ખાપડને માથે ઢગલે ઢગલા દુઃખ પડ્યું. આખો દિવસ જંગલમાં
રખડી રખડી થાક્યો; પગમાં કાંટા ભચોભચ વાગે, ને લોહી
નીકળે; જૂપ કડકડીને લાગી, પણ ખાવાનું કાંઈ મળ્યું નહીં;
હીંડવાની આય જરાએ રહી નહીં. એકમાં એક કોતર આવ્યું,
તેમાં નિરાશ થઈ પેઠો.

જરા પેઠો એટલામાં એક ભયંકર શબ્દ સાંભળ્યો. એને લાગ્યું
કે એ વાંધ કે સિંહનો શોર હશે, ને તેથી ખીજે કોતરમાંથી નાસવાનું
કર્યું, પણ જ્યો ખારણાઆગળ આવ્યો, કે સામો મોટો બિઆમણો
સિંહ આવ્યો, ને નાસવાનો કાંઈ લાગ રહ્યો નહીં. તેને જોઈ એનાંતે
મોતીઆંજ મરી ગયાં, ને જીવવાની આશા છોડી; પણ જનાવરનો

શબ હળવે હળવે હીંડતો રોકડું મોં કરી નજીક આવવા લાગ્યો ને મારવાનો ધરિદો દેખાડ્યો નહીં. દુખીઆરાની પેઠે ઘાંટો કાઢી મદદ માગતો હોય, તેમ દેખાયો. એથી તે ગુલામને બહુ અચંપો લાગ્યો. અસહ્યથી તે છાતીવાળો તો હતો, તેથી આ જોઈને તેણે વધારે ધી- ૨૪ પકડી.

પાઠ ૧૬૦. ગુલામ અને સિંહ.—ભાગ ૨.

સિંહ ખોડતો હીંડતો હતો, નેપરથી પેલા ગુલામે તેના પગભણી નજર કરી, ત્યારે એક ટાંકિઓ ધણો સૂણેલો દીધો. હિંમત પકડીને નજીક ગયો ને સિંહનો સૂણેલો પગ હાથમાં લીધો. જન્મ આજરી માણસ વૈદને જોવા દે તેમ સિંહ તેને પોતાનો પગ જોવા દીધો. ગુલામે જોયું તો ચંચળના તળીઆમાં એક મોટો કાંટો લાગ્યો છે, ને ત્યાં સૂણેલું છે, તેથી પગ લંગડાય છે. સિંહના ડોલપરથી એમ જાણ્યું કે એ કાંટો કઢાવવાની એની મરજી છે, માટે ગુલામે કાઢ્યો, ને સૂણેલું હતું તેમાં પર હતું તે પણ કાઢી નાખ્યું. એ નીકળી

ગયાથી દુઃખ નરમ પડ્યું. એ પ્રમાણે જરા કરાર થયો કે સિંહે ધણી ખુશી દેખાડી પૂછું હલાવું, ને પોતાના વૈદના હાથ પગ ચાટ્યા. એમ હરખ ને માયા દેખાડી એટલું જ નહીં, પણ તેનો ઉપકાર કદી જૂલ્યો જ નહીં. એને પોતાના કોતરમાં રાખ્યો, ને જે શિકાર લાવે તેમાંથી તેને ખાવા આપે. એ ઉ બાઈબંધ થઈ રહ્યા. એમ કેટલાક મહિના ગયાકેડે એક દહાડો તે ગુલામ વગડામાં ફરતો હતો, તેવામાં એને પકડવા મોકલેલા સિપાઈઓએ આવી તેને ઓચિંતો પકડી લઈ જઈ એના નિર્દય ધણીને હવાલે કર્યો. ધણીએ તેને પોતાની કનેથી નાશી ગયો માટે દેશના હાકિમને સોંપ્યો. તે વેળા તે દેરામાં ગુલામો પર બહુ જુલમી કાયદા ચાલતા હતા, તે કાયદા પ્રમાણે હાકિમે તે બિચારને જંગલના ફાડી ખાનાર જનાવરપાસે મારી નાખવાનો હુકમ કર્યો.

પાઠ ૧૯૧. ગુલામ અને સિંહ.—ભાગ ૩.

હિંસા

મેદાન

ચોતરફથી ઘેરી લીધેલા મોટા મેદાનમાં તે ગુલામને મૂક્યો, ને ધણા દિવસનો જૂખ્યો ને ખીજવાએલો સિંહ તેના પર છોડ્યો. નાસવાનો લાગ જરાએ હતો નહીં. આ કમકમી છૂટે એવો તમારો જોવાને લોકની મેદની મળી હતી. હાકિમ પણ તે વેળા હાજર હતો. સૌ જોઈ જોઈને ઉદાસી થતા હતા. એવામાં ફાળ મારતો ને ખરાડ પાડતો સિંહ આવ્યો. એની છલંગ, મોંની ફાડ, એના પંખ, ને ટુંકામાં કહીએ તો એનું આખું રૂપ જોઈને જ કાચા હૈયાનું માણસ હોય તેના તો હોરાજ ઉડી જાય. એને આવતો જોઈને સૌ લોક ચુપાચુપ થઈ ગયા. પણ એકાએક લોકનાં મનમાંથી દયા જઈ અચંપો અચાપ્યો, કેમકે સિંહ તેના પર તલપ માર્યાને ઠેકાણે લાડ કરી તેના હાથ પગ ચાટવા લાગ્યો, ને પૂછું હલાવવા મંડ્યો. એવાઈ ગએલું છોકરું ધણું મહિને એકાએક મળ્યાથી માને જવો હરખ થાય તેવો હરખ સિંહ દેખાડવા લાગ્યો, પેલા હાકિમે તે ગુલામને મોટે

સાદે ખોલાવી પૂછ્યું કે, આ નિર્દય જનાવર કોઈને છોડ નહીં, તે પોતાનો જાતિ સ્વભાવ જૂલી જઈ તારી જોડે આમ કરે છે તેનું કારણ શું છે ? ગુલામે પોતાની સિંહજોડે બનેલી સઘળી કથા સૌ સાંભળતાં માંડીને કહી. વગડાઉ હિંસાકરનાર જનાવર પણ ઉપકાર જૂલતો નથી એ બધા લોક સાંભળી ધણું અચરજ પામ્યા ને ખુશ થયા. સૌ મળી હકિમને અરજ કરી કે એનો ગુનો માફ કરો, ને એને જવા દો, તેથી હકિમે તે ગુલામને માફ કર્યું, ને પેલાં સિંહ તેને આપી દીધો. આ વાતપરથી આપણે પણ શીખ્યામણ લેવી, ને કોઈનો પાડ કે ગુણ વીસરશો નહીં, ને તેનો સારો બદલો આપવો.

પાઠ ૧૯૨. ટાંકણી.

ટાંકણી એ કેવી નાની વસ્તુ છે, તો પણ એને એક માણસ કરતું નથી. ધણાજણ એકઠા મળીને બનાવે છે. કોઈ જાણેજે એ સોયની પેઠે ખરા લોઢાની થતી હશે, પણ તેમ નથી. એ તો પીતળની થાય છે. એક માણસ પીતળના તાર બનાવે છે. ખીજે તેને પાસરા કરે છે. ત્રીજે તેના કાપીને જોઈએ તેવડા સરખા કડકા કરે છે. ચોથો ધશીને તેની અણી કાઢે છે. પાંચમો તે અણીવાળા કડકાને ધશીને માથાં બેસાડવા જોગ કરે છે. છઠ્ઠો આદમી માથુંજ તૈયાર કરે છે. સાતમો તે માથું પેલા અણીવાળા કડકાપર ચડાવે છે. આઠમો ટાંકણી-ઓને ખટાશવાળા પાણીમાં ઘોઈ માંજીને કલઈના ઉના રસમાં નાંખીને ધોળી બનાવે છે. એક્રમાણે ધણા આદમી જૂદું જૂદું કામ કરે છે, ત્યારે એક ટાંકણી બને છે. એ તૈયાર થએલી ટાંકણીને કાગળમાં ખરાબર ખોસવી એ પણ એક જૂદાજ માણસનું કામ છે. હવે કોઈ માણસ એવું અભિમાન કરે કે હું એકલોજ બનાવું, તો તે એક દહાડે દરા પણ તૈયાર કરી નહીં રહે. પણ ધણાં માણસો પોત પોતાનું કામ વહેંચી લઈને કરે છે, તો એક દિવસમાં હજારો ટાંકણીઓ બનાવી દે છે.

ટાંકણીઓનો ખપ આપણા દેશકરતાં વિલાયતમાં ધણો છે. ત્યાં દર વરસે લાખો ટાંકણીઓ થાય છે, અને તે બધી ખપી જાય છે. કોઈ પૂછે કે, એટલી બધી ક્યાં જતી હશે ? તો તેનો જવાબ એટલોજ કે ધણી તો ખોવાઈ જાય છે ને ફેટલો એક ભાગી જાય છે. આપણે અહીં આં તો લોક પાઘડીના પેચ અને તોરા બરાબર રાખવાને ઓડવાને સારું કામમાં આણે છે, પણ વિલાયતના બેરાંનાં પોરાકમાં તો એ ધણીજ કામની વસ્તુ છે.

પાઠ ૧૯૩. લોભિઆની વાત.—ભાગ ૧.

બંદર

ટંગાલું

એક ગામડાનો બ્રાહ્મણ બહુ લોભિઓ હતો. તેને એક નાળિયેર ઓઠનું હતું, તે લેવા સારું વાણિયાની દુકાને ગયો, અને પૂછ્યું કે એક નાળિયેરનું શું લેશો ? ત્યારે વાણિયાએ કહ્યું કે ત્રણ પૈસા લઈશું. ત્યારે બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે બે પૈસાનું નાળિયેર મળતું હશે ? વાણિયાએ જવાબ દીધો કે શેહેરમાં જાઓ તો મળે. પછી ત્યાંથી દરા ગાઉ ઉપર શેહેર હતું, ત્યાં નાળિયેર લેવા સારું એ બ્રાહ્મણ ગયો, અને વાણિયાની દુકાને જઈને એક નાળિયેરનું મૂલ પૂછ્યું. વાણિયાએ કહ્યું કે બે પૈસા બેસશે. બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે એક પૈસાનું ક્યાં મળતું હશે ? જવાબ દીધો કે અહીંથી દરા ગાઉ ઉપર બંદર છે ત્યાં એક પૈસાનું નાળિયેર મળે છે. પછી તે બ્રાહ્મણે તે બંદરમાં જઈને નાળિયેરનો ભાવ પૂછ્યો, ત્યારે જવાબ દીધો કે પૈસાનું એક નાળિયેર મળશે. બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે કોઈ ઠેકાણે એક પાઠનું નાળિયેર મળતું હશે ? જવાબ દીધો કે રાતમાં જ્યાં નાળિયેર થાય છે ત્યાં પાઠનું એક મળે છે. પછી તે બ્રાહ્મણ રાતમાં ગયો, અને નાળિયેરનો ભાવ પૂછ્યો, ત્યારે રાત્રી માણસે કહ્યું કે પાઠનું એક મળશે. પછી તે લોભિએ પૂછ્યું કે મફત ક્યાં મળશે ? ત્યારે રાત્રીએ કહ્યું કે આ નાળિયેર ઉપર ચડીને તોડી સે તો મફત મળે. ત્યારે તે લોભિએ બ્રાહ્મણ

ઉપર ચડ્યો, ને નાજિએરે આલીને ટંગાઈ રહ્યો. એવામાં એક ઉંટ-
વાળો આવ્યો. તેને કહ્યું કે ઓ બાઈ, મારા પગ આ ઝાડે બરાવ
તો હું જાળવીને હોં ઉતરું. ત્યારે તેને દયા આવી, ને ઉંટઉપર ઉભો
રહીને પાદાણુના બે પગ આલીને ઝાડે બરાવા લાગ્યો એટલે ઉંટ ખસી
ગયું, ને ઉંટવાળો પણ લટકી રહ્યો.

પાઠ ૧૬૪. લોભિઆની વાત.—ભાગ ૨.

થેલ તૂટ્યા ધરાયું આનિજ

પછી પેલો ઉંટવાળો તો મનમાં ખીવા લાગ્યો કે જો પાદાણુ

નાજિએર મુકી દેશે તો હું ને એ પેઢ મરી જઈશું; એમ જાણીને ખોલ્યો કે એ મહારાજ, તું નાજિએર છોડીશ નહીં તો હું તને પાંચરો રૂપિયા આપીશ. આજ્ઞાએ કહ્યું કે ઠીક, હું નહીં મુકી દઉં. એવામાં એક ધોડવાળો આવ્યો. તેના આગળ પેલે ઉંટવાળે આ-
નિજ કરીને કહ્યું કે મારા પગ આ ઝાડસાથે ભરાવે તો હું જાગ-
વીને હોંડે ઉતરું. પછી ધોડવાળે તે કમ્બલ કર્યું, ને ધોડાઉપર ઉભો રહીને ઉંટવાળાના પગ ઝાલ્યા, ને તે ઝાડસાથે ભરાવવા ગયો એટલે ધોડો ખસી ગયો, અને તે પણ લટકી રહ્યો. તેણે જાણ્યું કે પેલો આજ્ઞા નાજિએર મુકી દેશે તો સૌથી પહેલો હું મરી જઈશ. તેથી તેણે કહ્યું કે એ પંડ્યાજી, તમે નાજિએર નહીં છોડી દો, તો હું તમને હજાર રૂપિયા આપીશ. આજ્ઞાએ કહ્યું કે ઠીક. સામઝા દોઢ હજાર રૂપિયા મળવાના તેથી એ લોભીઆને ઘણો હરખ થયો, અને તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો, અધધધ! આજ મને આટલા બધા દોઢ હજાર રૂપિયા મળશે, એમ કહીને બે હાથ પોહોળા કર્યા એટલે ત્રણે જણા પછડાઈને આજ્ઞા મરી ગયો. માટે અતિથે લોભીઆ હેાય તેને દુઃખ થયાવિના રહે નહીં.

દોહરો.

થોભ નહીં જ્યાં લોભનો,
શોભા સઘળી જાય;
તૃષ્ણાથી તરશ્યો સદા,
ધનથી નહીં ધરાય.

પાઠ ૧૬૯. શિઆલ ને કાગડાની વાત.

કડાકો	ઠાવકું	ભક્ષ	મધુરો	સૂર
મણી	નિશા	સડપ	ચડપ	ખાલી

કોઈક વેળા વગડામાં એક શિઆળ ફરતું હતું. તેને જૂખ લાગેલી તેથી ખાવાનું ખાતું હતું. મનમાં વિચાર કરતું હતું ને આ વખત.

હવે ક્યાં જઈ? આજ તો કડકો પડ્યો. હજીલગણ કશુંએ બક્ષ મળ્યું નહીં. સાંજ પડ્યાવિના ગામમાં તો જવાય નહીં. એટલામાં દેવજીએ એક આડઉપર મોંમાં પૂરી લઈને એક કાગડો બોલો દીઠો, તેથી તેના ટાંટિઆમાં જોર આવ્યું, ને મનસુખો કમ્પા લાગ્યું ને હવે કંઈ જીવતી કરીને એ પૂરી એની કનેથી પડાવું. પછી તે આડતો જઈને ડાવકું મોં રાખીને બોલ્યું, બલે કાગડા બાઈ, બલે! આજ તમને જોઈને હું બહુ રાજ થયો. વાહ! તમારું રૂપ કેવું સારું છે! તમારી પાંખો પણ રૂપાળી છે. ચાંચના ધાટમાં તો કશી મણાજ રહી નથી. વાહ! શો પરમશ્વરે ધાટ ઘડ્યો છે! આટલું બધું જ્યારે તમારે છે, ત્યારે તો તમારો શર પણ મધુરો હશે એમાં શું કહેવું? જો સાદ સારો હોય, ને ગાતાં આવડતું હોય, તો શું બાકી રહ્યું? આવાં બોટાં વખાણ સાંભળીને કાગડાબાઈ તો કૂલી ગયા, ને મનમાં ધાર્યું કે આ શિઆળીઆને મારા સાદનો આટલો વહેમ રહી ગયો છે, માટે ગાઈને તે મટાડું, પછી એના મનની નિરાધાય કે ગાતાં પણ આવડે છે. પછી મોં ફાડીને કા, કા, બોલીને ગાવા માંડ્યું, એટલે પેલી પૂરી મોંમાંથી સડપ લઈને પડી ગઈ. તે પેલે શિઆળે સડપ ઉપાડી લીધી, ને કાગડાને કહ્યું, થયું મૂરખા, હજીપણ મેલ હવે, એટલું ન સમજ્યો કે આ બાલી વખાણ કરે છે, તેનું કંઈ પણ કારણ હશે.

પાઠ ૧૯૮. ટટ્ટુવેચવા જનાર મિત્રાંની વાત.

• ભાગ ૧.

અમદાવાદનીપાસે કોચરબપાલડી નામે ગામ છે, ત્યાંથી એક ખૂટો મિત્રાં ને તેનો દીકરો પોતાનું ટટ્ટુ વેચવાનું હશે, તે લઈને શૂકરવારને દહાડે સવારે શહેરભણી આવતા હતા. આગળ ટટ્ટુ મળ્યા ધીમે ધીમે ચાલે છે, ને તેની વાંસે બાપદીકરો હોડે છે, એટલે રસ્તે બે ચાર મિત્રાંબાઈ એની જાતના મળ્યા, તે કહે કે •

શું આ દુકાનનાં પણ ભાગ્ય છે કે સુખે ચાલ્યું જાય છે, અને આ બિચારા પછવાડે પણ ઘસતા ચાલે છે; એપર ખેરાતા નથી ત્યારે એ તો એમને શા કામમાં આવવાનું છે? એ સાંભળીને ખૂદા મિત્તાંએ પોતાના છોકરાને દુકાન પર ખેસાડ્યો, અને પોતે પછવાડે તેને હાંકતો 'હાંકતો ચાલ્યો. આગળ જતાં કોઈ ચાર ધરડા આદમી મળ્યા, તે પેલા છોકરાને ઠપકો દેવા લાગ્યા કે, ચાલ્યા, આ તને ધરારત છે? ધરડા ખાપને પછવાડે ચાલે છે, ને પોતે અસ્વારની પોંડે ચાલ્યો જાય છે. એ ઠપકાથી શરમાઈ છોકરો ઉતરી પડ્યો, ને તેનો ધરડો ખાપ બેઠો, ત્યારે યોડક છેટે વળી બીજા પાંચ સાત જણ મળ્યા. તે કહેવા મંડ્યા કે જુઓ, જુઓ, આ ખૂદો મિત્તાં કેવો કઠણ હૈયાનો છે; પોતાના છોકરાને હીંડો છે, અને પોતે કેવી મજાથી દુકાન પર ખેસીને દોડાવતો ચાલ્યો જાય છે. આવાં આવાં મેણાં સાંભળીને ડાસો તો અકળાયો, ત્યારે તેણે પેલા છોકરાને એ પછવાડે ખેસાડી લીધો, ને બંને ખેસીને ઝડપથી દોડાવતા ચાલ્યા. ધીમે હીંડે તો ચાળકો મારે, એમ કરતાં નદીને તોડે જઈ પહોંચ્યા, ત્યારે દશ ખાર આવક વાણિયાનું ઝોલું સામું મળ્યું.

પાઠ ૧૫૭ ટટ્ટુ વચવા જનાર મિઝાની વાત. ભાગ ૨.

ગજમ રેહમ ઠપકવું જવાળ

તે આવકો પેલા નાના સરખા ટટ્ટુપર બે જણને બેઠેલા દોડાવતા જતા દેખીને બૂમો પાડીને કહેવા લાગ્યા, ઓ મિઝાં, ઓ મિઝાં, ટટ્ટુને મારી નાખવો છે કે કેમ? ગજમ છે? આટલા નાના ટટ્ટુપર તમે સાડા ત્રણ ત્રણ મણના બે જણ તો બેઠા છો, ને વળી આપકા મારીને તેને દોડાવો છો. તમે કેવા નિર્દય છો? તમારા દિલમાં જશ પણ રેહમ નથી? આ વાત સાંભળીને મિઝાં તો ઠપકાને ઉભા, ને કહેવા લાગ્યા કે, શું કરીએ શેઠ, અમારે શકરવારમાં જવું છે, અપોર તો થવા આપ્યા, દોડાવીએ નહીં તો પહોંચીએ ક્યારે. પેલા વાણિયા કહે કે, તમારે ઉતાવળ હોય તો ઉતરી પડો, અને બે જણા મળીને એની ઝોળી કરીને ઊંચકાને દોડતા લઈ જાઓ. તમે શું શરીરે નબળા છો? અમતી આસામી છો. જો એમ કરશો તો એક સાહે-તવારમાં પહોંચશો. અમદાવાદ કયું છેટે છે? વળી એમ કરશો તો ટટ્ટુ થાકી પણ નહીં જાય, ને જવાળ રહેશે, તો કોઈ ધરાક બે રૂપિ-

આ વત્તા આપીને આહીને લઈ જશે. એ વાણિયાનું કહું સાંભ-
ળીને અવિચારી મિત્રમાં તો તેમ કરવા મંડ્યો. દોરડું તો પાસેજ
હતું તે કાઢીને ટકુના ચાર પગ ને મોઢું બાંધી એક વળીમાં બિરવીને
બાપ દીકરો બાંધે મૂકી ચાલ્યા. આ જોવાને ઘણા લોક ત્યાં એકઠા
થઈ ગયા. ટકુ ગભરાયો ને છૂટવાને પછાડા મારવા લાગ્યો. એમ
કરતાં છૂટી ગયો, ને નદીના કાંડાપરથી ગળડીને હેઠે પાણીમાં પડ્યો
અને ડૂબીને મરણ પામ્યો. પેલો-બિચારો બુઢો મિત્રમાં અને તેનો
દીકરો તો લજવાઈને ત્યાંથી જ નાઠા તે ઠેક ઘેર જઈને ઉભા.

એ રીતે સૌને રાજી રાખવાને તેમનું કહેલું જ કરે છે, તેનું એક
કામ સુધરતું નથી, તે જાતે કળેત થાય છે; માટે આપણને સારં દીસે
તે કરવું. સારા નરસાનો વિચાર કરીને આપણને જ રડું લાગે
તે કરવું.

પાઠ ૧૯૮. મૂંઝાને બદલે મલું.

કાચકી

ભોટવો

શીવો કરીને એક છોકરો હતો. તે નિરાશમાં સારા મજાના ભોટ-
વામાં પાણી ભરી લાવ્યો હતો. તે એના સોજતી વિઠ્ઠલે જોવા માંગ્યો,
ત્યારે તેને આપ્યો, પણ વિઠ્ઠલ અટક્યાજો હતો, તેથી ટકોરા મારીને
બીંતસાથે અક્ષણી ભોટવો ભાગી નાખ્યો. તે જોઈને શીવાએ તેને
પૂછ્યું કે મારો ભોટવો કેમ ભાગી નાખ્યો? હવે ભરી આપ. ત્યારે વિ-
ઠ્ઠલે તેને મુક્કીએ મુક્કીએ માર્યો. શીવો બિચારે શું કરે? રોતો રોતો
ઘેર ગયો. વળતી તેની માએ બીજો ભોટવો લઈ આપ્યો તેમાં તે
પાણી ભરીને રોજ નિરાશો લઈ જાય. એક દહાડે રમવાની છૂટી
થઈ ત્યારે શીવાએ વિઠ્ઠલને રોતો દીઠો. તેને બીજા છોકરાએ પુછ્યું,
અલ્યા, કેમ રો છે. તેણે જવાબ દીધો કે, આજે હું પાણી લાવ્યો
હતો તે ટળી ગયું, અને તાપ બહુ પડે છે, તેથી મને તરસ બહુ લાગી
છે. હવે કેમ કરે, અહીંમાં મારી નાતનું શીવાવિના બીજું કોઈ

નથી. મારં ઘર બહુ વેગળું છે, ત્યાં પહોંચતાં પહોંચતાં તો મરી જાઉં. એ સાંભળીને શું છે, શું છે કરતો શીવો આવ્યો. ત્યારે એક જાણે કહ્યું કે વિઠ્ઠલને ગળે કાચકા ખાત્રી છે, જે બોલાતું નથી. એવું જોઈને તેણે પોતાના ભોટવામાંથી પાણી પાવું, તે જોઈને બધાં છોકરાં તેનાં વખાણ કરવા માંડ્યાં. વિઠ્ઠલ કહે કે હું ધારતો નહોતો કે તું મને પાણી પાઠશી, કેમકે મેં તે દહોડે તારો ભોટવો ફોડી નાખ્યો હતો, ને તને માર્યો હતો, તે તને સાંભરવું તો હશે, પણ તેં તે ખાર ન રાખતાં મને ઉગાર્યો, તો હવે તને કોઈ દહોડો દુઃખ નહીં દઉં. વિઠ્ઠલ જાતે તો સારો હતો, પણ જરા અટકચાળો હતો, તોપણ તે દહોડાથી કોઈ શીવાને મારે, કે કાંઈ કરે, તો તરત વિઠ્ઠલ વચમાં પડીને તેનો વાંકો વાળ થવા દે નહીં. માટે આપણું કોઈ ભૂંડું કરે તો- એ તેનું આપણે ભણું કરવું, ત્યારે ભલાઈનું કૃપા આપણને પરમેશ્વર આપે.

પાઠ ૧૬૯. કોઈને હલકો ન ગણવો.

પ્રજા પરિવાર ધનહીણા ધનવાન અભ્યાસ
દોહરા.

પરમેશ્વરની આ પ્રજા સધળો છે સંસાર;

એક કુટુંબી આપણે, એક પિતા પરિવાર.

૧

કાળા ગેરો કોય છે, ધનહીણા ધનવાન ;

કહો ન હલકો કોયને, સધળા એક સમાન.

૨

અવગુણને બદલે ગુણ.

અવગુણ ઊપર ગુણ કરે, એ સજ્જન અભ્યાસ ;

જો સૂખડ સજ્જાવિએ, આપે સરસ સુવાસ.

૩

ખાળક ખેંચે વાળ પણ, કદી ચડે નહીં કાળ ;

આળ કરે અમાની જન, દિલમાં થવું દયાળ.

૪

પાઠ ૧૬૦. શેઠનો છોકરો અને વૈદ.

રતીપૂર આકરં પરેજી કરી આપમત

પાટણમાં ખુશાલશા નામે શેઠ હતો, તેને એક ઉમેદચંદ કરીને છોકરો હતો, તેને નાનો મૂકીને શેઠ મરી ગયા, માટે તેની માએ તેને મોટો કર્યો. એ વરસ ૨૮ નો થયો એવામાં એક વૈદ તે શેઠરમાં આવ્યો. તે ઉમેદચંદનું શરીર પાતળું હતું, અને જોર નહોતું, તેથી તે વૈદનું ઓસડ તેણે કરવા માંડ્યું. વૈદે કોઈક ઝાડના મૂળાડીઆં લાવીને તેને ખાંડી ઝીણો બૂકો કરી પેલા ઉમેદચંદને આપ્યો, અને કહ્યું કે તે બૂકામાંથી રતીપૂર લઈ ધીની સાથે સવારેના પોહરેમાં ખાવાનું છે, ને તેના ઉપર ધીનું તથા દૂધનું જોર રાખવું. એવું કહીને વળી કહ્યું કે હું કાલે આવી તમને બરોબર ઠીક બતાવીશ, તે પછીથી તે ઓસડ ખાજો. પણ ઉમેદચંદે આપમત કરીને ત્રીજે પોહરે તે ઓસડ ખાધું, ને તેના ઉપર ધણું મરચાં લઈને કઢી ભાત ખાધાં, તેથી તથા ઓસડ ધણું આકરં હતું તેથી શરીરમાં તેનું ઝેર ચડી ગયું. પછી ધણા ઉપાય કરતાં ત્રીજે દિવસે ઝેર ઊતર્યું, ને શરીર હતું તેવું થતાં ચાર મહિના લાગ્યા. એ ઓસડ શું હતું તે પાછળથી માલમ પડ્યું. તે ધોળાં કરેણનાં ફૂલ હતાં.

આ વાતની મતલબ કે જેનું ઓસડ ખાવું તે જે પ્રમાણે કહે ને કરવું જોઈએ, ને તેમાં ઉતાવળ કરી આપમતે ચાલવા જઈએ તો પીડા થાય. કોઈ લોક તો વૈદે જે પરેજી પાળવાની કહી હોય, તે પાળતું તથા અને ગમે તે ખાય છે, તેથી વધારે હિરાન થાય છે, માટે વૈદના કહ્યા પ્રમાણે વખતે વખતે ઓસડ ખાવું એટલું જ નહીં, પણ તે કરી પાળવાની કહે તે પાળવી, અને જે ખાવાની રજા આપી હોય તેજ ખાવું. એ પ્રમાણે જે કરતા નથી તે વેહેલા સાચું થતા નથી, અને ધણા દહાડા પીડાય છે.

પાઠ ૧૬૧. સ્વાળ.

ઉપયોગ માતપર નરાજ સુરંગ

ધણીએક ઉપયોગી વસ્તુઓ ધાતુની બને છે. ધાતુ ધણી જાતની છે. તેઓ ખાણમાંથી નીકળે છે. ખાણ ખોદે છે ત્યારે પેટલો થર તો માતપર જમીનનો આવે છે. આ થરમાં જનાવર તથા ગ્રાડપાલા-નું ધણું ખાતર મળેલું હોય છે. એની નીચે ખીજ જાતનું માટીનું પડ આવે છે. એ માટીનાં નળીઆં, વાસણ, ઢંઢો ને ખીજ વસ્તુઓ કુંભાર કરે છે. તેની તળે પથરાનાં પડ આવે છે. એમાંના પથ્થર ધર, દેરાં, વગેરે બાંધવાનાં કામમાં આવે છે. ધણી ખરી ધાતુઓ ધણી હંડી રહેલી હોય છે.

સારી મોટી પ્લાણમાં પેસવાની એક મોટી ભાગળ હોય છે, પણ તેમાં થઇને આગળ ચાલીએ કે એક મોટા પોહોળા કૂવા જેવું આવે છે, તેના મોંની ચોમર પાટીમાં જડી લીધેલાં હોય છે, ને માંહે ઉતરવાને સ્થાનમાં દોરડાં લટકતાં હોય છે. એ દોરડે ટોપલાઓ ખાંધેલી હોય છે, તેમાં ખેશીને પ્લાણમાં ઉતરે છે, ને પાછા બહાર નીકળવું હોય, ત્યારે તેમાં ખેસે, એટલે ઉપરના માણસ ખેંચી લે છે. પ્લાણોમાં ચાંચવાને કોદાળીથી ખોદવું ઘણું અઘરું પડે છે, માટે તેમાંના ખડકોમાં નરાજ એટલે કોરાવતી સુરંગ ખોદે છે, ને તેમાં ઘણું ભરીને સળગાવે છે, એટલે પેલા ખડકો મોટા જોરથી ભડકી થઇને ફાટે છે.

ધાતુ ઘણુંકરીને માટી ને પથ્થરજોડે મળેલી હોય છે. એ મિશ્રને ખોદી કાઢી ટોપલાઓમાં ભરે છે, પછી તે ટોપલાઓ ઉપરના માણસો ખેંચી લે છે. તેઉપર તેના ઢગલા કરે છે, ત્યાંથી ગાડાંમાં ભરીને વપ્પારમાં લઈ જઈ નાંખે છે. પછી મોટીમોટી બકીમાં નાંખી તેને ગાળે છે, ને કચરા વગેરેથી જુદી પાડે છે.

